

HADITH

International Journal of Hadith Researches
Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Yıl : 2023

Sayı : 11

E-ISSN: 2667-5455

HADITH

ULUSLARARASI HADIS ARAŞTIRMALARI DERGISI
INTERNATIONAL JOURNAL OF HADITH RESEARCHES
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Yıl | Year | السنة: 2023 Sayı | Issue | العدد: 11

Kapsam Dini Araştırmalar (Hadis ve Sünnet)	Scope Religious Studies (Hadith and Sunnah)
Yayın Dili Türkçe & İngilizce & Arapça	Publication Language Turkish & English & Arabic
e-Yayın Tarihi 31 Aralık 2023	Online Publication Date 31 December 2023

Yayın Türü | Publication Type | نوع المنشور

Hadith Dergisi, e-yayın olarak yayımlanan uluslararası, bilimsel, hakemli bir dergidir. Bu anlamda sadece hadis (ve sünnet) alanıyla ilgili çalışmalara yer verilir. Özgün ve ilmi makaleler dışında makale ve tebliğ çevirileri, edisyon kritik (tahkik) çalışmaları, tez, kitap ve sempozyum değerlendirmeleri, eleştiri yazıları, mülakatlar, anılar, hadis dünyasından haberler vs. yayımlanabilir.

Hadith Journal is an international, scientific and a refereed e-journal. In this respect, only works related to the field of hadith (and sunnah) are included. In addition to original and scientific articles, it accepts translations of articles and papers, edition critics, thesis, book and symposion reviews, reviews, interviews, memoirs, hadith news, etc.

مجلة أبحاث الحديث الدولية؛ هي مجلة علمية دورية محكمة، تقبل الأبحاث في مجال الحديث النبوي وعلوم السنة فقط، وما يختص بعلم الحديث من غير ذلك كالمراجعات، والتحقيق، والتراجم، والمقابلات، والتعقيبات، والردود، والمؤتمرات العلمية، وتقارير المؤتمرات، والتعريف بكتب السنة النبوية، والأخبار العالمية حول السنة النبوية؛ وغير ذلك يمكن أن يقبل أيضاً.

عملية النشر | Publication Process | Yayın Süreci

Gönderilen makaleler; Turnitin intihal tespit programı tarafından taranarak, intihal içermediği ve daha önce yayımlanmamış olduğu tespit edildikten sonra konuyla ilgili çalışmaları olan en az iki hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik değerlendirilmesine tabi tutulur.

Submitted articles are scanned by Turnitin the plagiarism detection program in order to check that they have not been previously published and to find out they do not contain any plagiarism. Then, they are evaluated by double-blind review fulfilled by at least two referees who have already studied on the subject.

تقوم المجلة بعرض الأبحاث المرسلّة إليها على برنامج يتتبع السرقات العلمية، والأبحاث التي نشرت من قبل، ثم ترسل الأبحاث إلى مُحكِّمَيْن مختصين على الأقل بشكل سري.

محتوى البحث | Article Content | Makale İçeriği

Makaleler, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), geniş özet (750-800 kelime) ve (Türkçe makalelerde İSNAD atf sistemine uygun olarak hazırlanan) kaynakça içerir.

The articles include, abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), large abstract (750-800 words) and bibliography (prepared in accordance with the ISNAD citation style in Turkish articles).

يجب أن تتضمن الأبحاث المقدمة على ملخص (يجب ان لا يقل عن 150 كلمة)، والكلمات المفتاحية (أقل شيء خمس كلمات)، وفي حالة الملخصات الموسعة (ما بين 750-800 كلمة)، وفي المقالات التركيبية يجب أن تتوافق الأبحاث مع نظام الاقتباس العلمي للأبحاث التركيبية (ISNAD)

بيان قانوني | Legal Statement | Hukuki Beyan

Yazarlar, HADITH'te yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Yazıların hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

Authors publishing with HADITH retain the copyright to their work. The legal responsibility of the articles belongs to the authors..

سياسة الوصول المفتوح | Open Access Policy | Açık Erişim Politikası

Hadith Dergisi içeriğine anında açık erişim sağlanmaktadır.

Hadith provides free immediate access to its content.

توفر مجلة الحديث إمكانية الوصول الفوري إلى محتواها جزئي أو كلي دون الحصول على إذن المجلة.

Kurucu | Founder | مؤسس

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY
(Ataturk University / Türkiye, avozsoy@atauni.edu.tr)

Prof. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR
(Tokat Gaziosmanpasa University / Türkiye, muammer.bayraktutar@gop.edu.tr)

Prof. Dr. Salih KESGİN
(Ondokuz Mayıs University / Türkiye, skesgin@omu.edu.tr)

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR
(Inonu University / Türkiye, veysel23@gmail.com)

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Managing Editor | مدير التحرير

Prof. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR
(Tokat Gaziosmanpasa University / Türkiye, muammer.bayraktutar@gop.edu.tr)

Baş Editör | Editor-in-Chief | رئيس التحرير

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY
(Ataturk University / Türkiye, avozsoy@atauni.edu.tr)

Yayın ve Editör Kurulu | Publishing and Editorial Board | هيئة النشر و مجلس التحرير

Prof. Dr. Veysel ÖZDEMİR
(Inonu University / Türkiye, veysel23@gmail.com)

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY
(Ataturk University / Türkiye, avozsoy@atauni.edu.tr)

Prof. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR
(Tokat Gaziosmanpasa University / Türkiye, muammer.bayraktutar@gop.edu.tr)

Prof. Dr. Salih KESGİN
(Ondokuz Mayıs University / Türkiye, skesgin@omu.edu.tr)

Prof. Dr. Hüseyin HANSU
(Istanbul University / Türkiye, hhansuistanbul@edu.tr)

Prof. Dr. Mustafa DÖNMEZ
(European University of Benelux / Belgium, m.donmez@benelux.edu.eu)

Prof. Dr. Nimetullah AKIN
(Canakkale Onsekiz Mart University / nakin@comu.edu.tr)

Prof. Dr. Omar ALFRMAWI
(Azhar University / Egypt, alfrmawi@azhar.edu.eg)

Doç. Dr. Muhammet BEYLER
(Yalova University / Türkiye, muhammet.beyler@yalova.edu.tr)

Doç. Dr. Thamer HATAMLEH
(Ministry of Awqaf Islamic Affairs and Holy Places / Jordan, samirhatemle@gmail.com)

Dr. Öğr. Üyesi Alam KHAN
(Gumushane University / Türkiye, alamiiu09@gumushane.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Suat KOCA
(Ankara University / Türkiye, kocas@ankara.edu.tr)

Arş. Gör. Yusuf Fuat ÜNAL
(Inonu University / Türkiye, yusuf.unal@inonu.edu.tr)

Editör Yardımcıları | Assistant Editors | المحررون المساعدون

Doç. Dr. Muhammed Enes Topgül
(Marmara University / Türkiye, met624@gmail.com)

Doç. Dr. Seyit Ali Güşen
(İstanbul University / Türkiye, aligusen@istanbul.edu.tr)

Dr. Öğr. Üyesi Abdulkerim Malkoç
(Trabzon University / Türkiye, abdulkerimmalkoc@trabzon.edu.tr)

Ön İnceleme Editörleri | Preview Editors | محرر عمليات التدقيق الأولية

Arş. Gör. Fatih Muhammet YÜKSEL
(Ardahan University / Türkiye, fatihmuhammetyuksel@ardahan.edu.tr)

Alan Editörleri | Field Editors | محررو الأقسام

Prof. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR
(Tokat Gaziosmanpasa University / Türkiye, muammer.bayraktutar@gop.edu.tr)

Prof. Dr. Salih KESGİN
(Ondokuz Mayıs University / Türkiye, skesgin@omu.edu.tr)

Doç. Dr. Thamer HATAMLEH
(Ministry of Awqaf Islamic Affairs and Holy Places / Jordan, samirhatemle@gmail.com)

Doç. Dr. Enes SALİH
(Tokat Gaziosmanpasa University / Türkiye, enes.salih1976@gmail.com)

Türkçe Dil Editörü | Turkish Language Editor | محررو اللغة التركية

Dr. Ahmet KARAKUŞ
(Ataturk University / Türkiye, ahmet.karakus@atauni.edu.tr)

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor | محررو اللغة الإنجليزية

Doç. Dr. Bilal GENÇ
(Erciyes University / Türkiye, bgenc@erciyes.edu.tr)

Arapça Dil Editörü | Arabic Language Editor | محررو اللغة العربية

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM
(Inonu University / Türkiye, selahattin12@gmail.com)

Etik Editörü | Ethic Editor | محررو السلوك والقواعد العلمية

Arş. Gör. Muhammed Enes GÜZEL
(Ataturk University / Türkiye, mguzel@atauni.edu.tr)

Bilim ve Danışma Kurulu | Science and Advisory Board | الهيئة العلمية والاستشارية

Prof. Dr. Abdulkadir Evgin (Kahramanmaraş Sutcu Imam University / Türkiye, akevgin@ksu.edu.tr)

Prof. Dr. Abdullah Karahan (Uludağ University / Türkiye, akarahan@uludag.edu.tr)

Prof. Dr. Adem Dölek (Erzincan Binali Yıldırım University / Türkiye, adolek@erzincan.edu.tr)

Prof. Dr. Adil Yavuz (Necmettin Erbakan University / Türkiye, adlyavuz50@gmail.com)

Prof. Dr. Ahmet Keleş (Dicle University / Türkiye, ahmetkeles08@gmail.com)

Prof. Dr. Ali Çelik (Eskisehir University / Türkiye, dracelik2006@gmail.com)

Prof. Dr. Ali Kuzudişli (Gumushane University / Türkiye, akuzudisli@gumushane.edu.tr)

Prof. Dr. Bekir Tatlı (Gazi University / Türkiye, bekir.tatli@hbv.edu.tr)

Prof. Dr. Cemal Ağırman (Cumhuriyet University / Türkiye, cemalagirman@hotmail.com)

Prof. Dr. Enbiya Yıldırım (Ankara University / Türkiye, enbiyayildirim@hotmail.com)

Prof. Dr. Erdinç Ahatlı (Sakarya University / Türkiye, eahatli@sakarya.edu.tr)

Prof. Dr. Fikret Karapınar (Necmettin Erbakan University / Türkiye, fikretkarapinar@gmail.com)

Prof. Dr. Halis Aydemir (Dumlupınar University / Türkiye, halis.aydemir@dpu.edu.tr)

Prof. Dr. İshak Emin Aktepe (Erzincan Binali Yıldırım University / Türkiye, ishakemin@gmail.com)

Prof. Dr. H. Musa Bağcı (Dicle University / Türkiye, mbagci@hotmail.com)

Prof. Dr. Mehmet Sait Toprak (Mardin Artuklu University / Türkiye, msaittoprak@gmail.com)

Prof. Dr. M. Hayri Kırbasoğlu (Ankara University / Türkiye, hayrikirbasoglu@hotmail.com)

Prof. Dr. Nevzat Tartı (Akdeniz University / Türkiye, nevzattarti@akdeniz.edu.tr)

Prof. Dr. Recep Tuzcu (Selcuk University / Türkiye, recep.tuzcu@selcuk.edu.tr)

Prof. Dr. Sami Şahin (Cumhuriyet University / Türkiye, ssamisahin@cumhuriyet.edu.tr)

Prof. Dr. Saffet Sancaklı (Inonu University / Türkiye, saffet.sancakli@inonu.edu.tr)

Prof. Dr. Süleyman Doğanay (Erciyes University / Türkiye, doganay38@gmail.com)

Prof. Dr. Talat Sakallı (Suleyman Demirel University / Türkiye, talatsakalli@sdu.edu.tr)

Prof. Dr. Özcan Hıdır (Istanbul Sabahattin Zaim University / Türkiye, ozcan.hidir@izu.edu.tr)

Prof. Dr. Veli Atmaca (Mehmet Akif Ersoy University / Türkiye, vatmaca@mehmetakif.edu.tr)

Prof. Dr. Yavuz Ünal (Ondokuz Mayıs University / Türkiye, yavuzun@omu.edu.tr)

Prof. Dr. Yusuf Ziya Keskin (Harran University / Türkiye, yzkeskin@gmail.com)

Prof. Dr. Zişan Türcan (Akdeniz University / Türkiye, z.turcan@hotmail.com)

Prof. Dr. Hayati Yılmaz (Sakarya University / Türkiye, hayatiy@gmail.com)

Prof. Dr. Recep Aslan (Gaziantep University / Türkiye, raslan@gantep.edu.tr)

Prof. Dr. Ömer Özpınar (Necmettin Erbakan University / Türkiye, oozpınar@erbakan.edu.tr)

Prof. Dr. M. Sait Uzundağ (Sırnak University / Türkiye, sait_uzundag@hotmail.com)

Prof. Dr. Mustafa Işık (Nevşehir Hacı Bektaş University / Türkiye, mustafaisik@nevsehir.edu.tr)

Prof. Dr. Nihat Yatkın (Ataturk University / Türkiye, nyatkin@hotmail.com)

Prof. Dr. Mehmet Dinçođlu (Mus Alparslan University / Türkiye, dincoglu64@hotmail.com)

Doç. Dr. Necmeddin Şeker (Sutcu Imam University / Türkiye, necmeddinseker@ksu.edu.tr)

Doç. Dr. Nurullah Agitođlu (Sirnak University / Türkiye, nurullahagitoglu@gmail.com)

Doç. Dr. Yusuf Suiçmez (Near East University/ T.R.N.C., ysuicmez@gmail.com)

Doç. Dr. Ahmed Emin Seyhan (Kafkas University / Türkiye, ahmeteminseyhan@gmail.com)

İletişim | Communication | عناوين الاتصال

Mail: index.hadith@samsun.edu.tr

Tel: +904422313579

Dergi Web Sitesi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith>
Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 25240 Yakutiye/ Erzurum

İndeksler | Indexes

DOAJ: Directory of Open Access Journals

(Kabul Tarihi / Accepted Date: 18.08.2023)

Ulrich's Periodicals Directory | ProQuest

(Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.08.2022)

EBSCO Central & Eastern European Academic Source

(CEEAS) (Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.11.2022)

EBSCO - Arab World Research Source: Al Masdar

(Kabul Tarihi/Accepted Date: 25.12.2023)

EBSCO - Academic Search Complete

(Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.11.2022)

EBSCO - Academic Search Elite

(Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.11.2022)

EBSCO - Academic Search Ultimate

(Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.11.2022)

EBSCO Academic Search Premier

(Kabul Tarihi/Accepted Date: 10.11.2022)

رئاسة تحرير المجلة / Editorial / Editörden

.....IX-XI

أوراق بحثية / Research Articles / Araştırma Makaleleri

Osmanlı Döneminde Dârülhadisler: Valide Sultan (Turhan Vâlide) Dârülhadis'i Örneği

Dar al-hadith's in the Ottoman Period: The Example of Ṭurkhān Sulṭān Dar al-Hadith

دار الحديث في العهد العثماني: نموذج دار حديث والدة سلطان (والدة تورهان)

Doç. Dr. Emine Demil.....1-24

el-Mû'temed Bağlamında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Haber ve Çeşitleri

Ḳhabar And Its Types in Al-Mu'tamad By Abu'l-Husayn al-Basrī

الأخبار وأنواعها عند أبي الحسين البصري في سياق المعتمد

Yasin Çağdaş.....25-57

Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin Hayatı, "Usûl-i Hadîs" Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Eserindeki Metodu

Mahmud Es'ad Seydişehrî's Life, The Transcription of his Work "Usul-i Ḥadīth" and His Method in His Work

حياة محمود أسعد سيدى شهري لاتينية عمله "أصول الحديث ومنهجه في عمله

Zeliha Beyza Taş.....58-94

Kadın Hadis Akademisyenleri (Muhaddisât) Buluşması-II: (7-9 Temmuz 2023 Konya-Taşkent)

Convention of Female Ḥadith Scholars (Muḥaddithāt)-II: (7-9 July 2023 Konya-Taşkent)

اجتماع أكاديميات الحديث النسائي (المحدثات) II: (7-9 يوليو 2023 طشقند)

Esra Nur Sezgül.....95-101

مراجعات الكتب / Book Reviews / Kitap İncelemeleri

Prof. Dr. Salih Kesgin. Hadisleri Anlama Sorunu. Ankara: İSAM Yayınları, 2016.

Prof. Dr. Salih Kesgin. The Problem of Understanding the Hadith. Ankara: ISAM Publications, 2016.

مراجعة كتابالأستاذ الدكتور صالح كسجين. مشكلة فهم الأحاديث. أنقرة: إيسام، 2016

Dr. Öğr. Üyesi Musab Hamod.....102-124

EDİTÖRDEN

Uluslararası hadis Araştırmaları Dergisi'nin (Hadith) 11. sayısı ile karşınızdayız. Geleneksel yayıncılığın artık son demlerini yaşadığımız bu dönemde okuma faaliyetinin azaldığı bir çağda, görselliğin hakim unsur olarak karşımıza çıktığı bir ortamda bilimsel bilgi üreten bir çalışmanın içinde olmanın ne kadar değerli olduğunu ifade etmek isterim. Bizler bu değerli faaliyeti elimizden geldiğince devam ettirmeye niyetliyiz. Ancak akademik çalışma yapmak demek güncel siyasi, fikri, kültürel ve ekonomik gelişmelerden bigane olmayı gerektirmiyor. Bizler akademik faaliyetlerimizi içinde yaşadığımız dünyada gerçekleştiriyoruz. Bu sebeple güncel her türlü gelişmenin bizleri de etkilediğini söylemek herhalde gereksiz bir izah olacaktır. Dünyada masum çocukların üzerlerine tonlarca bombanın yağdırıldığı bir vasatta akademik bilgi üretmenin ne kadar zor ve bir o kadar da gerekli sorgulanan bir husus olduğunu da görmekteyiz. Sözü bittiği bir ortamı, zamanı ve şartları yaşıyor olsak da bu krizden çıkışımızın herkesin kendi işini en iyi şekilde yapmasından geçtiğinin de idraki içindeyiz. 11. Sayımızı bu duygu ve düşünceler içinde yayınlıyoruz.

Bu sayımızda çalışmalarını ile dergimize katkı sağlayan yazarlarımıza, dergi kurullarımızda görev alan fedakar arkadaşlarımıza, hakemlerimize ve özellikle editöryal ekimize teşekkür ediyorum. Ne kadar etkili bir tepki olur bilemiyoruz ama tarihe not düşme adına bu sayımızı Gazze'de şehit edilen binlerce masum insana ithaf ediyoruz.

Bu sayımız, İsrail'in Gazze'deki üniversitelere, okullara, hastanelere, mülteci kamplarına, evlere, camilere ve kiliselere düzenlediği vahşi, barbar, insanlık ve hukuk dışı saldırıları nedeniyle hayatını kaybeden bilim insanları, öğrenciler, sağlık çalışanları, din adamları, gazeteciler, bebekler, çocuklar ve masum sivillere ithaf edilmiştir. İsrail'in iki milyondan fazla Gazzeliyi evlerinden ve topraklarından sürgün etmek istemesi insanlık dışıdır. İsrail'in uluslararası hukuka, insan hak ve hürriyetlerine aykırılık içeren tüm işgal ve saldırıları suçtur. Bu nedenle İsrail savaş ve soykırım suçlarından yargılanmalıdır.

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY

Baş Editör

EDITORIAL

We are here with the 11th issue of the International Journal of Hadith Studies (Hadith). I would like to express how valuable it is to be involved in a study that produces scientific knowledge in an age where reading activity is decreasing when we are experiencing the last days of traditional publishing, in an environment where visuality is the dominant element. We intend to continue this valuable activity as much as we can. However, doing academic work does not mean being ignorant of current political, intellectual, cultural and economic developments. We carry out our academic activities in the world we live in. For this reason, it would probably be an unnecessary explanation to say that all current developments also affect us. We also see how difficult it is to produce academic knowledge in a situation where tons of bombs are rained down on innocent children around the world, and we also see that its necessity is a matter of questioning. Even though we are living in an environment, time and conditions where words run out, we are also aware that the way out of this crisis is for everyone to do their own job in the best way possible. We publish our 11th issue with these feelings and thoughts.

In this issue, I would like to thank our authors who contributed to our journal with their works, our devoted friends who serve on our journal boards, our referees and especially our editorial team. We don't know how effective the response will be, but in the name of making a note in history, we dedicate this issue to the thousands of innocent people martyred in Gaza.

This issue is dedicated to the scientists, students, health workers, religious officials, journalists, babies, children and innocent civilians who lost their lives as a result of Israel's brutal, barbaric, inhumane and illegal attacks on universities, schools, hospitals, refugee camps, homes, mosques and churches in Gaza. Israel's attempt to expel more than two million Gazans from their homes and lands is inhumane. All Israeli occupations and attacks that violate international law, human rights and freedoms are crimes. Therefore, Israel has to be tried for war and genocide crimes.

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY

Editor-in-Chief

وصلنا إلى العدد الحادي عشر من النشر في مجلة البحوث الدولية المختصة بالسنة وعلوم الحديث (Hadith) في فترة حرجة سياسيا وعلميا؛ حيث نعيش فيها آخر لحظات النشر التقليدي في عصر تراجعت فيه القراءة، وطغى زمان الرسوم والماديات في حياتنا العلمية والعملية، وعلى هذا فالعمل في هذا الجو غير القابل للإنتاج العلمي مع صعوبته ومشقته هو عمل معرفي بامتياز، ونحن مصممون على مواصلة هذا النشاط القيم بما أوتينا من قوة. وهذا الاهتمام البالغ بالعمل العلمي والأكاديمي لا يعني أن نكون غافلين عن التطورات السياسية والفكرية والثقافية والاقتصادية الحديثة، والتي لا شك أنها مؤثرة على سير العلم والعمل الأكاديمي، وكذلك لا نغفل عن مدى تأثير الأحداث السياسية في صعوبة إنتاج المعرفة الأكاديمية، فإننا والعالم نرى القنابل تمطر أطناناً على الأطفال الأبرياء في العالم. نعم نحن نعيش في فترة حرجة لم نعشها من قبل ولم يعشها أحد من قبل، إلا أننا ندرك أن خروجنا من هذه الأزمة يعتمد على قيام كل فرد منا بأداء واجباته بأفضل طريقة ممكنة.

ومن هذا الباب نقدم بين يدي القارئ الكريم العدد الحادي عشر من مجلتنا مفعماً بهذه المشاعر والأفكار الحزينة. وإننا بهذا الصدد نشكر الباحثين الذين ساهموا في مجلتنا، والأصدقاء الذين تطوعوا للعمل في لجان المجلة، والحكام، وبشكل خاص فريق التحرير على جهودهم.

كم أننا نهدي هذا العدد إلى الآلاف من الأبرياء الذين استشهدوا في غزة لتوثيق الأحداث في التاريخ، مع علمنا بقصر مدى تأثير وفاعلية ذلك. كما نهدي هذا العدد أيضاً إلى العلماء، والطلاب، والعاملين في مجال الصحة، ورجال الدين، والصحفيين، والأطفال، والشبان والمدنيين الأبرياء الذين فقدوا حياتهم بسبب الهجمات الوحشية والهمجية وغير القانونية التي نفذتها إسرائيل على الجامعات، والمدارس، والمستشفيات، ومخيمات اللاجئين، والمنازل، والمساجد، والكنائس في غزة. إن استهداف إسرائيل لأكثر من مليوني شخص في غزة لتهجيرهم القسري من منازلهم وأراضيهم هو أمر غير إنساني. ولا شك أن جميع أشكال الاحتلال والهجمات التي تنتهك القانون الدولي وحقوق الإنسان والحريات الأساسية من قبل إسرائيل هي جرائم يجب على العالم محاكمة سلطة الاحتلال بتهم جرائم الحرب والإبادة الجماعية.

Prof. Dr. Abdulvahap ÖZSOY

رئيس التحرير

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2023, 11: 1-24

Osmanlı Döneminde Dârülhadisler: Valide Sultan (Turhan Vâlide) Dârülhadis'i Örneği

Dar al-hadith's in the Ottoman Period: The Example of Ṭurkhān Sulṭān Dar al-Hadith

دار الحديث في العهد العثماني: نموذج دار حديث والدة سلطان (والدة تورهان)

Emine Demil

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Nevşehir /Türkiye
Assoc. Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Nevşehir/Türkiye
eminedemil@nevsehir.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0001-5966-4651

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 30.10.2023

Kabul Tarihi | Accepted Date: 29.12.2023

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2023

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.61218/hadith.1383457>

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Demil, Emine. "Osmanlı Döneminde Dârülhadisler: Valide Sultan (Turhan Vâlide) Dârülhadis'i Örneği". *HADITH* 11 (Aralık 2023), 1-24. <https://doi.org/10.61218/hadith.1383457>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Emine Demil)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

Osmanlı Döneminde Dârülhadisler: Valide Sultan (Turhan Vâlide) Dârülhadis'i Örneği

Doç. Dr. Emine Demil

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis	XVII. yüzyılda IV. Mehmed'in 40 yılı aşkın saltanatı süresince siyasî kargaşalara, fikrî ve ilmî tartışmalara rağmen darulhadislerin sayısında büyük bir artış olmuştur. IV. Mehmed devrinde 1654-1691 yılları arasında on beş civarında darulhadis inşa edilmiştir. Bu dönemde 1654 yılında Osman Efendi ve Fudayl Efendi Darulhadisleri, 1656'dan önce İbrahim Paşa-yı Atık Darulhadisi, 1656 yılında İbrahim Ağa ve Sinan Ağa Darulhadisleri, 1662'de Bosnevî İsa Efendi Darulhadisi, 1664 yılında Çivizâde Efendi Darülhadisi, 1687 yılında İzzet Efendizâde ve Burhan Efendi Darulhadisleri, 1690-1691 yıllarında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Darulhadisi ve 1663 yılında Eminönü'nde Yeni Cami Külliyesi içindeki Turhan Vâlide Dârülhadisi kurulmuştur. Osmanlı dönemi darulhadislerine dair pek çok çalışma vardır, fakat Eminönü'ndeki Yeni Cami Külliyesi içindeki Turhan Vâlide Darulhadisi'ne dair kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu makalenin amacı, Turhan Vâlide Darulhadisi'nin inşası, müfredatı, hadis öğretimi ve diğer medreseler arasındaki konumunu tespit etmektir. Bu çerçevede XVII. yüzyılda inşa edilen Turhan Vâlide Sultan Darulhadisi'ne dair geniş bir malumat sunulacaktır.
-------	---

Dar al-hadith's in the Ottoman Period: The Example of Ṭurkhān Sulṭān Dar al-Hadith

Keywords:

Hadith
Ottoman Empire
Dâr al-Hadith's
New Mosque Complex
Dâr al-Hadith of
Ṭurkhān Vâlide

Abstract

In the 17th century, there was a great increase in the number of dâr al-hadiths (classical hadith schools), in spite of the political turmoils and intellectual and scientific debates during the reign of Mehmed IV for more than forty years. During the reign of Mehmed IV, almost fifteen dâr al-hadiths had been constructed between 1654 and 1691. In this period, the Dâr al-hadiths of Osman Efendi and Fudayl Efendi in 1654, the Dâr al-Hadith of Ibrahim Pasha-yı Atık in 1656, Dâr al-Hadiths of Ibrahim Ağa and Sinan Ağa in 1662, and the Dâr al-Hadith of the Bosnian Isa Efendi in 1662. The Dâr al-Hadith of Civizâde Efendi in 1664, the Dâr al-Hadiths of İzzet Efendizâde and Burhan Efendi in 1687, the Dâr al-Hadith of Merzifonlu Kara Mustafa Pasha in 1690-1691, and the Dâr al-Hadith of Turhan Vâlide in 1663 in Eminonu, which is located within the New Mosque (Yenicami) complex, were constructed. There are many studies regarding the dâr al-hadiths in the Ottoman period. However, there is no comprehensive study on the Turhan Vâlide Dâr al-Hadith in the New Mosque (Yenicami) Complex in Eminonu. The main objective of this study is to determine the construction of the Turhan Vâlide Dâr al-Hadith, its curriculum, its hadith teaching and its position among other hadith madrasahs. In this context, various information will be presented about the Ṭurkhān Vâlide Sultan Dâr al-Hadith.

Extended Abstract

Dar al-hadith's in the Ottoman Period: The Example of Ẓurkhān Sulṭān Dar al-Hadith

In the 17th century, one of the dār al-hadith's built during the reign of Mehmed IV is the Ẓurkhān Vâlide Dār al-Hadith's within the Yeni Cami Complex in Eminönü/Istanbul. The desire of the Valide Sultans of having charities built in their name was an important factor in the establishment of dār al-hadith's in this period. In this context, Ẓurkhān Vâlide Dār al-Hadith's was built in 1663 in Yeni Cami Complex in Eminönü with the enthusiasm of Safiye Sultan, the wife of Murad III, the mother of Mehmed III, and Hatice Turhan Sultan, the mother of Mehmed IV. During the reign of Mehmed IV, Köprülü Mehmed Pasha attached great importance to the establishment of dār al-hadith's which had a great impact on ensuring unity and solidarity and public education within the framework of his struggle against Kadizadeli's. In this context, these dār al-hadith's were institutions that aimed to inform the public and fight against ignorance.

The 17th century dār al-hadith's were built within the complexes/kulliye's. In this context, Ẓurkhān Vâlide Dār al-Hadith's was built in the Yeni Cami Complex in Eminönü. The founder of the complex, whose construction began in 1598, was Safiye Sultan, the mother of Mehmed III. The construction was left unfinished due to the death of the first architect Davud Ağa in 1599 and the transfer of Safiye Sultan to the old palace after the death of her son. In 1660, a great fire broke out in various districts of Istanbul, and some of the Jewish neighborhoods destroyed in the fire were expropriated by Köprülü and collected for Yeni Cami Complex. This unfinished construction attracted the attention of Valide Hatice Turhan Sultan, the mother of Mehmed IV, who saw the devastated state of Istanbul as a result of this fire. In fact, since she herself desired to have a charity built, she notified the Hassa (Royal) Architects' with the instruction to complete the mosque as soon as possible, and with her instruction, Sermimaran-i Hassa (Chief Architect) Mustafa Ağa completed the construction of the complex in 1665, which he started with the help of Bina Emiri (Building Officer) al-Haj Ibrahim Ağa.

It was stated that the Hawātīn (royal ladies) tomb placed on the ledge on the west side of the tomb in the Yeni Cami Complex in Eminönü should be a dār al-hadith's. It is stated that the entrance of the dār al-hadith's is on the qibla side, but the eaves of the wooden entrance are missing. Darulqurra- dār al-hadith's, this building adjacent to the iwan to the west of the tomb, was built of cut molded stone. It has a square plan and is covered with an octagonal pulley dome. It is illuminated by two windows with rectangular openings in the lower row of the building and pointed arched windows in the upper row, except for the facade adjacent to the tomb. The building lost its original function when Meryem Hatun, the daughter of Vani Mehmed Efendi, who taught in Darulqurra, was buried

here. Later, when others were buried here, it was named Hawātīn tomb. The first appointment of a scholar at Ṭurkhān Vālide Dār al-Hadith's was made in 1695. Vanizade Seyyid Mahmud Efendi, Fetva Emīni Ahmed Efendi, Vani Hafidi Seyyid Mehmet Emin Efendi, Kavukçuzade Seyyid Mustafa Efendi, Beyazizade Hafidi Seyyid Ahmed Efendi worked as professor/mudarris in this dār al-hadith's.

Vanizade Seyyid Mamud Efendi was appointed as the first mudarris in 1695. In 1696, Fetva Emīni Ahmed Efendi, in 1699 Vani Hafidi Seyyid Mehmet Emin Efendi, in 1710 Kavukçuzade Seyyid Mustafa Efendi, and in 1718 Beyazizade Hafidi Seyyid Ahmed Efendi were appointed as mudarris. The curricula of these madrasas were specifically defined by endowments. In dār al-hadith's, especially the basic hadith sources, commentaries on these works, books on ulūmu'l-hadith, books such as Mashāriq and Masābīh were taught.

In this context, in addition to Bukhārī and Muslim's Sahīh's -the textbooks on hadith were mostly Bukhārī and Muslim's Sahīh's- especially Saghānī's Mashāriq al-Anwar and Bagawī's Masābīh al-Sunnah and Ibn Malak's Mabārik al-azhār because they were easy to use and based on the Qutub al-Sitta. Ibn al-Salah's 'Ulum al-hadis and Ibn Hajar's Nuhbat al-fikar and Nuzhat al-nazar were used as books of hadith methodology.

It is possible to state that in the Ottoman period, hadith methodology issues were not examined in depth and only teaching was given importance. It is understood that Qādī Iyaz's al-Shifa, İbn al-Asir's Jami al-usul and al-Nawawī's Kitab al-arbain were also taught in the Ottoman period. In the first dār al-hadith's in the Ottoman Empire, scholars specialized in the rational sciences taught hadith, and in this context, it became a tradition to teach the Sahīh's of Bukhārī and Muslim.

Saghānī's Masharīk al-Anwar, Bagawī's Masābīh al-Sunnah and Ibn Malak's Mabārik al-azhār were consciously preferred for the masses. Since dār al-hadith's in the Ottoman state in the 17th century were religious institutions, the education of the public was prioritized, so the madrasas established here were not specialized madrasas. In these madrasas, texts were not read, but the method of reading these texts was taught, and in this context, a competence was gained in how to read the texts in the literature, especially the basic hadith sources. In this context, texts consisting of only a few folios are preferred.

Within the framework of rational sciences, the understanding of these texts is prioritized within the framework of logic and rhetoric. In addition, reading hadith works in accordance with the traditional hadith transmission method was also emphasized. It is possible to state that the scholarly tradition was shaped within the framework of the settlement policy in the Ottoman Empire.

In this context, it is understood that a great deal of attention was paid to fiqh/Islamic jurisprudence education since the training of judges/qādī's was prioritized. Sufism was also at the center of the scholarly tradition in the Ottoman Empire.

In this context, it is possible to state that the Sufi perspective also shaped the science of hadith and was very effective in determining the curriculum of dâr al-hadith's. It is understood that the Ottoman science of hadith was also shaped within the framework of lexicon, logic, eloquence and the science of wadh'.

The study will draw a general framework of the science of hadith in the Ottoman Empire within the data identified in the study, in this context, the purpose of the establishment of dâr al-hadith's will be mentioned, the purpose of the establishment of ̤urkhân Vâlide Dâr al-Hadith's, which was established in the 17th century, the events that took place during its establishment, and the effects of political, intellectual and scientific debates at that time on the establishment of dâr al-hadith's s will be touched upon.

ملخص موسع

دار الحديث في العهد العثماني: نموذج دار حديث والدة سلطان (والدة تورهان)

إحدى دور الحديث التي تم بناؤها في عهد محمد باشا الرابع في القرن السابع عشر هي دار الحديث التي كانت باسم توركان والدة داخل مجمع يني جامي في أمينونو. كانت رغبة سلاطين الولاية في إنشاء جمعيات خيرية باسمهم عاملاً مهماً في إنشاء دار الحديث في هذه الفترة. وفي هذا السياق، تم بناء دار الحديث عام 1663 في مجمع يني جامي في أمينونو برغبة السلطانة صفية، زوجة مراد الثالث، والدة محمد الثالث، والسلطانة خديجة تورهان، والدة محمد الرابع.

وفي عهد محمد الرابع، أعطى كوبرولو محمد باشا أهمية كبيرة لإنشاء دار الحديث، مما كان له أثر كبير في ضمان الوحدة والتضامن والتعليم العام في إطار كفاحه ضد حركة الكادي زاداليين. وفي هذا السياق، كانت مؤسسات الحديث تهدف إلى توعية الجمهور ومحاربة الجهل.

تم بناء دار الحديث في القرن السابع عشر داخل المجمعات / الكليات. وفي هذا السياق، تم بناء دار الحديث في مجمع يني جامي في أمينونو. صفية سلطان، والدة محمد الثالث، هي مؤسسة المجمع الذي بُدئَ بناؤه عام 1598. تُركَ البناء غير مكتمل بسبب وفاة المهندس المعماري الأول داود آغا عام 1599 ونقل صفية سلطان إلى القصر القديم بعد وفاة ابنها. وفي عام 1660 اندلع حريق كبير في مناطق مختلفة من إسطنبول، وصادر كوبرولو بعض الأحياء اليهودية التي دمرت في الحريق وجمعها في مجمع يني جامي. وقد جذب هذا البناء غير المكتمل انتباه والدة السلطانة خديجة تورهان، والدة محمد الرابع، التي رأت حالة إسطنبول المدمرة نتيجة هذا الحريق. ونظرًا لأنها

كانت ترغب في بناء مؤسسة خيرية، فقد أبلغت مهندسي الحسا (الملكيين) بالتعليقات لإكمال المسجد في أسرع وقت ممكن، وبتعليقاتها، أكمل سيرميهاران هاسا مصطفى آغا (كبير المهندسين المعماريين) بناء المجمع عام 1665 بمساعدة بناء أميرى (ضابط البناء) الحاج إبراهيم آغا. وذكر أن قبر الحواتين (السيدات الملكات) الموجود على الحافة على الجانب الغربي من المقبرة في مجمع بني جامي في أمينونو يجب أن يكون مكان دار الحديث. ذُكرَ أن مدخل دار الحديث يقع في جهة القبلة، لكن أفاريز المدخل الخشبي مفقودة. بني هذا المبنى الملاصق للإيوان إلى الغرب من القبر من الحجر المصبوب. ولها مخطط مربع ومغطة بقبة ثمانية الأضلاع. وتتم إضاءته بواسطة نافذتين بفتحتين مستطيلتين في الصف السفلي من المبنى ونوافذ مقوسة مدببة في الصف العلوي، باستثناء الواجهة المجاورة للمقبرة. ولقد فقد المبنى وظيفته الأصلية عندما دُفنت هنا مريم خاتون، ابنة فاني محمد أفندي، التي كانت تدرس في دار القرى. وفيما بعد، عندما دفن آخرون هنا، سُميت مقبرة الحواتين .

تم تعيين أول مدرّس في دار الحديث في توركان عام 1695. تمّ تعيين فانزاد سيد محمود أفندي، أمين الفتوى أحمد أفندي، حفيد فاني سيد محمد أمين أفندي، كافوكوزاد سيد مصطفى أفندي، بيازيد حافظي سيد أحمد أفندي أساتذة/مدرّسين في دار الحديث هذه. وتم تعيين فانزاد سيد محمود أفندي كأول مدرس في عام 1695. وفي عام 1696، تم تعيين فتفا أميني أحمد أفندي، وفي عام 1699 فاني حافضي سيد محمد أمين أفندي، وفي عام 1710 كافوكوزاد سيد مصطفى أفندي، وفي عام 1718 بيازيد حافظي سيد أحمد أفندي كمدرسين فيها .

وقد تم تحديد مناهج هذه المدارس بشكل خاص من خلال الأوقاف. وفي دار الحديث، وخاصة مصادر الحديث الأساسية، تم تدريس شروح هذه المؤلفات، وكتب علوم الحديث، وكتب أخرى مثل المشارق والمصابيح. الحديث كان في الغالب من صحيحي البخاري ومسلم، مع اتخاذهم الكتب الستة أساسا وللتسهيل إنجذ كتاب

مشارك الأنوار للصغاني، ومصايح السنة للبعوي، ومبارق الأزهار لابن مالك، لأنها سهلة الاستخدام ومبنية على أسس علمية. وقد اتخذوا كتاب علوم الحديث لابن الصلاح، ونخبة الفكر ونزهة النظر لابن حجر، ككتب أساسية في منهج الحديث. من الممكن القول أنه في العهد العثماني، لم يتم فحص قضايا منهجية الحديث بعمق وتم إعطاء الأهمية للتدريس فقط، ومن المفهوم أن كتاب الشفاء للقاضي عياض، وجامع الأصول لابن الأثير، وكتاب الأربعين للنووي، كانت تدرس أيضًا في الفترة العثمانية .

في دار الحديث الأولى في الدولة العثمانية، قام علماء متخصصون في العلوم العقلية بتدريس الحديث، وفي هذا السياق، أصبح تقليد تعليم صحيحي البخاري ومسلم هو السائد. كانت مشارق الأنوار للصغاني، ومصايح السنة للبعوي، ومبارق الأزهار لابن مالك، مفضلة بشكل واضح لدى الجماهير. وبما أن دار الحديث في الدولة العثمانية في القرن السابع عشر كانت مؤسسات دينية، فقد كانت الأولوية لتعليم الجمهور، وبالتالي فإن المدارس التي تم إنشاؤها هنا لم تكن مدارس متخصصة. وفي هذه المدارس لم تكن تقرأ النصوص، بل كانت تدرس طريقة قراءة هذه النصوص، وفي هذا السياق تم اكتساب الكفاءة في كيفية قراءة النصوص في الأدب، وخاصة مصادر الحديث الأساسية. وفي هذا السياق، تفضل النصوص التي تتكون من بضع أوراق فقط. وفي إطار العلوم العقلية، تكون الأولوية لفهم هذه النصوص في إطار المنطق والبلاغة. بالإضافة إلى ذلك، فهو يعتمد على قراءة الأحاديث النبوية وفق طريقة نقل الحديث التقليدية .

ويمكن القول أن التقليد العلمي قد تشكل في إطار سياسة الاستيطان في الإمبراطورية العثمانية. ومن المفهوم أنه تم إيلاء قدر كبير من الاهتمام لتعليم الفقه الإسلامي منذ إعطاء الأولوية لتدريب القضاة. وكانت الصوفية أيضًا في مركز التقليد العلمي في الإمبراطورية العثمانية. وفي هذا السياق، يمكن القول أن المنظور الصوفي

ساهم أيضًا في تشكيل علم الحديث وكان فعالاً جداً في تحديد منهج دار الحديث. ومن المعلوم أن علم الحديث العثماني قد تشكل أيضاً في إطار المعجم والمنطق والبلاغة وعلم الوضوح. وسترسم الدراسة إطاراً عاماً لعلم الحديث في الدولة العثمانية ضمن المعطيات التي حددتها الدراسة، وفي هذا السياق سيتم ذكر الغرض من إنشاء دار الحديث، والغرض من إنشاء توركان فاليد. وسيتم التطرق إلى دار الحديث التي تأسست في القرن السابع عشر، والأحداث التي جرت أثناء إنشائها، وتأثير الجدل السياسي والفكري والعلمي آنذاك على إنشاء دار الحديث.

الكلمات المفتاحية: الحديث، الدولة العثمانية، دار الحديث، مجمع الجامع الجديد، دار الحديث لتركهان

والدة.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde kuruluş döneminde ilk darulhadis I. Murad devrinde (1360-1389) İznik'te inşa edilmiştir.¹ Bu dönemin en meşhur darulhadisi, II. Murad'ın 1425'te Edirne'de yaptırdığı Darulhadis Medresesi'dir. Yükseliş döneminde ise II. Bayezid döneminde 1485 yılında Amasya'da Abdullah Paşa Darulhadis'i,² 1557'de Kanuni Sultan Süleyman devrinde Süleymaniye Camii ve Külliyesi bünyesinde Süleymaniye Darulhadis'i inşa edilmiştir.³ Ayrıca II. Selim'in hocası Ataullah Efendi 1571 senesinde Birgivi Mehmed Efendi'nin ders vermesi için Ataullah Efendi Darulhadisi'ni yaptırmıştır. Edirne Selimiye Külliyesi içinde yer alan Selimiye Darulhadis'i de 1574 yılında kurulmuştur. Duraklama dönemi padişahlarından III. Mehmed'in Vefa'da babası III. Murad namına 1595'ten önce yaptırdığı Hakaniye Darulhadis'i ve I. Ahmed' devrinde kurulan Sultan Ahmed Darulhadis'i de kendi dönemlerinin en meşhur darulhadisleridir.⁴

Padişahların ve vâlîde sultanların vefatlarından sonra hayrat bırakma arzularının darulhadislerin inşa edilmesinde etkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda III. Murad'ın annesi Atik Vâlîde Nurbânû Sultan'ın, Üsküdar Toptaşı'nda 1582'de yaptırdığı külliye içerisinde yer alan Atik Vâlîde Darulhadis'i, III. Murad'ın eşi ve III. Mehmed'in vâlîdesi Safiye Sultan ve IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan'ın iştiağıyla 1663 yılında Eminönü'nde Yeni Cami Külliyesi'nde Turhan Vâlîde Darulhadis'i yapılmıştır.⁵

Anadolu'da belirli düzeyde hadis ile ilgili tedrisat vardır. Birçok ilde medreseler ve darulhadisler kurulmuştur. Bu eğitim kurumlarında bazen küçük çaplı bazen de büyük çaplı eserler te'lif edilmiştir, fakat diğer İslam coğrafyalarına nazaran Anadolu coğrafyasında hadis eserleri belirgin bir şekilde azdır. Osmanlı'da erken dönemlerde hadis gibi naklî ilimlerden ziyade mantık gibi aklî ilimlerin öncelendiği anlaşılmaktadır. Zira İstanbul başta olmak üzere Anadolu'da astronomi ve tıp gibi alanlarda eserler te'lif edilmiştir. Darulhadislerdeki müderrislerin aklî ilimlerde mütehassıs olmaları, onların sadece Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'leri gibi eserler okutmalarına zemin teşkil etmiş olmalıdır. Ayrıca Osmanlı'da Nizamiye medreselerindeki ilim geleneğinin devam ettirildiğini, bu bağlamda kelâm-fıkıh ağırlıklı bir eğitimin öncelendiğini belirtmek mümkündür. Hadis ilminde ise teorik bilgidен ziyade sadece hadisin günlük hayata akseden yönüne ihtimam gösterildiğini, darulhadislerin de bu amaca binaen kurulduğunu ifade etmek mümkündür.

---

¹ Ali Yardım. "Dârülhadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/529-532.

² Yardım. "Dârülhadis", 8/530; Hasan Yerkazan, "Amasya Dârü'l-Hadisleri", *Uluslararası Amasya Sempozyumu*, (Amasya: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Yayınları, 2017), 1407-1411.

³ Mehdi Çiftçi, "Süleymaniye Dârülhadisi Özelinde Osmanlı Dârülhadislerinde Hadis Eğitimi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21, (2013), 113.

⁴ Mustafa Celil Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlimi*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 193-209; Ekrem Yücel, *Osmanlı Devri Darü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*. Ankara: İlahiyat Kitap Yayınları, 2022, 53-204.

⁵ Yardım. "Dârülhadis", 8/529.

Çalışmamızda ise 17. yüzyıldaki siyasî, sosyo-kültürel hadiseler çerçevesinde Turhan Vâlide Darulhadisi'nin yapılışı incelenecek, darulhadiste görev yapan müderrislere ve okutulan muhtemel eserlere değinilecektir.

1. XVII. Yüzyılda Darulhadislerin İnşasına Sebep Olan Âmiller

IV. Mehmed dönemindeki (1648-1687) darulhadislerin kuruluşunda, o dönemde yaşanan ilmî ve fikrî cereyanların oldukça önemli bir yer teşkil ettiğini ifade etmek mümkündür.

IV. Mehmed, küçük yaşta tahta çıkması sebebiyle erken yaşlarından itibaren iyi bir eğitim alamamış, devlet işlerine karşı duyarsız kalmış ve ava karşı aşırı bir düşkünlük göstermiştir.⁶ Saltanatı süresince kendi görevlerini vezirlerinin üstlenmiş olması da onun bu tutumunda etkindir.⁷ Annesi Turhan Sultan'ın Köprülü Mehmed Paşa'yı,⁸ akabinde oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı sadrazamlığa getirmesi, Osmanlı Devleti'nin siyasî ve askerî bakımdan toparlanmasına imkân sağlamıştır.⁹

Köprülü Mehmed Paşa, kubbe vezirliğine atanınca ona sadaret yolu açılmış, 1657 senesinde Boynueğri Mehmed Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmiştir.¹⁰ Köprülü, sadareti döneminde siyasî, idarî ve askerî açılardan disipline büyük önem vermiş, göreve gelir gelmez iç karışıklıklarla mücadele etmeye başlamıştır. Bu bağlamda Köprülü Mehmed Paşa, IV. Murad döneminde İstanbul'da başlayan, Kadızâde Mehmed Efendi taraftarları ile Abdülmecid Sivâsî Efendi gibi deverân ehli olan¹¹ dönemin tasavvufî ekollerinin müntesipleri arasındaki tartışmalar sebebiyle¹² ortaya çıkan karışıklığa müdahale etmiş; bu olaya sebep olanları sürgünle cezalandırmıştır.¹³

Kadızâdeliler'in, IV. Mehmed devrinde sarayda büyük bir etkisi bulunmaktadır.¹⁴ Kadızâdeliler, sosyal ve dinî hayatın yanı sıra Osmanlı Devleti'nin temel kurumlarını da tesiri altına alacak gelişmelere sebep olmuşlardır.¹⁵ Bu bağlamda o dönemde ilmî ve fikrî cereyanlar, Osmanlı Devleti için siyasî bir tehdit unsuru haline gelmiş, devlet bir refleks olarak devreye girip kendince lüzum gördüğü tedbirleri almış ve gerekli düzenlemeleri yapmıştır. Bu zümreye ait görüşlerin devlet idaresine hâkim olmasını engellemek için büyük bir çaba sarf edilmiştir.

⁶ Abdülkadir Özcan, "Mehmed IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/414.

⁷ Özcan, "Mehmed IV", 28/417.

⁸ Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/259.

⁹ Özcan, "Mehmed IV", 28/417.

¹⁰ İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", 26/258.

¹¹ Ali Durmuş, "Kadızâdeliler ile Halvetîler Arasında Sema-Deveran Tartışmaları ve Kadızâdelilerin Deveran Aleyhtarlığının Altında Yatan Sebeplerin Mezhebî-Tasavvufî Aidiyetleri Açısından Analizi", *Kalemname Dergisi*, 6/11, (2021), 34-64.

¹² Ali Durmuş, *Kadızâdeliler Hareketi*, (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021), 171.

¹³ Mahmut Duman, *Köprülü Mehmed Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*, (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 59-61.

¹⁴ İbrahim Kutluay, "Osmanlı Döneminde XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Kurulan Dârülhadislerin Müfredatı, İlmî Seviyeleri ve Kadızâdeliler Hareketinin Dârülhadislerin Çoğalmasındaki Rolü", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 9, (2019), 39.

¹⁵ Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", 24/100.

Halkın eğitilmesinde, toplumun birlik ve beraberliğinin sağlanmasında önemli rol üstlenen kurumlardan biri olan darulhadislerin inşasına, bilhassa Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerinde siyasî istikrarı sağlamak için hız verilmesini de bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Bu çerçevede Köprülü Mehmed Paşa'nın, Kadızâdelilere karşı mücadelesiyle tanınan birisi olarak umumi medrese yerine darulhadis yaptırması bunun en bariz göstergesidir.¹⁶ Bu bağlamda Kadızâdeliler hareketinin ortaya çıktığı 17. yüzyıl "darulhadis medresesi" ismi altında medreselerin sayısının arttığı bir dönemdir. Söz konusu medreseler, bir ihtisas/uzmanlık medresesi olarak değil, halkı dinî konularda bilgilendirmek ve cehaletle mücadele etmek üzere inşa edilmiş kurumlardır. Bu müesseseler, Kur'ân ve Sünnet merkezli eğitim yapan ve ihtisas medresesi derecesinde olmayan darulhadis ismiyle anılan medreselerdir.¹⁷

Halkın ilim ve irfandan uzaklaşması, bilgili ve kabiliyetli devlet adamlarını yetiştiren medreselerin fonksiyonlarını artık tam olarak yerine getirememeleri gibi sebeplerden dolayı toplumun kargaşa içerisinde olduğunu gören Köprülü Mehmed Paşa, umumi medreselerin yerine darulhadislerin yapımını teşvik etmiştir.

2. Vâlîde Sultan Darulhadisi'nin İnşası

Darulhadisler, kuruldukları devrin ve bölgenin medrese mimarisi doğrultusunda gelişimlerini sürdürmüşlerdir. Bu husus, darulhadisler ile medreseler arasında, mimariyi şekillendiren kullanım şeması bakımından bir eğitim farklılığının bulunmamasıyla ilgilidir. Süleymaniye Darulhadisi'nden sonra kurulan darulhadisler ise daha çok külliyeler bünyesinde mihver eğitim kurumu olarak yer almış; yanlarında da darulkurrâ ile dergâh, hankâh ve zâviye gibi yapılar bulunmuştur.¹⁸

17. yüzyılda Vâlîde sultanların, paşaların ve âlimlerin isimlerini taşıyan medreseler de külliyeler bünyesinde yapılmıştır. Bu bağlamda Yeni Cami Külliyesi,¹⁹ cami, hünkâr kasrı, darulkurrâ-darulhadis, sıbyan okulu, çeşme, türbe ve Mısır Çarşısı'ndan müteşekkildir.²⁰

9 Nisan 1598 yılında Yeni Cami külliyesinin inşasına başlanılmıştır. Külliye'nin kurucusu III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan'dır.²¹ Yeni caminin ilk mimarı, Mimar Sinan'ın talebesi olan Mimarbaşı Davud Ağa'dır.²² Mimar Sinan'ın mimarî tarzına sadık kalarak 11 Muharrem 1006/25 Ağustos 1597'de vezirlerin ve ulemanın huzurunda temel atma ameliyesine başlayan Davud Ağa,

¹⁶ Yardım. "Dârülhadis", 8/532.

¹⁷ Kutluay. "Osmanlı Döneminde XVI. ve XVII. Yüzyıllarda", 41.

¹⁸ Yardım. "Dârülhadis", 8/532.

¹⁹ Şehabeddin Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", *Tarih Dergisi*, 28-29, (1974), 167-191.

²⁰ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/439.

²¹ Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", 43/439.

²² Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", 170.

yoğun bir şekilde çalışarak duvarları yer seviyesinden bir miktar yükseltmiştir. Bu suretle caminin inşasına hızla devam eden Davud Ağa, Rodos'tan taşlar getirtmiş, bina bir zirâya (0, 57417 m²) kadar yükselmiştir.²³ Bununla beraber, inşaat bir sene aralıksız devam etmiş, Davud Ağa'nın vebadan vefatı veya katli üzerine 1599'da durmuştur.²⁴ Safiye Sultan, oğlu vefat edince eski saraya nakledilmiş, külliye'nin yapımı ise yarım kalmıştır.²⁵

Yeni Cami Külliyesi'nin inşasını tekrar başlatan vâkıa şöyledir: 1660 yılında büyük bir yangın İstanbul'un önemli bir kısmını kül etmiş; bu yangından Unkapanı, Bayezid, Süleymaniye, Şehzâdebaşı, Fatih-Molla Gürani, Mahmutpaşa, Tahtakale, Hocapaşa, Atmeydanı, Kumkapı gibi yerler önemli ölçüde etkilenmiştir. İstanbul'da büyük bir tahribata neden olan bu yangın neticesinde; çok sayıda mescid, hamam, medrese, tekke, dükkân, ev ve mahzen yanıp kül olmuştur. Yangında tahrip olan Yahudi mahallelerinin bir kısmı, Köprülü Mehmed Paşa tarafından kamulaştırılıp Yeni Cami Külliyesi'ne tahsis edilmiştir.²⁶

Yaklaşık elli sekiz yıl tamamlanmadan kalan inşaat, 1660'da meydana gelip Bahçe Kapısı'ndan Unkapanı'na kadar uzayan bir sahayı tamamen kül eden bu yangın sonunda araba ile şehrin harap halini görmeye çıkan IV. Mehmed'in annesi Vâlide Hatice Turhan Sultan'ın dikkatini çekmiştir. Esasen yeni bir hayır kurumu kurmayı amaçlayan Vâlide Sultan, Câminin bir an önce tamamlanarak, icâriyye ve müsakkafât olmak üzere etrafına çifte çarşı, türbe, darulkurrâ, mekteb, iki kapılarında birer sebilhâne ve âlî bir kasır yapılmasını Şehreminliği'ne bağlı Hassa Mimarlar Ocağı'na bildirmiştir.²⁷

İstimlâk işini halleden Ser Mimar-ı Hassa Mustafa Ağa, Binâ Emîni el-Hâc İbrahim Ağa'nın da yardımıyla, duvarlarından bir sıra taş söküp yeniden inşasına başladığı Câmî 1661'de, bir duvar, türbe, hünkâr kasrı, çarşı, sebîl ve çeşmesi ile birlikte 1663'te veya 1665'te tamamlamıştır. 3 bin 80 kese akçeye mâl olan câmî ve külliyesinin gayet muhteşem bir surette hazırlanan açılış merasimine Sultan IV. Mehmed ve Vâlide Sultan başta olmak üzere, Veziriâzam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa, vezirler ve ulema katılmıştır.²⁸

Külliye olarak tasarlanan Vâlide Sultan Dârülhadisi'nin inşasını 1598 yılında, III. Murad'ın hanımı ve III. Mehmed'in annesi Safiye Sultan başlatmış, fakat 58 yıl ara verilen inşaat, IV. Mehmed'in annesi Hatice Turhan Sultan tarafından tamamlanmıştır. Eminönü'ndeki Yeni Cami Külliyesi'nin içinde bulunan türbenin batı yönündeki çıkıntıya yerleştirilen Havatin türbesinin darulhadis olması

²³ Ahmed Refik. *Türk Mimarları*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2013), 31.

²⁴ Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", 171.

²⁵ "III. Mehmed'in 1603'te vefatı sebebiyle 1605'te Eski Saray'a gönderilen Safiye Sultan vefat edinceye kadar burada yaşamış, 1619 yılında Eski Saray'da vefat etmiş ve III. Murad Türbesi'ne defnedilmiştir."; Ali Akyıldız, "Safiye Sultan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/472-473.

²⁶ İsmail Hami Danişmend. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961), 428.

²⁷ Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", 171-172.

²⁸ Tekindağ, "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", 172-173.

gerektiği belirtilmektedir. Zira yapının, pencere düzeni ve ebatları diğer duvarlardan farklılık arz etmektedir. Darulhadis girişi, kible yönündendir, fakat ahşaptan olan giriş saçağı yok olmuştur.²⁹

Darulcurrâ-Darulhadis, türbenin batısında eyvana bitişik olan yapı kesme küfeki taşından inşa edilmiş; kare planlı ve üzeri sekizgen kasnaklı kubbe ile de örtülmüştür. Yapı çift sıra pencereler ile aydınlanmıştır. Yapının alt sırasında dikdörtgen açıklıklı ikişer pencere, üst sırasında türbeye bitişik cephe dışında, sivri kemerli üçer pencere mevcuttur. Güneyde kible tarafında ve cephe ortasında yer alan yuvarlak kemerli kapı açıklığı önünde iki ayağa oturan ahşap bir sakfın önceden var olduğu anlaşılmaktadır. Yapı, yerleştirildiği yer itibarıyla Sultan Ahmed Külliyesi'ndeki darulcurrâ ile aynı düzendedir. Darulcurrâ'da ders veren Vanî Mehmed Efendi'nin kızı Meryem Hatun, 1677 yılında vefat edince buraya defnedilmiştir. Akabinde buraya başkaları da defnedilince, yapı aslî fonksiyonunu kaybetmiş ve Havâtin türbesi şeklinde adlandırılmıştır. Türbede 17 sanduka mevcut olup bu sandukalarda daha çok hanedan üyelerinden müteşekkil şehzadeler, ikbâl ve kadınefendiler defnedilmiştir.³⁰

Bu bilgilerden hareketle darulhadisin inşası tamamlandıktan sonra 79 yıl hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Vanî Mehmed Efendi'nin kızı Meryem Hatun'un neden oraya defnedildiği hususuna dair bir malumat bulunmamaktadır.

3. Vâlîde Sultan Dârülhadisi'ndeki Müderrisler

Vâlîde Sultan medresesine ilk müderrisin tayin edilmesi, inşaatın yapımına başlandığı sene ile aynıdır. Fakat darulhadis olarak tespit edilen ilk atama 1695 yılına aittir. Müderrisleri, Vânîzâde Seyyid Mahmud Efendi, Emîn-i Fetva Ahmed Efendi, Vânî Hafîdi Seyyid Mehmed Emin Efendi, Kavukçuzâde Seyyid Mustafa Efendi, Beyazîzâde Hafîdi Seyyid Ahmed Efendi'dir.³¹

a. *Vânîzâde Seyyid Mahmud Efendi*: 1106/1695 senesinde inşa edilen Vâlîde Sultan Dârülhadisi'nin ilk müderrisi olmuştur.³²

b. *Emîn-i Fetva Ahmed Efendi*: 1107/1696 senesinde, Vânîzâde Seyyid Mahmud Efendi'nin yerine Vâlîde Sultan Dârülhadisi müderrisliğine atanmıştır.³³

c. *Vanî Hafîdi Seyyid Mehmed Emin Efendi*: 1111/1699 senesinde, Mes'ud Ahmed Efendi'nin yerine Vâlîde Sultan Dârülhadis'ine atanmıştır.³⁴

²⁹ Yücel, *Osmanlı Devri Darü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*, 156.

³⁰ Çobanoğlu, "Yeni Cami Külliyesi", 43/441-442.

³¹ Yücel, *Osmanlı Devri Darü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*, 156-157.

³² Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyü'l-Fudalâ, (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri)*, haz. Abdulkadir Özcan. (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 355.

³³ Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyü'l-Fudalâ, (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri)*, 632.

³⁴ Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyü'l-Fudalâ, (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri)*, 499.

d. Kavukçuzâde Seyyid Mustafa Efendi: 1121/1710 senesinde, Atâullah Efendi'nin tezkirecisi Abdullah Efendi'nin yerine Vâlîde Sultan Dârülhadisi uhdesine verilmiştir.³⁵

e. Beyazîzâde Hafîdi Seyyid Ahmed Efendi: 1130/1718 senesinde, Akkirmanî Seyyid Ömer Efendi'nin yerine Vâlîde Sultan Dârülhadisi'ne atanmıştır.³⁶

4. Vâlîde Sultan Dârülhadisi'nde Okutulan Muhtemel Kitaplar

Hadis eğitiminin en yoğun şekilde yapıldığı kurumlar darulhadislerdir.³⁷ Darulhadisin müfredatı ise vakfiyeler, icazetnâmeler, arşiv belgeleri, tabakât ve biyografi eserleri, seyahatnâmeler, şehir tarihleri ve Medresetü'l-Mütehassîsîn'in ders programı vasıtası ile tespit edilebilmektedir.³⁸

Vakfiyelerde ilk dönemlerden itibaren darulhadislerle ilgili üslûp her dönemde devam ettirilmiştir. Bu bağlamda Süleymaniye Vakfiyesi'nde darulhadis bölümü için kullanılan "Ehâdîs-i Nebeviyye ve ahbâr-ı Mustafaviyye naklolunmak için binâ olunan darulhadis" ifadesi hem önceki darulhadis vakfiyelerinde hem de daha sonraki vakfiyelerde aynen benimsenmiştir.³⁹

Hüseyin Hüsâmeddin de "Osmanlı darulhadislerinde hadis ilminden rivayet, dirayet, isnad, terâcim-i ahvâl (râvi, biyografisi) ve tenkid-i akvâl-i rivayete dair usûl-i hadis okutuluyordu" diyerek daha detaylı bir bilgi vermiştir.⁴⁰

Darulhadislerde, ders takibine yönelik kitaplar seçilmiş, bilhassa Sahîhain ve Sağânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-envâr*'ı ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca Ebû Davûd'un (ö. 275/889) *Sünen*'i, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) *Fethu'l-bârî*'si, Kirmânî'nin (ö. 786/1384) *el-Kevâkibü'd-derâri*'si, Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbihu's-sünne*'si, Kâdî İyâz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifâ*'sı, İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *Câmiu'l-usûl*'ü, İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) *Mebâriku'l-ezhâr*'ı, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Kitâbu'l-erbaîn*'i, İbnu's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-hadîs*'i, İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i ve *Nüzhetü'n-nazar*'ıdır.⁴¹

Osmanlı devrinde *Meşârik* ve *Mesâbih* gibi eserlerin yaygın olarak okutulması ve kaynak olarak seçilmesi kullanımının kolay olması dolayısıyladır. Osmanlı döneminde hadiste daha çok, sahih rivâyetlerin yer aldığı *Sahîhain* ve *Kütüb-i Sitte*'ye dayanan *Mesâbih* ve *Meşârik* türü eserlere itimad edilmiş, hadis usûlü ile derin tartışmalara girmemişler, sadece öğretim düzeyinde tutmuşlardır. Malum ve meşhur hadis eserlerini okumuşlar, ezberlemişler, fakat daha çok hadis şerhi üzerinde

³⁵ Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-Fudalâ*, (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri), 632.

³⁶ Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-Fudalâ*, (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri), 656; Yücel, *Osmanlı Devri Darü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*, 157.

³⁷ Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlmî*, 319-328.

³⁸ Yücel, *Osmanlı Devri Darü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*, 255.

³⁹ Yardım. "Dârülhadis", 8/532.

⁴⁰ Kutluay. "Osmanlı Döneminde XVI. ve XVII. Yüzyıllarda", 20.

⁴¹ Yücel, *Osmanlı Devri Darü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*, 265-284.

durmuşlardır. Bu bağlamda hadisin, günlük hayata akseden yönüne ihtimam gösterdiklerini ifade etmek mümkündür. Turhan Vâlide Darulhadisi'nde de bu işleyiş devam etmiştir.

Kısacası Osmanlı'da mutedil ve itaatkâr bir halk kitlesinin oluşumunun öncelendiği anlaşılmaktadır. Medreselerde hadis ilimlerine dair halka yönelik eserlerin okutulması, o dönemin kelâm-fıkıh-tasavvuf ağırlıklı medrese kültürünü yansıtmaya bakımdan da mühimdir.

Osmanlı'da irfân ehli ve güzel meziyetlerle bezeli bir halk kitlesi teşekkül etmiştir. Osmanlı'da halk-medrese ilişkisinin çok sıkı olduğu, dolayısıyla da halka *Meşârik* ve *Mesâbîh* tarzı eserlerin bilinçli seçildiği, ulemanın kendi arasında okuyup müzakere etmesi gereken masadır-ı asliye ile halkı doğrudan karşı karşıya getirmeme çabası olarak nitelendirmek mümkündür.

5. Sonuç

Osmanlı Devleti'nde ilk darulhadislerde müderrislik yapanlar hadis başta olmak üzere rivâyet ilimlerinden ziyade aklî ilimlerde uzmanlaşmış âlimlerdir. Zira Osmanlı'da erken dönemlerden itibaren aklî ilimler öncelenmiş, aklî ilimlerde ihtisas yapmış hocalar hadis dersleri vermiş, bu manada onlar başta Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri gibi hadis eserlerini okutmuşlardır.

Sonraki asırlarda da bu geleneğin devam ettiği, darulhadislerde temel kaynak olarak Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinin okutulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Buhârî şerhleri, Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne*'si, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ*'sı, İbnü'l-Esîr'in *Câmiu'l-usûl*'ü, İbn Melek'in *Mebâriku'l-ezhâr*'i, Nevevî'nin *Kitâbu'l-erbâin*'i, İbnu's-Salâh'ın *el-Mukaddime*'si, İbn Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker*'i ve Nüzhetü'n-nazar'ı da medreselerde yaygın olarak okutulan eserlerdir. Turhan Vâlide Darulhadisi'nde de bu işleyiş devam etmiştir.

Osmanlı'da hadis ilminin seyrini "Beyân, Burhân ve İrfân" sistematığı içinde daha çok tasavvuf, kelâm ve fıkıh literatürü içinde aramak gerektiğini ifade etmek mümkündür. Bu meyanda araştırmalarda hadis, tasavvuf, kelâm ve fıkıh ilimlerine birlikte değinmek gerekir. Zira ilim geleneğinde tasavvufî bakış açısı hâkimdir. Kâtip Çelebi'nin de ifade ettiği üzere Osmanlı'da âlimler felsefeyi kelama dâhil etmişlerdir. Medreselerde eğitim lügat, mantık ilmine dayalıdır, belâğat ve vaz' ilmi çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu asırlarda hadis ilmine yönelik eserlerin yazıldığını ifade etmek mümkün değildir. Bu Osmanlı döneminin ilim anlayışıyla doğrudan ilgilidir. Osmanlı esasında sürekli savaş halinde olan bir devlet olduğu için temel ihtiyaçlar farklılık arz etmektedir. Babürler/Hindistan, Türkmenistan, Kahire ve Şam'daki ilim geleneği Osmanlı'da yaygın değildir. Ayrıca iskân politikası çerçevesinde ilmî bir gelenek oluşmaktadır. Bu meyanda medreseler daha çok kadı yetiştirmeye yönelik olarak faaliyet göstermiştir.

Osmanlı Devleti'nde 17. asırda Turhan Vâlide Darulhadisi gibi darulhadisler temel dinî eğitim veren kurumlardır. Bu kurumları hadis ihtisas medresesi şeklinde nitelendirmek mümkün değildir. Zira bu kurumlar teknik anlamda metin okuma medreseleri değildir, bilakis birer usûl medreseleridir.

Literatürdeki metinleri okuma yetkinliği kazandırmak amaçlanır, birkaç varaklık usûl metinleri okutulur, esas mesele metnin anlaşılmasını sağlamaktır. Bu meyanda mantık ilimleriyle belagat ilimleri çerçevesinde metinlerin anlaşılmasına ihtimam gösterilmiştir. Kısacası Osmanlı Devleti'nde 17. asırdan itibaren geleneksel hadis nakil usûlüne uygun bir biçimde hadis eserlerinin okunması ve nakledilmesi şeklinde bir geleneğin oluştuğunu ifade etmek mümkündür.

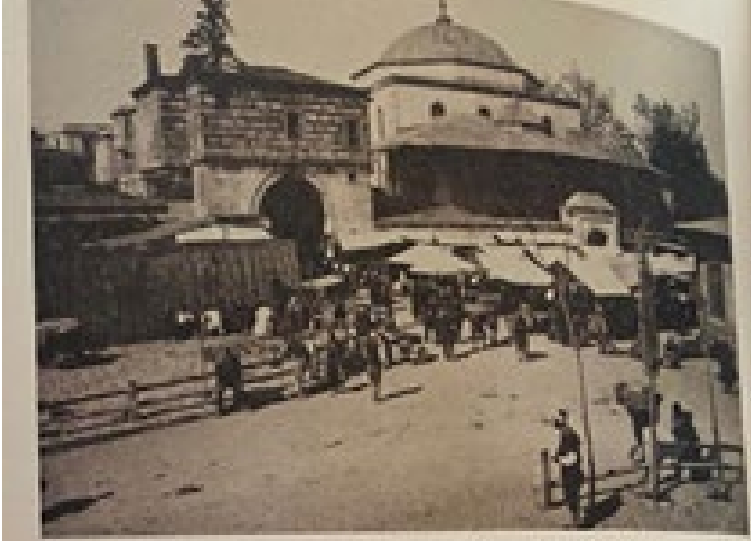
Kaynaklar / References / المصادر

- Akyıldız, Ali. "Safiye Sultan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35/472-473. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Altuntaş, Mustafa Celil. *Osmanlı Döneminde Hadis İlmi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Çiftçi, Mehdi. "Osmanlı Medrese Teşkilatında Zirve: Süleymaniye Dârülhadisi (XVI-XVII. Asırlar)", *Usul İslam Araştırmaları*, 14 (2010), 51-116.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. "Yeni Cami Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 43/439-442. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Danişmend, İsmail Hami. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961.
- Duman, Mahmut. *Köprülü Mehmed Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri*, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Durmuş, Ali. "Kadıızâdeliler ile Halvetîler Arasında Sema-Deveran Tartışmaları ve Kadıızâdelilerin Deveran Aleyhtarlığının Altında Yatan Sebeplerin Mezhebî-Tasavvufî Aidiyetleri Açısından Analizi", *Kalemname Dergisi*, 6/11, (2021), 34-64.
- Durmuş, Ali. *Kadıızâdeliler Hareketi*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- İlgürel, Mücteba. "Köprülü Mehmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26/258-259. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Kutluay, İbrahim. "Osmanlı Döneminde XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Kurulan Dârülhadislerin Müfredatı, İlmî Seviyeleri ve Kadıızâdeliler Hareketinin Dârülhadislerin Çoğalmasındaki Rolü", *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 9, (2019), 13-49.
- Özcan, Abdülkadir. "Mehmed IV", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 28/414-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Refik, Ahmed. "Valide Camilerinden: Yeni Cami", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, 2/194, (1981), 49-54.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-Fudalâ, (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri)*, haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Tekindağ, Şehabeddin. "XVII. Yüzyıl Türk Sanat Eserlerinden Bir Âbide: Yenicâmi Külliyesi", *Tarih Dergisi*, 28-29, (1974), 167-191.
- Yardım, Ali. "Dârülhadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/529-532. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yerkazan, Hasan. "Amasya Dârü'l-Hadisleri", *Uluslararası Amasya Sempozyumu*, 1407-1411. Amasya: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu Yayınları, 2017.
- Yücel, Ekrem. *Osmanlı Devri Darü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi*. Ankara: İlahiyat Kitap Yayınları, 2022.

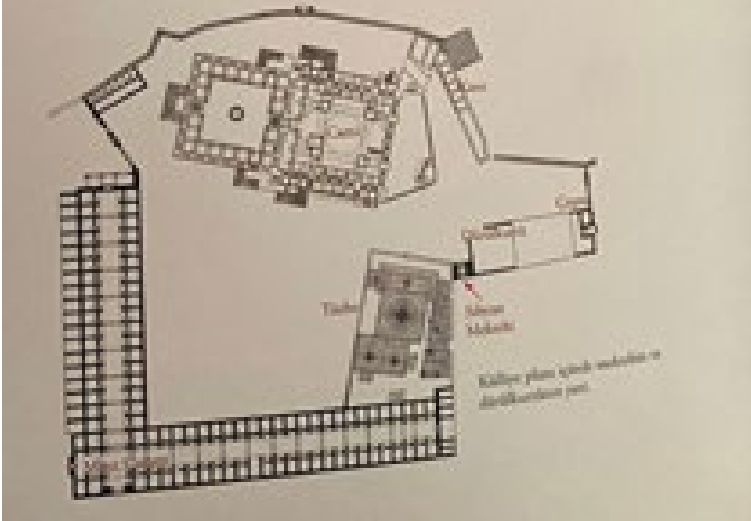
EKLER

Ek-1: Resimler.

Osmanlı Dönemindeki Caminin Görünümü ve Krokisi

XIX. yüzyıldan sonra veya XX. yüzyıldan itibaren bir fotoğrafın, birinin çekilmesi olan alana bakılarak görülen bir şey, tabii ki aynı zamanda farklı bir bakış açısıdır. Çünkü bu bakış açısı aynı zamanda aynı alanın bir parçasıdır ve aynı zamanda aynı alanın bir parçasıdır. Ancak bu bakış açısı, aynı zamanda aynı alanın bir parçasıdır ve aynı zamanda aynı alanın bir parçasıdır.

Türbe Girişi (Herkes Açık Alan)

Tam Karşındaki İki Kapı Havatin Kısımının Kapısı

Eski Havatinden Bahçeye Çıkan Kapı

Eski Havatine İçerden Bakış

(Eski Havatine Giriş İçin İki Kapı Yapılmış) Havatinler Arası Geçişte de İki Kapı Var

Soldan Eski Havatine Giriş Ortadaki Dolap Sağdaki de Giriş Kapısı Kapalı
Önünde İçeri Kısımda Mezar Var

Yeni Havatin Kısmı

Sol Taraf Küçük Kubbeler Havatin Kısımları ve Bahçesi

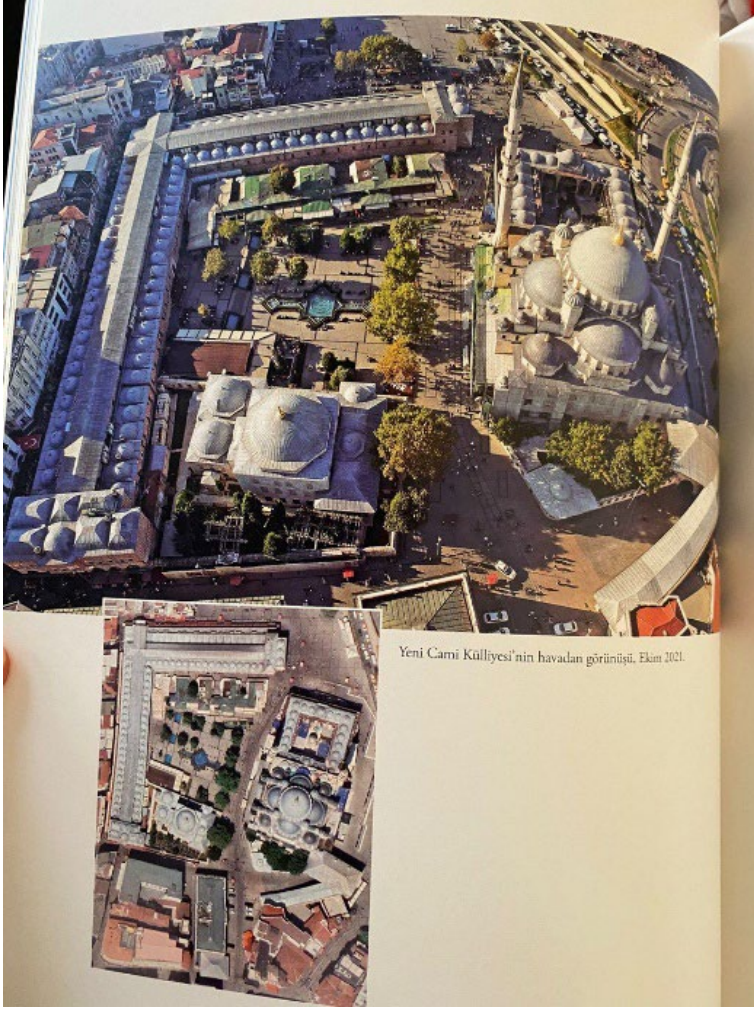
Sağ Taraf Büyük Kubbe Umuma Açık Kısım

Caminin Genel Görünümü

Caminin Kuş Bakışı Görünümü

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2023, 11: 25-57

el-Mû'temed Bağlamında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Haber ve Çeşitleri

Khabar and Its Types in Al-Mu'tamad By Abu'l-Husayn al-Başrî

الأخبار وأنواعها عند أبي الحسين البصري في سياق المعتمد

Yasin Çağdaş

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara/Türkiye
Student of Phd., Ankara University the Graduate School of Social Sciences, Ankara/Türkiye
yasincagdas@gmail.com

ORCID: orcid.org/0009-0007-2910-0661

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 15.08.2023

Kabul Tarihi | Accepted Date: 29.12.2023

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2023

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.61218/hadith.1343385>

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmaı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Çağdaş, Yasin. "el-Mû'temed Bağlamında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Haber ve Çeşitleri". *HADITH* 11 (Aralık 2023), 25-57. <https://doi.org/10.61218/hadith.1343385>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Yasin Çağdaş)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

el-Mû'temed Bağlamında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Haber ve Çeşitleri¹ Yasin Çağdaş

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis
el-Basrî
el-Mû'temed
Mu'tezile
Haber

Basra Mûtezilesi'nin son halkasında yer alan Ebu'l-Hüseyin el-Basrî, (ö. 436/1044) Mûtezile mezhebinin son dönem görüşlerini yansıtmaya yönelik olarak incelenmesi gereken bir âlimdir. Son dönem Mûtezilî âlimlerin hangi görüşe sahip olduklarını ve ilk dönem ile son dönem arasında hangi farkların oluştuğunu anlama ve anlamlandırma açısından el-Basrî'nin görüşlerini bilmek önem arz etmektedir. Bu çalışmada incelenen ve el-Basrî'nin fıkıh usûlü alanında kaleme aldığı "el-Mu'temed fi Usûli'l-Fıkh" adlı eseri ise müteahhirîn usûl düşüncesi kaynaklarından biridir. el-Basrî, bir usulcü ve kelimacı olsa da, kendisinden önceki âlimlerin yolundan giderek eserinde hadis ve sünnet konusu ile ilgili ayrı bir bölüm açmış ve burada haberler kısmına dair özel bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümlerde haber konusuna dair birçok konu ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Makalede el-Basrî'nin "el-Mû'temed" adlı eserinden yola çıkılarak haber ve çeşitleri ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmiştir. Bu kapsamda el-Basrî'ye göre haber, haberin tanımı, mütavâtir ve haber-i vâhid kavramları, haberlerin delil değeri, bu haberlerle ilim meydana gelip gelmediği, bu haberlerle gelen bilgilere göre amel etmenin mümkün olup olmadığı gibi meseleler araştırılmış ve değerlendirilmiştir.

Khabar And Its Types in Al-Mu'tamad By Abu'l-Husayn al-Basrî

Keywords:

Hadith
al-Basrî
al-Mu'tamad
Mu'tazila
Khabar

Abstract

Abu'l-Husayn al-Basrî (d.436/1044) who is in the last circle of the Basra is an important erudite that should be study because he shows the latest views of the Mu'tazila sect. It is important to know al-Basrî's views in order to understand and make sense of the views of the late Mu'tazilite scholars and the differences between the first and the last period. His work titled "al-Mu'tamad fi Usul al-Fiqh", which he wrote in the field of fiqh usûl, is one of the sources of müteahhirîn usûl thought. Although Al-Basrî was a jurist and theologian, he elaborated on the subject of Khabar in a separate chapter in his book. Although al-Basrî was a methodologist and theologian, he followed the way of the erudites before him and opened a different part in his book on the subject o hadith and sunnah and reserved a special section for news. In this section, the opinions of al-Basrî about the Khabar and its types are explained. In this framework, the definition of Khabar and the concepts of Al-Mutawatir and Ahaad are discussed. Furthermore, we discussed the epistemic value and reliability of Akhbar and the possibility to act according to the informations coming through Akhbar by using al-Basrî's explanations.

¹ Bu makale, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2019 yılında kabul edilmiş olan "el-Mû'temed Eseri Işığında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı" adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Extended Abstract

Khabar And Its Types in Al-Mu'tamad By Abu'l-Husayn al-Basrî

The work "*al-Mu'tamad fî Usûl al-Fiqh*" written by Abu al-Husayn al-Basrî (d. 436/1044), which has survived to the present day as a high-level work in our tradition of *usul al-fiqh* as well as in the science of theology, is one of the sources of the *usul* thought of the *mutaahkhîrûn*. In this work, al-Basrî made evaluations on many issues related to the science of *hadîth* as well as different issues related to the method of *fiqh*. One of the most remarkable of these is his evaluations on *khabar* and its types. In particular, he devoted the section titled "*al-Kalâm fi'l Ahbâr*" to the *khabar* section, and in this section, the epistemological value of the *khabar*, the parts of *khabar*, *mutawâtir* and *haber-i wâhid*, acting with these *khabar*, the information value of the *khabar*, its evidence, the status of the narrator, and many other issues such as *târâsh* in *khabar* are mentioned.

Although there is a difference between *khabar* and *hadith* in terms of generality and specificity, these concepts are used in the same sense by most scholars, and most of the time *hadith* is understood when *khabar* is mentioned. As a matter of fact, al-Basrî also used the concept of *hadith* within the scope of the concept of the *khabar*. According to al-Basrî, *khabar* is a word that includes truth and falsehood. According to him, in order for a saying to be called '*khabar*', it must be possible to make a judgement as "this is true" or "this is false". Since it is not possible to make judgements on commands and prohibitions, they are excluded from the concept of *khabar*. However, al-Basrî stated that will and intention are very important in *khabar*, and he considered the imperative tenses that cover the situations in which will and intention are present within the scope of *khabar*.

Al-Basrî analysed *khabar* under two main headings: *mutawâtir khabar* and *âhâd khabar*. According to him, *mutawâtir khabar* is *khabar* that a community agrees on the truth and not on a lie. He stated that in order for a *mutawâtir khabar* to express knowledge, conditions such as knowing that the messenger does not report his own opinion, knowing that he has no intention/reason to confuse or lie in his *khabar*, and that the number of messengers be more than four. Then he evaluated each of these conditions together with the opinions of the scholars. Al-Basrî also stated that very different numbers were put forward regarding the sufficient number of informants. He mentioned the views indicating different numbers in detail and expressed an opinion against them, and adopted the view that the number of people should not be less than four so that *khabar* can reach the degree of *mutawâtir*.

Al-Basrî analysed the issue of *haber al-wahid* in detail in the "*al-Kalâm fi'l Ahbâr*" section of his work in a serious way. Al-Basrî did not fully define the concept of *haber al-wâhid* in his work.

However, both of the points he touched upon while dealing with the subject of haber al-wâhid and the fact that he did not feel the need to define it lead us to the conclusion that he may have adopted the definition of the previous jurists and theologians. In this case, it is possible to say that his definition, like the previous scholars, is khabar that have not reached the degree of tawâtur.

Al-Basrî, who made some evaluations on the information value of khabar, mentioned that there are two views about whether khabar express certain knowledge or not. According to al-Basrî, in the stage of determining whether khabar expresses knowledge or not, the status of the narrator and the content of khabar should be studied. Accordingly, we need to question the truthfulness of khabar and accept or reject it together with the verifying presumptions. It is possible to say that khabar can express knowledge only when all these are present together. Therefore, he argues that without verifying presumptions and examining the content of khabar, khabar itself cannot express certain knowledge.

Concerning the factors affecting the acceptance of khabar of al-wahid, al-Basrî mentioned that certain conditions have been set forth for the acceptance of khabar of al-wahid and to be acted upon it. First of all, khabar that comes via khabar of al-wahid must not contradict the Qur'an or the mutawâtir sunnah. Al-Basrî also stated that there are conditions such as khabar that comes with the khabar being based on maslahah, not being contrary to reason, not conflicting with the syllogism, and not acting contrary to what the narrator narrated. According to al-Basrî, the absence of any of these conditions in khabar prevents it from being acted upon.

ملخص موسع

الأخبار وأنواعها عند أبي الحسين البصري في سياق المعتمد

كتاب "المعتمد في أصول الفقه" الذي وصل إلى يومنا باعتباره عملاً رفيعاً يجمع بين علم الكلام وأصول الفقه لمؤلفه أبو الحسين البصري (ت: 1044 / 436)، يأخذ مكانه في مصادر الفكر الأصولي عند المتأخرين. وقد قيّم البصري في هذا الكتاب مسائل مختلفة تتعلق بأصول الفقه وكذلك العديد من المسائل المتعلقة بعلم الحديث. ويأتي الخبر وأنواعه في مقدمة هذه المسائل. وخصّص فصلاً بعنوان "الكلام في الأخبار" لقسم الأخبار، وتناول في هذا الباب القيمة المعرفية للخبر، وأقسام الخبر، والمتواتر، و خبر الواحد، والعمل بهما، والقيمة المعرفية للخبر، وكونه دليلاً، وأحوال الراوي، والتعارض في الأخبار، والعديد من القضايا الأخرى. وقد بحث وتقيم في هذه الدراسة، استناداً إلى مصنف البصري المسمى "المعتمد"، الأخبار، وتعريفها، وتعريف المتواتر والأخبار الواحد، والقيمة الاستدلالية للأخبار، وهل العلم يأتي من هذه الأخبار أم لا؟، وهل يمكن العمل وفق المعلومات الواردة من خلال هذه الأخبار، والقضايا الأخرى مثلها.

البصري هو أحد أئمة المعتزلة البارزين في العصر الأخير. وهو عالم يدافع عن آراء المعتزلة في مؤلفاته، ويبرز بأفكاره القوية في النضال العلمي. ولكن مع ذلك من الممكن أيضاً أن نصادف أحيانا أفكاره تتعارض مع مذهب المعتزلة وآراء أساتذته. ولهذا فإن الدراسات حول أفكار البصري مهمة من حيث فهم آراء علماء المعتزلة في الفترة الأخيرة، وفهم ما هي الاختلافات التي حدثت بين المتقدمين والمتأخرين منهم.

وعلى الرغم من وجود فرق بين الخبر والحديث من حيث العموم والخصوص، إلا أن هذا المفهوم يستخدم بشكل مترادف عند معظم العلماء وفي أغلب الأحيان، يفهم الحديث عند ذكر الخبر. بناء على أن البصري أيضاً استخدم مفهوم الحديث في نطاق مفهوم الخبر. والخبر عند البصري: أن يكون كلاماً يمكن الحكم عليه بالصدق أو الكذب. وعنده، لكي يعتبر القول خبراً، يجب الحكم عليه بأنه "صدق" أو "أنه كذب". وبما أنه لا يمكن الحكم على

الأمر والنهي، فقد خرجا من نطاق مفهوم الأخبار. غير أن البصري ذكر أن الإرادة والنية لها أهمية كبيرة في الأخبار، لذلك قيّم صيغ الأمر التي تشمل الأحوال التي تتوافر فيها الإرادة والنية، في نطاق الأخبار.

وقد تناول البصري الأخبار في عنوانين رئيسيين: الأخبار المتواترة، وأخبار الآحاد. وليس الخبر المتواتر عنده هو خبر رواه عدد كثير يستحيل في العادة اتفاهم على الكذب بل ما اتفق على صدقه عدد كثير يستحيل في العادة اتفاهم. وذكر البصري العلماء شرطوا لكي تكون الأخبار المتواترة تعبيراً عن المعلومة شروطاً؛ مثل وجوب أن يعلم أن المخبر لا ينقل رأيه، وجوب أن يعلم أنه ليس لديه أي نية للتشويش أو الكذب في أخباره، وجوب أن يكون هناك أكثر من أربعة مخبرين. ثم قام بتقييم كل شرط من الشروط المذكورة مع آراء العلماء. بالإضافة إلى ذلك، ذكر البصري أن العلماء ذكروا أرقاماً مختلفة جداً فيما يتعلق بنصاب المخبرين. وقد ذكر بالتفصيل الآراء التي ذكرت الأعداد المختلفة وأبدى رأيه عليها، واختار ألا يقل عدد الأشخاص عن أربعة حتى يصل الخبر إلى درجة المتواتر.

وفي قسم "الكلام في الأخبار" من كتابه، تناول البصري موضوع خبر الواحد بالتفصيل الجاد. ولم يحدد البصري مفهوم خبر الواحد بشكل كامل في أثره. إلا أن كلا من النقاط التي تطرق إليها في حديثه عن موضوع خبر الواحد وعدم حاجته إلى تعريف خبر الواحد، تقودنا إلى استنتاج أنه ربما يكون قد تبني تعريف الأصوليين والمتكلمين الذين سبقوه. وفي هذه الحالة يمكن القول بأن تعريفه كما هو الحال مع العلماء السابقين "هو خبر لم يصل إلى درجة التواتر".

وذكر البصري، الذي قيّم القيمة المعلوماتية لخبر الواحد، أن هناك رأيين في هل الخبر قطعي أم لا. وحاول بعد ذلك طرح رأيه من خلال الاستشهاد بتقييمات وأدلة أصحاب هذه الآراء. وقال البصري: في تحديد ما إذا كان خبر الواحد يعبر عن العلم أم لا، ينبغي النظر في حال الراوي ومضمون الخبر. وفي هذا الصدد علينا تحري دقة الأخبار وقبول هذه الأخبار أو رفضها مع قرينة تأكيدية. ولا يمكن القول إن الأخبار يمكن أن تعبر عن المعرفة إلا عندما يتم العثور على كل هذه الأشياء معاً. ولذلك يرى أن خبر الواحد لا تمثل معرفة قطعية دون وجود القرائن ودون فحص محتوى الأخبار.

وقد استدلل البصري على حجية خبر الواحد من القرآن، وأقوال النبي صلى الله عليه وسلم، وسنته، والإجماع والعقل وغير ذلك. فبينما ذكر أنه إذا كان هناك دليل على مراعاة خبر الواحد كان له قيمة الإثبات، فقد ذكر أيضاً أنه

لا يوجد إجماع على مراعاة الأشياء التي لا دليل عليها. ويذهب البصري إلى أن خبر الواحد لعدم تعبيره عن العلم لا يقبل في مسائل الإيذان. ولكن متى توافرت شروط العمل بالخبر الواحد، أمكن العمل بذلك الخبر.

وفيما يتعلق بالعوامل المؤثرة في قبول خبر الواحد، ذكر البصري أنه تم وضع شروط معينة لقبول خبر الواحد والعمل به. أولاً ألا يتعارض خبر الواحد مع القرآن أو السنة المتواترة. لأن القرآن دليل، واتباع الخبر الواحد يحتمل الخطأ والصواب. وذكر أيضاً أن هناك شروطاً، مثل أن يكون الخبر الواحد مبنياً على المصلحة، وألا يكون مخالفاً للعقل، وألا يتعارض مع القياس، وألا يكون مخالفاً لما يرويه الراوي. ويرى البصري أن عدم توافر شرط من هذه الشروط في الخبر يمنع العمل بذلك الخبر.

الكلمات المفتاحية: الحديث، الخبر، البصري، المعتمد، المعتزلة

Giriş

İslam, Kitap ve Hz. Peygamber'in sünneti olmak üzere temel iki kaynağa dayanan bir dindir. Yüce Allah, insanlığa Kur'an'ı göndermiş, Peygamberini de Kur'an'ı ve dolayısıyla bu dinin insanlar tarafından nasıl yaşanacağını göstermesi için görevlendirmiştir. Bu sebepten olmalı ki İslâm tarihi boyunca, fıkıhçıların, usulcülerin, kelamcılarının ve diğer bilim uzmanlarının, Kur'an-ı Kerim'den sonra üzerinde en fazla durdukları ve ele aldıkları konulardan biri de sünnet olmuştur. Yoruma da açık olan bu kaynakların anlaşılmasında, elbette ki farklılıklar ortaya çıkmıştır ve çıkacaktır. Oluşan bu ihtilaflar sonucu, çok farklı isimlerle anılan ekoller tarafından hadis ve sünnet konusunda büyük tartışmalar yapılmış, birbirlerini sünnete bakış konusunda, sünnet inkârcısı ya da savunucusu şeklinde sınıflandırmalar yapmışlardır.

Bazı ekoller tarafından sünnet inkârcısı olarak nitelendirilen Mu'tezile mezhebine bağlı², kelim ve usulcülüğü ile bilinen Ebu'l-Hüseyin el-Basrî (ö. 436/1044) hicri V. asırda bu tartışmalara katılmış, hadis ve sünnetin anlaşılması konusunda değerlendirmelerde bulunmuştur. el-Basrî, Basra Mu'tezile'sinin son halkasında yer alan bir âlim olması hasebiyle Mu'tezile mezhebinin son dönemini yansıtmaktadır. Bu nedenle mu'tezilî düşüncenin gelişimi ve değişimi, tarih içerisindeki ilmî ve fikrî anlamda geçirdiği süreci anlamak açısından el-Basrî incelenmesi gereken bir âlimdir.

Bu çalışmada, kelim ve usûl alanında önemli eserlere imza atmış ve kendisi de bir mu'tezilî olan Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin haber konusundaki görüşleri ele alınacaktır. Bunu yaparken V. asır Basra Mu'tezile'sinden el-Basrî'nin *el-Mû'temed* adlı eseri merkeze alınacaktır. el-Basrî, özellikle kitabının ikinci cildinde "haberler hakkındaki kısım" adı altında hadis konusundaki tartışmaları ele almış, gerek kendisinden önceki âlimlerin, gerekse bu konulardaki kendi fikirlerini ayrıntılı olarak dile getirmiştir. Makalede ilgili bölümden yola çıkılarak el-Basrî'nin *el-Mu'temed*'inde yer alan haber ile alakalı bilgiler değerlendirilecektir. Bu anlamda mûtezilî düşüncenin gelişimini, değişimini, tarih içerisindeki ilmi ve fikri anlamda geçirdiği süreci anlama ve anlamlandırma açısından bu yönde yapılan çalışmalar önem arz etmektedir. Bu açıdan çalışmasını yaptığımız el-Basrî'nin hadis konusu bağlantılı olan haber anlayışını anlama ve buna göre de son dönem mûtezilî âlimlerin hangi görüşe sahip olduklarını, ilk dönem ile son dönem arasında hangi farkların oluştuğunu anlama ve anlamlandırma açısından da çalışmanın önem arz ettiği düşünülmektedir.

1. el-Basrî ve el-Mû'temed fî Usûli'l-Fıkh Adlı Eseri

Asıl adı Ebu'l-Hüseyin Muhammed ibn Tayyib el-Basrî'dir. Künyesi Ebu'l-Hüseyin'dir.³ Basra'da doğduğu için el-Basrî, kelama olan hâkimiyeti ve bu alanda kaleme aldığı eserlerle kazandığı şöhret

² el-Basrî, kendisinin Mu'tezilî olduğunu yer yer ifade etmiştir. Özellikle Kâdı Abdülcabbâr'dan ve Mu'tezilî âlimlerden bahsederken "bizim ashabımız" ifadesini kullandığı görülmektedir. Bk. Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hamidullah, (Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransi, 1964), 1/336; 2/116, 154.

³ Abdullah Mustafa el-Merağî, *el-Fethu'l-mübîn fî tabakâti'l-usûliyyîn*, thk. Muhammed Ali Osman, (Mısır: Matbaatü'l-Ensâr, 1947), 1/237.

sebebiyle el-mütekellim, Mu'tezile mezhebine mensup olması ve genel anlamda bu mezhebin görüşlerini savunmasından ötürü de mu'tezilî lakaplarıyla anılmaktadır. Doğum tarihi ve doğum yeri tam olarak bilinmemektedir. el-Basrî, Basra'da büyümüş, daha sonra Bağdat'a gitmiş ve vefatına kadar orada yaşamıştır.⁴ Burada Kâdî Abdülcabbâr'dan (ö. 415/1025) ilim tedris etmiş ve onun en meşhur öğrencileri arasında yer almıştır. Vefatına kadar da burada hocalık yapmıştır ve birçok talebe yetiştirmiştir.⁵ Her ne kadar Ömer Rıza Kahhale (1905-1987) el-Basrî'in vefatını 5 Rebiu'l-Evvel⁶ olarak zikretmiş olsa da, hemen hemen çoğu kaynakta vefat tarihi 13 Rebiu'l-Ahir,⁷ 436 (7 Kasım 1044) Bağdat olarak kayda geçirilmiştir.⁸

el-Basrî, mu'tezileye ait tabakat kitaplarında belirtildiği üzere, hocası Kâdî Abdülcebbâr'ın (ö. 415/1025) da mensup olduğu ve büyük ölçüde Ebû Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) ile Ebû Hâşim el-Cübbâî'nin (ö. 321/933) görüşlerinin etkisinde kalan Basra Mu'tezilesi kelamcıları arasında sayılmaktadır.⁹ Nitekim kitabında her iki âlimden de bolca nakiller yaptığı görülmektedir. el-Basrî, son dönem mütezilî imamlarının önde gelenlerinden birisidir. Eserlerinde mütezilî görüşleri savunan ve ilmi mücadelede güçlü fikirleriyle ön plana çıkan birisidir.¹⁰ Bunun yanında onun zaman zaman mu'tezile ekolüne ve hocalarının görüşlerine aykırı fikirler ileri sürdüğü ve felsefeye fazla dalmış olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Şehristânî (ö. 548/1153) el-Basrî'yi bir kelamcıdan çok bir fozof olarak kabul ettiğini ifade etmektedir.¹¹

el-Basrî'nin *el-Mû'temed'*de bir müctehid tavrı sergilediği ve bir müctehid edasında bir takım çıkarımlarda bulunduğu göze çarpmaktadır. Zira bazen yargıda bulunmuş, gerek kelâmî gerekse fikhî

⁴ Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirikli ed-Dîmeşkî, *el-A'lâm, (Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müştârikîn)*, (b.y.: Daru'l-İlm li'l-Malâyîn, 2002), 6/275; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, (Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993), 3/518; Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazâm fî târihi'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata - Mustafa Abdulkadir Ata, (Beyrut: Daru'l-Kitabu'l-İlmiyye, 1992), 15/300; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî İbnu'l-İmad, *Şezeratu'z-zeheb fi ahbari men zeheb*, thk. Mahmut Arnavut, (Şam-Beyrut: Daru İbn Kesir, 1986), 5/172; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtu'l-Âyân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut: Daru's-Sadr, 1971), 4/271; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihaye*, (b.y.: Daru'l-Fikr, 1986), 12/53, 54; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu'l-Bağdad*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 2002), 4/168,169.

⁵ Ebû Sa'd el-Muhassın b. Muhammed el-Cûşemî, *Şerhu'l-uyûn fazlu'l-i'tizal ve tabakatu'l-Mütezile*, thk. Fuat Seyyid, (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-neşr, 1974), 387.

⁶ Kahhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 3/518.

⁷ İbnu'l-İmad, *Şezeratu'z-zeheb*, 5/172; Bağdâdî, *Tarihu'l-Bağdat*, 4/168-169.

⁸ Bağdâdî, *Tarihu'l-Bağdat*, 4/168-169; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mîzânu'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Becavi, (Beyrut: Dâru'l-ma'rife li't-tibâa ve'n-neşr, 1963), 3/564,565; İbn Hallikan, *Vefâyâtu'l-Âyân*, 4/271; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 12/53-54; İbnu'l-İmad, *Şezeratu'z-zeheb*, 5/172; Ömer Rıza Kahhale, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 3/518.

⁹ Bk. Ahmet Akgündüz, "Ebu'l-Hüseyn el-Basrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/326-328.

¹⁰ Abdullah Mustafa el-Merağî, *Fethu'l-mübin*, 1/237.

¹¹ Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Abdülaziz Muhammed el-Vekil, (Kahire: y.y., 1968), 78-85.

birçok alanda bağımsız görüşler ortaya atmıştır. Bununla birlikte devamlı olarak ve açıkça kendisini bir mütezîlî kalamcısı olduğunu beyan etmiş ve bunu özellikle büyük mütezîlî üstadlarını ismen zikrederek yapmıştır. Fakat bazı hususlarda,¹² geçmiş mütezîlî fâkihlerin görüşlerinin ikna edici olmadığını söylemekten de asla çekinmemiş ve mütezîlî olması bunu ifade etmesine de engel olmamıştır.

el-Mû'temed'in giriş bölümünde el-Basrî, kendisini bu eseri yazmaya sevk eden sebepleri açıkça dile getirmektedir. el-Basrî, eserinin amacını, konuların belli bir düzen içinde ele alındığı, tekrar içermeyen bir usûl eseri oluşturmak, olabildiğince kelimelerin inceliklerine ait meselelere ait bilgi vermek ve diğer usul kitaplarında gördüğü bazı hataları düzeltmek olarak ifade etmiştir.¹³

Yine o, *el-Mu'temed*'i iki temel iddiâ ile kaleme aldığını ifade etmektedir. Birincisi, usulün konusu olmayan hiçbir meseleye yer vermemek; ikincisi ise her konuyu, olması gereken sıraya yerleştirerek sistematik bir düzen ortaya koymaktır. Dolayısıyla el-Basrî, eserin muhtevası kadar konuların tertibi bakımından da ideal bir usul eseri telif etmeyi hedeflemiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple el-Basrî, eserinde hangi konulara yer vereceğini açıkladıktan sonra, başlıkları niçin bu şekilde sıraladığını da açıklama ihtiyacı hissetmiştir.¹⁴

el-Mu'temed'de, Fıkıh Usûlü'nün tanımı ve sözün kısımlarının yer aldığı bir mukaddimeden sonra emir-nehî; umum-husus, mücmel-mübeyyen; mükellefin fiilleri, Hz. Peygamber'in fiilleri, nâsîh-mensuh; icmâ; haberler, kıyas ve ictihâd; hazr ve ibâha; müftî ve müsteftî gibi daha birçok başlığın ele alındığı konulara yer verilmektedir. Kitabın mevcut baskılarının sonunda, müellifin eserini tamamlayıcı mâhiyette yazdığı "*Kitâbu Ziyâdâtî'l-Mu'temed*" ve "*Kitâbu'l-Kıyâsi's-Şer'î*" başlıklı iki ilâve bölüm yer almaktadır.

el-Mû'temed, mütekellimîn metoduna göre yazılmış usûl-i fıkıh kitaplarından birisidir. İlk defa Ahmed Bekir ve Hasan Hanefî'nin katkılarıyla Muhammed Hamîdullah tarafından iki cilt halinde yayımlanan (Dımaşk 1385/1965) eserin Halîl Meys tarafından yapılmış ikinci bir neşri daha bulunmaktadır (Beyrut 1983).

---

¹² Örnekler için bk. el-Basrî, *el-Mu'temed*, 1/419.

¹³ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/7.

¹⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/16-8; ayrıca bk. Ayşegül Yılmaz, *Fıkıh Usulunde Husun-Kubuh el-Mû'temed el-Mustasfa Karşılaştırılması Işığında*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 115-118.

2. el-Basrî'ye Göre Haberin Tanımı ve Mahiyeti

Haber kavramının kapsamı hadise göre daha geniş olmuş olsa da âlimlerin çoğu haberi hadis ile eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Bunun yanında haber kavramını Hz. Peygamber'in hadislerinin yanı sıra, Sahabe ve Tabiîn'den gelen rivayetler için de bu kavramın kullanımını tercih ettiklerini görmekteyiz. Ayrıca merfû, mevkûf, maktû gibi hadis kavramı kapsamında değerlendirilen hadis kavramlarına da haber adını vermişlerdir. Haberle hadis arasında umûmîlik-husûsîlik farkı olmasına rağmen bu kelimelerin müradif manada kullanılması hususunda bir mahzur görülmemiş, çoğu zaman haber denildiğinde hadis anlaşılmıştır.¹⁵ Nitekim el-Basrî de hadis kavramını, haber kavramının kapsamı içerisinde kullanmıştır. Bizler de bu çerçevede öncelikle el-Basrî'nin yaptığı açıklamalardan yola çıkarak haberin tanımı ve kısımları ile alakalı bilgileri zikredeceğiz. Yine buna bağlı olarak, mütevâtir haber, haber-i vâhid ve haberin bilgi değer ve haber-i vâhid ile amel konularına değineceğiz.

Haberin sözlükteki anlamı bilgidir. Allah'ın isimlerinden olan "el-Hâbir," "haber" kökünden türeyen ve amellerin haberlerini bilen ya da işlerin iç yüzünü bilen anlamına gelir.¹⁶ Terim olarak genel manada kabul gören tarif ise; "söyleyenine bakılmaksızın doğru veya yalan olma ihtimali olan söz" şeklindedir.¹⁷

el-Basrî, her ne kadar haberin mutlak olarak tarif edilmesinin haber konusunu sınırlandıracağını düşense de haberi, kendisinden önceki âlimlerin tariflerine uyararak; "kendisine doğru ve yalan dâhil olan sözdür" şeklinde tarif etmektedir.¹⁸ Başka bir yerde ise el-Basrî, haberin tanımını şu şekilde yapmaktadır: "Haber, olumlu ya da olumsuz olarak, bir şeyi başka bir şeye izafe eden ve tam bir anlamı olan kelimedir."¹⁹ Haberin tanımını bu şekilde yaparak, bir bakıma onun tanımını sınırlandırmak değil de, detaylandırmaya, haberin manasının ne olduğunu belirtmeye çalıştığını da ayrıca ifade etmektedir.²⁰

el-Basrî'ye göre bir söze haber denilebilmesi için, "bu doğrudur" veya "yalandır" şeklinde yargıda bulunulabilmelidir. Emir ve nehiylere gelince, bunlar için bu yargıda bulunmak mümkün değildir. Dolayısı ile bunlar haberin kapsamı dışında bırakılmıştır. Fakat el-Basrî, haberde irade ve kastı çok önemseydiği için haber verenin iradesinin ve kastının olduğu durumları kapsayan emir

¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Hadis İstilahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, çev. Talât Koçyiğit, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 22; M. Yaşar Kandemir, "Hadis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/27.

¹⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî, (Dimaşk-Beyrut: Daru'l-Kalem, 1991), 273.

¹⁷ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*, (b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1431), 74; Hüseyin Hansu, *Mütevâtir Haber*, (Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008), 51-52.

¹⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/543.

¹⁹ Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Basrî, *Ziyadatu'l-Mu'temed*, thk., Muhammed Hamidullah, (Dimaşk: el-Ma'hedü'l-Fransi, 1964), 2/1025; el-Basrî, *el-Mu'temed*, 2/544.

²⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/544.

kiplerinin de haber kapsamı içerisinde değerlendirilebileceğini ifade etmiştir. Nitekim ona göre emir ve nehiy sigasında gelen ve haber olarak değerlendirilen pek çok hadis vardır.²¹

el-Basrî haberi, hem nakleden hem de duyan açısından ikili taksime tabi tutmaktadır. Ona göre nakleden açısından haber, doğru ve yalan haber olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.²² el-Basrî, haberin doğru ya da yalan olarak nitelendirilmesinde nakledenin kanaat (itikad) ve zannının rolü olup olmadığına dair mezhep içerisinde iki farklı görüşün bulunduğunu belirtmiştir. el-Basrî'ye göre haberi iletmenin rolü inkâr edilemez. Fakat bunun için konunun iyice irdelenmesi gerekir. O, Mûtezîlenin genel yaklaşımını ortaya koyan ve haberin haber olmasında esas belirleyici unsurun haber verenin kanaat ve zannı olmadığını, haber verenin kanaatinin kendisiyle ilgili olup habere etkisi bulunmadığını savunan Kadi Abdülcebbâr'ın görüşünü doğru bulmamaktadır.²³ O, haberin niteliğinin belirlenmesinde nakledenin rolünü inkâr etmeyip, en iyisi konunun genişçe ele alınması gerektiğini düşünerek, diğer görüşlere göre daha uzlaştırıcı olan kendi görüşünü Zeyd örneğinden yola çıkarak şu şekilde açıklamaktadır:

*“Bir kişi birine Zeyd'in nerede olduğunu sorsa o da, Zeyd'in evde olmadığını bilmediği halde, orada olduğunu zannederek: "Zeyd evdedir" derse, söz konusu kişi yalancı ve söylediği söz de yalan olur mu? Zahirin bakıldığında haberinin vakiya uygun olmaması bakımından bu kişi yalancı ve sözü de yalandır. Ancak bu kişi yalancı olmadığı gibi, sözü de yalan değildir; çünkü burada vakiya aykırı bir durumu “haber verme kastı” yoktur. Eğer kasıt konusunda bir ihtilaf olursa, bu durumda haber yalan olur. Bu kayda göre yalancı olduğu zannedilen kişinin bir haberi olduğu gibi haber vermesi durumunda -bu konudaki kayda göre- kendisi ve haberi doğru olur. Bu durumda haberin niteliğini belirlemede kastın rolü varsa, mutlak olarak habere doğru ya da yalan vasfı verilmeyip değerlendirmenin kayıtlı olarak yapılması gerekir. Mesela bir Yahudi: "Muhammed peygamber değildir" derse onu yalancı olarak nitelendiririz. Çünkü söz konusu kişi vakiya uygun olmayan bir haber vermiştir. Aynı şekilde Yahudi'nin bu konuda inat içerisinde olduğu ve eksik değerlendirme yaptığı anlaşılmaktadır.”*²⁴ Bütün bu değerlendirmeler haberin doğru ya da yalan olarak belirlenmesinde haberi nakleden kimsenin kanaatinin önemli rol oynadığının göstergesidir. Dolayısıyla haberin niteliğinin belirlenmesinde başta nakleden kimsenin rolü olmak üzere konunun iyice araştırılması ve genişçe ele alınması gerekliliğini gösterir.

Duyan açısından haberler kısmına geldiğimizde ise, el-Basrî'nin tespitine göre bu şekildeki haber; doğruluğu bilinen, doğruluğu bilinmeyen ve doğru mu ve yanlış mı olduğu bilinmeyen haber olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

²¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/542.

²² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/544.

²³ Abdullah Kahraman, “Mûtezîli Usûlcü Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haber”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3, (Kış 2003), 170.

²⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/545-546.

1. Doğruluğu Bilinen Haberler. Duyan açısından haber; haberin doğruluğu haberden bağımsız, harici sebeplerle anlaşılabilceği gibi, haberin kendisinden yani dâhili sebeplerden de anlaşılabilir. Bunlardan birincisi; yani haberden bağımsız olan harici sebepler arasına, haber verenin bu haber konusunda aklî istidlali veya buna gerek kalmaksızın sıhhatini bildiği bir şeyden haber verme durumudur. Mesela, gökyüzünün yerden yüksek olduğu, on sayısının beşten büyük olduğu haber veriliyorsa bunlar zaten idrak ile bilinen hususlardır. Çünkü bunlar herhangi bir aklî çıkarım olmadan kişide hasıl olabilecek bilgilerdir. Haber verenin sıhhatinden emin olduğu habere gelince; bu da Allah'ın hâkim olma sıfatı ve namazın farz olduğuna dair haberler örnek gösterilebilir. Çünkü bunlar, nakle dayalı olarak delil getirilebilmesi mümkün olduğu için sıhhatine vakıf olunan haberlerdir.²⁵

2. Yalan Olduğu Bilinen Haberler. el-Basrî, doğru haberde olduğu gibi yalan haberde de haberin yalan olmasını haberden bağımsız, harici sebeplerle anlaşılabilceği gibi, haberin kendisinden yani dâhili sebeplerden de anlaşılabilceğini ifade etmektedir. Aklî ve naklî delillerle, haberden bağımsız olarak bir haberin yalan olduğu çok açık bir şekilde bilinebilir. Mesela; gökyüzünün altımızda, yerin üstümüzde veya Allah'ın cisim olduğunu bildiren haberler gibi. Bu tür haberlerin yalan oluşu, zorunlu olarak bilinir.

Bir diğeri ise haberin nasıl nakledildiği hakkındadır. Haber gizli veya açık bir şekilde nakledilmiş olabilir. Açıktan nakledilmesi gereken bir haberin gizli olarak nakledilmesi onun yalan olduğuna bir işarettir. Mesela, dinin temel prensiplerine dair haberlerin açıktan nakledilmesi gerekir. Bir kişi bu prensiplerden birini gizlice naklediyorsa onun haberinin doğruluğuna hükmedilmez.²⁶

3. Doğru Veya Yalan Olması Mümkün Haberler. el-Basrî'ye göre tevâtür derecesine ulaşmayan haberler bu kategori içerisinde değerlendirilmiştir. Bu kategorideki haberler doğru veya yalan olması mümkün olan âhad haberlerdir.²⁷

3. el-Basrî'ye Göre Haberın Kısımları

el-Basrî haberi mütevâtir haber ve âhâd haber olmak üzere iki ana başlık altında ele almıştır.²⁸ O, mütevâtir ve ahad haberi; önemi, gerekliliği, kabulü ve bilgi değeri açısından ele almış, aklî delillendirmeler yoluyla konuyu değerlendirmiştir.

3.1. Mütevâtir Haber

el-Basrî'ye göre mütevâtir haber, bir topluluğun yalan üzere değil de, doğru üzerine ittifak ettiği şeydir. Çünkü bir topluluk yalan üzere ittifak etmez.²⁹ el-Basrî'ye göre, Allah'ın, Rasûlünün ve ümmetin haberleri, haber ilmını oluşturan öğelerden her biridir. Allah'ın hikmeti bu haberlerin doğru

²⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/546.

²⁶ Basrî *el-Mu'temed*, 2/547.

²⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/549-550.

²⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 1/532.

²⁹ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/560

olmasını gerektirir. Mekke'nin varlığı ve diğer haberler gibi mütevâtir haberlere gelince; bazıları bu tür haberlerin haber verme ile değil de ancak duyu organlarıyla edinilmiş bir bilgi olarak görmektedir. Ancak el-Basrî'ye göre bu doğru değildir. Çünkü bu tür haberler bizlere mütevâtir olarak gelmiş ise, aynı zamanda bu bir bakıma gözle görme anlamına da gelir. Dolayısıyla bunlar zorunlu bilgi ifade eder. Mesela bizler her ne kadar gözümüzle görmemiş olsak da Mısır, Horasan gibi başka şehirlerin varlığına inanıyoruz. Bunun ister bir kişi isterse birkaç kişi tarafından bizlere nakledilmiş olması, bu haberin yanlış olacağı anlamına gelmez. Çünkü bunlar zorunlu ilimdir. Bunun zorunlu ilim ifade etmesi âhâd haberle değil de mütevâtir ile olmuştur.³⁰

el-Basrî'ye göre mütevâtir ile meydana gelen ilimde şu şartlar aranır:

1. Haber verenin, kendi görüşünü haber vermediğinin bilinmesi,
2. Haberinde herhangi bir karışıklık veya yalan söylemek için bir kastının/gerekçesinin olmadığı bilinmesi.

el-Basrî'ye göre, ancak bu iki şart bir arada bulunduğu biz haberin doğru olduğunu bilmiş oluruz. Bu gibi durumlarda onun yalan söylemesi de mümkün olmaz. Bu şartlardan herhangi birisi olmaz ise haberin doğruluğundan emin olamayız.³¹

Mesela bizler Çin'in varlığını biliyoruz. Bu bilgi bir kimseden veya birçok kimsenin haber vermesi ile bizlerde hasıl olması mümkündür. Bu tür haberleri bir kişinin veya bir grubun vermesi arasında bir fark yoktur. Yalan söylemeye hiçbir gerekçesi olmayan birinin bize Çin'in olduğuna dair verdiği haberden dolayı bunun doğru olduğunun bilinmesi mümkündür. Bunu haber veren ya duyma ya da görme ile bize haber vermiştir. Biz görmedik diye bu kişinin haberine inanmamamız anlamsızdır. Çünkü herkes bilir ki dünyada Çin diye bir ülke vardır. Ayrıca Çin diye bir ülkenin olup olmadığı konusunda bir ihtilaf ve inkâr olsa dahi Çin'in varlığı inkâr edilemez bir gerçektir.³²

Hz. Peygamberin bulunduğu bir ortamda aktarılan haberlere gelince birisi bir şeyi gördüğünü ya da görmediğini iddia edebilir. Gördüğünü iddia ediyor ve Hz. Peygamber de bu haber karşısında bir şey söylemiyorsa, bu durum haberin doğruluğuna bir işarettir. Gördüğünü iddia etmediği habere gelince, bu dini veya dünyevi işlerle alakalı bir haber olabilir. Eğer dini alanla ilgili ise bu bilinenin tersine ya da bilinmeyen bir şey hakkında olabilir. Bilinmeyen bir şey hakkında ise haberi iletinin susması, haberin doğruluğuna bir işarettir. Yalan olsa idi haberi iletin susmaz haberin doğruluğu iddiasında bulunurdu.

el-Basrî, tevâtüre "zorunlu ilimdir" diyenler tarafından bazı şartlar ortaya konulduğunu ifade etmiştir. Bunlar:

1. Duyanların zorunlu olarak bu haberin kendilerine verildiğini bilmiyor olmaları gerekir.

---

³⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/551-552.

³¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/552-553.

³² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/553.

2. Haber verenlerin dörtten fazla olması gerekir.

3. Belirtilen sayı ve nitelikleri taşıyan râviler tarafından verilen haber, onu işitende zorunlu olarak bilgi doğurmalıdır. Zorunlu ilim içerdiği durumda sayı bir kaç kişi veya altındaki sayı da olabilir.

el-Basrî'ye göre yalan söylemek üzere bir araya gelmesi mümkün olmayan topluluğun, bir haber üzerinde ittifak edebilmesini, mütevâtir ilim “kesbîdir” diyenler de “zarurî bilgi ifade eder” diyenler de kabul etmektedir. Fakat bazıları, haber verenlerin durumlarını düşünmekle ilim meydana gelmeyeceğini ancak Allah'ın fiilleriyle ilim meydana gelebileceğini ileri sürmektedirler. Bu durumda mütevâtir haber Allah'ın fiili ise, haberde tevâtürün şartlarının tam olduğunu biliriz. Eğer bu haber Allah'ın fiili değilse bu durumda mütevâtir haberden söz etmek imkânsızdır. Buna karşılık el-Basrî; zorunlu ilim tevâtür ile meydana gelmemiş olsa dahi, yukarıda sayılan şartlar tam ise haberi delil olarak kullanmak mümkündür. Bu durumda mütevâtir haber bilgi ifade eder ve dolayısıyla zorunlu ilim de meydana gelmiş olur.³³

el-Basrî'ye göre, tevâtür ile oluşan ilim “mükteseptir” diyen birisinin şart koşması gereken hususlar ise şunlardır:

1. Yalan söylemek üzere bir araya gelmesi mümkün olmayan bir topluluğun haber vermesi,
2. Haber üzerinde ittifak yapılması,
3. Haber verenlerin ikrah altında olmaması.³⁴

el-Basrî, bunları mütevâtir haber ile ilmin meydana gelişi hususunda şart koşturmaktadır. Çünkü bu şartlardan yola çıkarak böyle bir topluluğun, yalan söylemek üzere bir araya gelmelerini, birlikte hareket etmelerini ya da bu konuda yazışmalarını mümkün görmemektedir. Dolayısıyla bu şartların bulunduğu kişilerin haberleri doğru bilinen haberlerdendir.

el-Basrî'ye göre büyük bir kitlenin yalanın oluşmasında ve şüpheli bir şeyde birlikte hareket etmeleri imkânsızdır. Nasıl ki insanlar yemek yemede, aynı yoldan topluca gitmede eşit değilse, yalanda da birleşmeleri mümkün değildir. Fakat menfaat ve çıkar yalanda bir araya toplanma sebebi olabilir. Bu da ancak toplu şekilde hareket etme değil de, farklı insanların etrafında gruplaşmalar olabilir. Çünkü bazı insanlar kendi etrafında bir taraftar topluluğu oluşturmak için aslı bulunmayan bulunmayan şeyleri haber vermeyi sever.³⁵ Sonuçta şunu diyebiliriz ki büyük bir grubun bir şeyi yalan olarak haber vermesi veya bir iki kişi hariç bu haberi gizlemesi mümkün değildir. Büyük bir grubun içinde bir iki kişinin gruptan ayrı hareket etmesi elbette ki mümkündür. Böyle bir durumun olması ise grubun bütünlüğünü bozmaz.³⁶

³³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/561.

³⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/558-559.

³⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/559.

³⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/560.

Mütevâtir haber tarifinde öne çıkan unsur, haberin kesin ve zorunlu bilgi ifade etmesidir. Bu zorunluluk ise haberi aktaranların sayısının çokluğundan kaynaklanmaktadır. Bunun için de haberin, uydurma ihtimalini imkânsız kılacak râviler tarafından rivâyet edilmesi gerekir. Bu konuda ihtilaf yoktur. Fakat tevâtürün yeter sayısı ile alakalı bazı konuların da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bir haberin mütevâtir sayılması için belli bir sayı var mıdır? Bir haber hangi sayıdan sonra tevâtür derecesine yükselmiş sayılır? Bunun gibi sorular âlimler tarafından cevaplanmaya çalışılmış ve tevâtürün yeter sayısı hakkında birçok fark görüş ileri sürülmüştür. el-Basrî kendisinden önce yapılmış olan tartışmaları zikrederek, kendisinin bu konudaki fikrini ortaya koymaya çalışmıştır.

el-Basrî her ne kadar mütevâtir haberde yeter sayı konusunu tartışırken ortaya bir sayının konulmasını yanlış görse de, bu sayının âdet ve alışkanlığa göre bilgi ifade edecek kadar olmasını yeterli görmüştür. Yukarıda mütevâtir haberin ilim ifade etmesinin şartlarında da bahsedildiği üzere el-Basrî'nin bu sayının alt sınırını selefleri gibi düşünerek dörtten fazla olması gerektiğini düşündüğünü ifade edebiliriz.³⁷

el-Basrî'ye göre dört kişinin haberiyle ilmin meydana gelmesi; tevâtür ile meydana gelen ilim müktesepdir diyenlere göre dört yeter sayısı, yalan söylemek için hiçbir gerekçenin olmadığı ve herhangi bir gerekçe ile onların bir araya gelip ittifak etmelerinin imkânsız olduğunun bilinmemesi durumunda gerekli olan bir sayıdır. Tevâtürle oluşan ilim zorunludur diyene gelince; dört kişinin haberi görme yoluyla gelmiş ise, bu haberle ilim meydana gelmiş olur. Mesela dört kişi bir şahsı zina ederken görmüşlerse kâdı, onlara başka soru sormaya gerek olmadan onların haberinin doğru olduğu bilir. Eğer doğru olduğu bilinmiyor ve sayıda dört kişinin altında ise onların bilgisi gerçeği yansıtmamaktadır. Soru sormaya gerek kalmaz ve had de uygulanamaz. Çünkü dört kişinin haberi ilim ifade eder. Dört kişiden az bir sayıya dayanarak bir haberin ilim ifade etmesi ve bu habere dayanarak bir hadd uygulamak ise imkânsızdır.³⁸

el-Basrî, mütevâtir haberde, haber verenlerin sayısının yirmi, yetmiş, üç yüz gibi sayıların zikredildiğini; fakat bu sayıların mütevâtirin yeter sayısı ile ilgili herhangi bir delil olmadığını ifade etmiştir. Delil olduğu ileri sürülen ayet ve hadislerin ise mütevâtir bilgiye dair olmayıp başka hususlarla ilgili olduğunu zikrederek bu rakamları ileri sürmenin doğru olmadığı kanaatindedir.³⁹ Netice olarak mütevâtirin yeter sayısı ile ilgili tartışmalardan, Kur'an veya sünnetten bazı hadiseler getirerek buralarda geçen 4, 5, 10, 12, 20, 40, 70, 300 gibi rakamların esas alınması el-Basrî'ye göre doğru bir çıkarım değildir. Çünkü söz konusu yerlerde mütevâtir haberlerin kaç kişi ile olabileceği değil, âyetlerin bağlamı çerçevesinde savaşa katılanların veya başka hususlara ait sayı ve durumlardan

³⁷ Basrî *el-Mu'temed*, 2/561; ayrıca bk. Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *el-Muğni*, thk. Mahmud Muhammed Kasım, (b.y.: y.y., ts.), 15/333.

³⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/561.

³⁹ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/564-565.

bahsetmektedir.⁴⁰ Buna göre bir topluluğun haberi ilim ifade ediyorsa, o haberin mütevâtir olduğuna hükmedilir. Bu yüzden mütevâtirin tarifinde herhangi bir sayı zikredilmemiş, “en az şu kadar râvi rivâyet eder” yerine, “yalan üzere bir araya gelmeleri mümkün olmayan” gibi sayının müphem bırakıldığı bir ifade kullanılmıştır.⁴¹

3.2. Haber-i Vâhid

Haber-i vâhid, İslam âlimleri arasında ciddi tartışmalar ve görüş farklılıkları olan konulardan biri olmuştur. Bazı âlimler tarafından haber-i vâhid meselesi hadis açısından ele alırken bazıları kelam, bazıları ise fıkıh açısından ele alınmıştır. Her bir âlim kendi bakış açısı doğrultusunda haber-i vâhid meselesini belli bir sisteme oturtma çabası ve gayreti içinde olduğu görülmektedir. Oluşturulmaya çalışılan farklı sistemler dolayısıyla haber-i vâhid sistematiği, pek çok alanda İslam dünyasının düşünme biçimini ve hareket tarzını yüzyıllardır etkilemiş ve hala etkilemeye devam etmektedir. Fikhî açıdan, konuyla ilgili olarak Mûtezîle uzmanları, Mûtezîle mezhebinin haber-i vâhid anlayışını yorumlamaya çalışırken; yaşadıkları dönemde haber-i vâhidi kabul ya da red ekseninde pek çok eleştiriye de maruz kalmışlardır. Bazıları tarafından onların haber-i vâhidi hiçbir şekilde delil almadıklarını iddia edilirken bazıları tarafından da tam aksine görüş ortaya atılmıştır.⁴²

el-Basrî, eserinin “haberler hakkındaki kısım” bölümünde haber-i vâhid konusunun ciddi bir yekûn olacak şekilde yer teşkil ettiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Haber-i vâhidi; kabulünün gerekliliği, delilleri, bilgi ve amel yönünden değeri gibi hususlarda değerlendirmelerde bulunmuştur. Aşağıda görüleceği üzere el-Basrî'nin haber-i vâhid anlayışını kendi kitabında işlediği metodu takip ederek izah edilecektir.

3.2.1. Tanımı

Haber-i vâhid, Mûtezîle kelamcıları tarafından, doğru ve yanlış olma ihtimali bulunan veya mütevâtir seviyesine ulaşmayan haberler olarak tarif edilmiştir.⁴³ el-Basrî'nin haber-i vâhidi eserinde tam olarak nasıl tarif ettiğini göremedik. Fakat eserinde gerek haber-i vâhid konusunu işlerken üzerine değindiği noktalar, gerekse haber-i vâhidin tanımını yapmaya gerek duymaması bizleri onun kendinden önceki usûlcü ve kelamcıların tanımını benimsemiş olabileceği sonucuna götürmektedir. Bu durumda onun tarifinin de, “doğru ya da yalan olduğu bilinmeyen, ancak doğruluğunu da engelleyecek hususların da bulunmadığı haberlerdir”⁴⁴ şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. el-Basrî'nin zikrettiği bu husus haber-i vâhidlerin genel özelliğidir. Dolayısıyla el-Basrî'nin bu ve buna

⁴⁰ Bk. el-Enfal 8/65; el-A'râf 7/55.

⁴¹ Bk. Hansu, *Mütevâtir Haber*, 89-95; M. Hayri Kırbaçoğlu, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 95-101.

⁴² Yavuz Gönan, *Hanefî Âlimlerine Göre Haber-i Vâhid*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 2010), 102.

⁴³ Bk. Kâdî Abdülcabbar, *el-Muğni*, 17/380.

⁴⁴ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/549; Basrî, *Ziyadatu'l-Mu'temed*, 2/1025.

benzer ifadelerinden yola çıkarak haber-i vâhidin tevâtür derecesine ulaşılmamış olan haber anlamı verdiği anlaşılmaktadır.

3.2.2. Bilgi Değeri

Haber-i vâhid özelliğini taşıyan bir hadisin ilim ifade edip etmeyeceği, bu haberin Hz. Peygamber'e aitliğine dair bir kanaatin hâsıl olup olmadığı meselesi, bir başka ifade ile haber-i vâhidin zan mı yoksa ilim mi ifade edeceği tartışması daha çok usûl ve kelim âlimlerinin ilgilendikleri konulardan birisidir. Tartışması yapılan husus ile ilgili olarak haber-i vâhidin ilim ifade edeceğini hatta yakîn ve katıyyet ifade edeceğini söyleyen âlimler olduğu gibi; haber-i vâhidlerin doğru ve yanlış olma ihtimaline binâen zan ifade edeceğini iddia eden âlimler de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu konuda bir fikir birliği olduğunu söylemek imkânsızdır.

el-Basrî kitabında haber-i vâhidin bilgi değeri üzerinde değerlendirmelerde bulunurken haberi, kesin bilgi ifade edip etmediği konusunda iki görüşün olduğundan bahsetmiştir.⁴⁵ Bu görüş sahiplerinin değerlendirmelerini ve delillerini zikrederek kendi görüşünü ortaya koymaya çalışmıştır. Aşağıda el-Basrî'nin bu düşüncelerinden yola çıkılarak iki başlık altında haber-i vâhidin bilgi açısından değeri izah edilecektir.

3.2.2.1. Kesin Bilgi İfade Etmesi

el-Basrî, ehli zahirden bazılarının –ona göre ehli zahirden kasıt, zanna göre hareket edenlerdir- haberin doğruluğu konusunda herhangi bir karineyi şart koşmadıklarını ve kendilerine gelen haberin bilgi ifade edeceğini iddia ettiklerini söylemektedir. el-Basrî'ye göre haber-i vâhidin mutlak anlamda ilim ifade ettiğini iddia etmek doğru değildir. Çünkü birçok insan bizim bilmediğimiz husularda zan ile alakalı şeyleri haber verebilmektedir. Bu durumda haberlerde doğruluğunu kesin olarak bilmediğimiz şeylerin yalan olma ihtimalinin de olduğunu bilmemiz gerekir. Başka bir şeyi dikkate almaksızın verilen bir haberin kabullenmesi doğru değildir. Verilen bir haberin kesin doğru olduğunu bilmemiz ancak haberin zorunlu bilgi içerdiğinden dolayıdır. Haber-i vâhid gibi zorunlu bilgi içermeyen durumlarda ya haber verenin durumuna ya da başka şeylere bakmamız gerekmektedir. Dolayısıyla ortada bir karine, delil olmadan haber-i vâhidin kesin bilgi ifade ettiğini söylemek doğru değildir.⁴⁶

Mesela: Ağıt ve cenazenin hazır olması, orada ölüm olmasına dair karinedir. Haber verenin durumuna gelince haber vereni yalan söylemekten alıkoyacak bir şeyin olması, yalan söylemek için herhangi bir gereçesinin olmaması ya da yalandan nefret eden ve uzak duran birisinin olma durumları o kişinin yalan söylemeyeceğine delâlet eder. Yine bir yetkilinin emri ile bir haberi ulaştıran bir elçi olmasıdır ki, o da yetkiliden korkacağı için habere yalan katması mümkün değildir. Bütün bu durumlar haber verenin yalan söylemek için bir maksadının olmaması durumudur. Adamın bilerek yalan

---

⁴⁵ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/92-93

⁴⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/568.

söylemesi haberi geçersiz yapar. Böyle bir durum yoksa adam ve ilettiği haber doğru olduğu kabul edilebilir.⁴⁷ Fakat yine de bu haberin kesin bilgi ifade etmesi mümkün olmayabilir. Bunun yanında haberi doğrulayıcı başka karinelerin de aranması gerekir.

Dolayısıyla el-Basrî'ye göre yukarıda zikredilen hususların hepsi bir arada olsa dahi, bu haberin kesin olarak ilme götürmesi zordur. Çünkü bir insan, hasta birisini öldüğünü bize haber vermesi, yakınlarının ağıtı, cenaze hazırlıkları, cenaze ile alakadar olacak görevlilere haber verilmesi gibi şeyler o hastanın ölümüne bir işaret olabilir; ama bunlar gerçeği ne kadar yansıtır? Yatan (ölü zannedilen) kişi, baygın birisi veya hasta değil de başka birisi aniden ölmüş olabilir. Veya bu haberi bize ulaştıran kişi gerçekte olmadığının tam tersi bir görünüş sağlayarak haberin doğruluğuna bizleri inandırmak için farklı görüntüler sergiliyor olabilir. İşte bütün bunların mümkün olması, zikredilen karinelerle birlikte haber verenin niyetine de bakmamız gerektiğinin açık bir ifadesidir. Haber verenin doğruluğuna dair bir zan bizde meydana gelmiş ve haber veren kimsenin de yalan söylemek için bir kastı yok ise, haberi doğru olarak nitelenebilir. Dolayısıyla her halükarda bizim haberin doğruluğunu araştırmamız ve doğrulayıcı karinelerle birlikte bu haberi kabul veya ret etmemiz gerekmektedir.⁴⁸

Hz. Peygamber'den rivayet edilen haberlerin kesin bilgi ifade edip etmemesi durumuna gelince el-Basrî'ye göre, Hz. Peygamber'den rivâyet edilenlerin tamamının yalan olması mümkün değildir. Çünkü çok yaygın olan haberler, her ne kadar aralarında ihtilaf edilse dahi râvilerin çokluğu bunların yalan olmasını engeller. Yine Hz. Peygamber'den rivâyet edilen haberlerin tamamı da doğru değildir. Çünkü Hz. Peygamber: "Benim adıma yalan söylenecek"⁴⁹ diye haber vermiştir. Dolayısıyla, Hz. Peygamber adına yalan söylenmiştir. Ayrıca bu haberi rivâyet eden sahabîlerin bazılarının yanılğı ve unutmama hasıl olmuş veya Hz. Peygamber bunu başkasından hikâye etmiş olabilir ki râvi de bunu Hz. Peygamber'in bizzat kendisinin dediğini düşünmüş olabilir.⁵⁰

İşte bundan dolayı olmalı ki Hz. Peygamber mescitte konuştuğu sırada, meclisine birisi geldiğinde söylediği sözü tekrar ediyordu. Çünkü bir sözün anlamı, konunun bağlamına göre değişebilir. Mesela Hz. Aişe (r.a) Hz. Peygamber'den rivâyet edildiği söylenen bazı rivayetleri bu nedenlerden dolayı eleştirmiştir. Bunlar arasında: "Veledi zina üçlünün en şerlisidir, tüccar da fâcirdir."⁵¹ Hz. Peygamber bununla aldatan tüccarı, veledi zinadan da annesinin günahını

⁴⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/568-569.

⁴⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/569-570.

⁴⁹ Bu lafızla hadisi kaynaklarda bulamadık. Farklı lafızlar için bk. Ebu'l-Huseyn b. Müslim Haccâc el-Kuşeyri en-Neysaburi, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâki, (Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1955), 1/10 (No: 3); Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahih*, (Dımaşk-Beyrut: Daru İbn Kesir, 2002), "İlm", 39-40, (No: 106-108).

⁵⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/544.

⁵¹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebîr*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türkî, (Kahire: Merkezi Hicre, 2011), 20/149-50 (No: 20011).

kastetmiştir.⁵² Yine Hz. Aişe'den: "Uğursuzluk üç şeydedir: Kâdın, ev, at."⁵³ Hz. Peygamber bunu eski kültürlerden hikâye etmiştir. Yine Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'in: "Ölü, ehlinin ağlamasıyla azap görür"⁵⁴ gibi rivayetleri düzelttiğini görmekteyiz.⁵⁵

el-Basrî'ye göre bütün bunlar, haber-i vâhidin bilgi ifade edip etmediğinin belirlenmesi aşamasında râvinin durumunun ve haber muhtevasının incelenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu doğrultuda haberin doğruluğunu araştırmamız ve doğrulayıcı karinelerle birlikte bu haberi kabul veya reddetmemiz gerekmektedir. Ancak bütün bunlar bir arada bulunduğu zaman haberin ilim ifade edebileceğini söylemek mümkündür.

3.2.2.2. Kesin Olmayan Bilgi İfade Etmesi

Haber-i vâhidlerin kesin bilgi (ilim) ifade edip etmeyeceğine dair her iki yönde de görüşün bulunduğu kaydeden el-Basrî, doğrulayıcı karineler olmadan ve haberin muhtevası incelenmeden haber-i vâhidin kesin ilim ifade etmeyeceğini savunmaktadır.⁵⁶ Ona göre haber-i vâhid kesin ilim ifade etmiş olsa, mütevâtir haberlerde olduğu gibi bütün haber-i vâhidler ilim ifade etmiş olması gerekirdi. Oysa mütevâtir haber ilim ifade eder fakat haberi vâhid, mütevâtire benzemez ve her durumda ilim ifade etmez.⁵⁷ Ayrıca haber tek başına kesin bilgi ifade etmez. Şayet tek başına haber kesin bilgi ifade etseydi, karineler bulunmadığı zaman da haberin bilgi ifade etmesi gerekirdi. Halbuki durum bunun aksinedir. Haberin sadece karine şartına bağlı olarak da kesin bilgiyi gerektirmesi caiz değildir. Mesela bir evde tek bir hastanın bulunduğu bilinse, bu evden de ağıt sesi duyulsa ve sadece bu karinelere yola çıkarak bir sonuca varacak olursak, söz konusu hastanın öldüğüne inanmamız gerekirdi. Çünkü daha önce hasta olduğunu bildiğimiz kişinin öldüğü haberini duyduğumuz zaman ki "ağıt" karinesi bizim habere olan inancımızı pekiştirmiştir. Burada haberin bizâtihi kendisi ve karine aynı şeyi, yani evde hasta olan birisinin öldüğünü ifade ediyor. Durum her ne kadar bu şekilde olsa da, gerçek bundan daha farklı şekilde olabilir. Zira söz konusu evden ağıt sesinin yükselmesinin sebebi, hasta olmayan birinin aniden ölmesi de olabilir. Dolayısıyla durum zannedilen tam tersi olması mümkündür. Bu durumda karine tek başına kesin ilim ifade eder demek yanlıştır.⁵⁸

⁵² Hz. Aişe, Ebû Hureyre'nin bu naklinden haber alınca şunları söylemiştir: Ebû Hureyre'nin "veledi zina üçlünün en şerlisidir" sözü onun söylediği gibi değildir. Münafıklardan Hz. Peygamber'e eziyet eden birisi vardı. Hz. Peygamber de "Bu adamın şerrinden beni kim korur?" diye buyurunca ona: "Sana eziyet eden kişi veled-i zinadır Ey Allah'ın Rasulü" denilmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "O, üç kişinin en şerlisidir" buyurmuştur. Akabinde: "Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez" (İsrâ 17/15) âyetini okumuştur. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kebir*, 20/149-50 (No: 20011).

⁵³ Buhârî, "Cihad", 706 (No: 2558, 2559).

⁵⁴ Buhari, "Cenâiz", 312 (No: 1290, 1291).

⁵⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/545.

⁵⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/566.

⁵⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/566-567.

⁵⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/567; bk. Abdullah Karaman, *Mûtezili Usûlcü Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haber*, 174.

el-Basrî, hocası Kâdı Abdülcebbâr'ın yolundan giderek haber-i vâhidin kesin bilgi ifade etmediğini savunmaktadır.⁵⁹ Yukarıda da zikredildiği üzere haberle birlikte haberi doğrulayıcı diğer unsurları da dikkate almanın gerektiğini vurgulamaktadır. el-Basrî, haber-i vâhidin mutlak bilgi ifade etmemesini; yanlış anlama, işitme, hatırlama ve aktarma, hatta yalan söyleme ihtimali ve bunlardan birisini işlemediğine dair elimizde belge bulunmayan insanların verecekleri haberlerin hangisinin doğru hangisinin yalan veya yanlış olduğunun bilinemeyeceği gerçeğine dayandığını söylemektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Zannın herhangi bir hakikat ifade etmeyeceği."⁶⁰ "Hakkında bilgi sahibi olunmayan şeyin peşine düşülmeyeceği"⁶¹ belirtilmiştir. Peygamber Efendimiz de ileride kendisine yalan yere bir takım sözler isnad edilebileceğini bildirmiş, bu endişelerle Hz. Ali, Hz. Ömer ve Hz. Aişe gibi ileri gelen sahabîler kendilerine getirilen bazı rivâyetleri reddetmişlerdir. Binaenaleyh, her ne kadar râvisi sahabî olmuş olsa da sahabenin eksik anlamış, unutmuş veya karıştırmış olma ihtimaline binâen haber-i vâhid kesin bilgi ifade etmez ve bu tür rivayetler itikadi konularda delil olamazlar.⁶² Bütün bunlar bizlere sadece haberi değil de haberle birlikte diğer unsurları da göz önünde bulundurmamız gerektiğini göstermektedir. Ancak haber-i vâhid Kur'an'a, akla ve bu ikisi ile çatışmayan sünnete ve tarihi gerçeklere uyuyorsa delil olarak kabul edilebilir ve bilgi ifade eder. Bu durumda bilgi ifade eden asıl delil haber-i vâhidin kendisi değil, uygun düştüğü diğer temel deliller olmaktadır.⁶³

3.2.3. Haber-i Vâhidin Hücet Olması

el-Basrî, haber-i vâhidin kabul edilmesinin gerekli olduğu yönünde zikredilen deliller ile ilgili tartışmaları genişçe zikretmiş ve onları değerlendirmiştir. Konuyla alakalı olarak dile getirilen bu delilleri tartışmış; haber-i vâhidin kabulü için ortaya konulan delillerin zayıf, geçersiz ve konu ile alakası olmayan deliller olduğunu söylemiştir. Hocalarının ve kendisinin de katıldığı görüşlerini açıklamış, onlara yapılan itirazlara da yer vererek kendi görüşlerini savunmuştur. Zikrettiği karşı görüşleri de aklî ve naklî delillerle cevaplamaya çalışmıştır. Konuyla ilgili kendisinin delillerini uzun uzadıya açıklamıştır. Hocalarının ve kendisinin görüşlerine yapılan itirazları da “şöyle denilirse” şeklinde belirterek, “denilir ki veya deriz ki” diyerek itirazlara cevap vermiştir. el-Basrî haber-i vâhidin hücciyeti konusunda Kur'an, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamaları, icmâ ve akıl gibi birçok

⁵⁹ Bk. Kâdı Abdulcabbar, *el-Muğni*, 4/225; 14/230; Basrî, *el-Mu'temed*, 2/568-570.

⁶⁰ en-Necm 53/28.

⁶¹ el-İsra 17/36.

⁶² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/566.

⁶³ Haber-i vâhidin ilim ifade edip etmediğine dair âlimlerin görüşleri için bk. Talat Koçyiğit, “Âhâd Haberlerin Değeri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1966), 14/125-142; Hüseyin Aydın, “Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - (2003), 7/15, 69-94; Adil Bebek, “İmam Matürîdi ve Kadi Abdülcebbâr'a Göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri”, *Kelamda Bilgi Problemi: Bildiriler*, UÜİF, (Bursa 2003), 47-52; Abdullah Ünal, “Eş'arîlikte Haber-i Vâhidin Bilgi Değeri”, *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri* (21-23 Eylül 2014, 2015), 2/715-73; Hasan Gümüšoğlu, “İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (2017), 6/2, 279-306.

husustan deliller getirilmiştir. O, delil getirilen her bir hususu ayrı ayrı maddeler halinde işleyerek hangi delillerin öne sürüldüğünü, muhalif olanların bunlardan ne mûrat ettikleri ve bu hususta kendi görüşünün ne olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁴

el-Basrî, Mûtezîlede hakim olan görüşün, haber-i vâhidin uyulması konusunda bir delil varsa hüccet değeri taşıyacağı üzerine olduğunu söylemiştir. Delilin olmadığı şeylerde de uyulma konusunda bir ittifak olmadığını belirtmiştir. el-Basrî'ye göre haber-i vâhidle amelin vücubiyetine inanan kimse onunla amel etmiyor ise bu durum ancak, haber ya haber-i vâhid olduğu için, ya amel etme şartları oluşmadığı için ya da te'vil ettiği için amel etmediğini ifade etmiştir. Amel şartları oluştuğunda ise sahabe o haberle amel etmekten çekinmemiştir. Örneğin, Abdurrahman b. Avf'ın Mecûsî'nin cizyesi⁶⁵ ve Hamel b. Malik'in cenin hakkındaki haberleri⁶⁶ buna örnektir. Sahabîler bu rivayette zikredilen haberleri duyar duymaz bir delil ortaya koymadan uyulması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Haberi de olduğu gibi kabul etmişlerdir.⁶⁷

el-Basrî'ye göre, sahabîlerin hepsinin bir haberin doğruluğu üzerine ittifak etmemesi o haberin kesin doğru olmadığını gösterir. Fakat haber kesin doğru olmasa da bunu Peygamber'in söylemiş olabileceği kabul ediliyorsa, bunun doğru olduğuna dair bir kesinlik olmasa da habere doğru diyebiliriz. Çünkü bu sözü peygamber söylemiştir. Sahabînin çoğunun amel ettiği haber-i vâhide gelince, onlar bununla amel etmeyi kınamışlardır.⁶⁸

Sahabînin bir kısmı, haber-i vâhid ile amel etmiş, bir kısmı da bunu te'vil etmişler ise bu habere kesin denilemez. Çünkü bu haberin, Hz. Peygamber'in sözü olduğuna dair kesin bir delil olmadığı anlamına gelir. Bu durumda müçtehit, bu mesele üzerinde ya içtihatla bulunur ya da te'vil eder. Hz. Peygamber'in böyle bir söylemesi mümkün ise sahabî de peygamberin böyle bir söz söylemiş olduğunu inkâr etmiyor ise bu, ilim ifade eden haber-i vâhid anlamına gelir.⁶⁹

Netice olarak el-Basrî, Mûtezîle'de hâkim olan görüşünü paylaşarak, haber-i vâhide uyulması konusunda bir delil varsa hüccet değeri taşıyacağını ifade etmiştir. Nitekim el-Basrî'ye göre sahabe de

⁶⁴ Bk. Basrî, *el-Mu'temed*, 2/589-603; ayrıntılar için bk. Yasin Çağdaş, *el-Mu'temed Eseri Işığında Ebu'l-Hüseyn el-Basrî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 42-51.

⁶⁵ Abdurrahman b. Avf, Hz. Ömer (r.a)'e Hz. Peygamber (s.a.s)'in, "onlardan yalnız cizye alınacağı, başka bir mükellefiyetlerinin olmadığı" hakkındaki hadis-i şerifini nakledince, Hz. Ömer (r.a) bu hadis doğrultusunda uygulama yapmaya başlamıştır. Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb Arnavud, (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009), "Harac", 4/649-650 (No: 3042).

⁶⁶ Hz. Ömer ashaba, Rasûlullah'tan "cenin" hakkında bir şey duyan olup olmadığını sordu. Hamel b. Malik b. en-Nebîğa ayağa kalktı ve şu olayı anlattı: "İki cariyem vardı. Bunlardan biri, hamile olan diğerini sopa ile döverek düşük yapmasına sebep oldu. Rasûlullah bu olayda, sağlam kişi için ödenmesi gereken diyetin yirmide birinin verilmesine hükmetti." Hz. Ömer, bu örnek olay karşısında "Eğer bu hadisten haberimiz olmasaydı, az kalsın kendi görüşümüz doğrultusunda değişik hüküm verecektik." dedi. Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er-Rebei el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce*, thk., Şuayb Arnavud vd., (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009), "Diyet", 3/659 (No: 2641).

⁶⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/556-557; ayrıca bk. Basrî, *Ziyadatu'l-Mu'temed*, 2/1026.

⁶⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/557.

⁶⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/558.

bu şekilde hareket etmiş, doğru anlaşılmadığını düşündüğü bir haberde bazı karineler aracılığı ile bir sonuca ulaşmıştır. Bazıları bunu kabul ederken, bazıları red yoluna girmiş, bazıları ise belli te'viller yaparak farklı içtihadlarda bulunmuşlardır.

3.2.4. Amel Değeri

el-Basrî'ye göre haber-i vâhid, îtikâdî meselelerde ilim ifade etmediği için kabul edilmez. Bununla beraber haber-i vâhid ile amel şartları tam olduğunda o haberle amel mümkün olabilir. Bunlar ister ibadetin şart ve rükunları, ister had ile alakalı, isterse nisap miktarı ile alakalı olsun amel edilmesi mümkündür.⁷⁰ el-Basrî, râvinin rivayet ettiği şey, bir şer'î meseleyi Hz. Peygamber'e izafe etmeyi kapsamadığı durumlarda -müftünün fetvaya izafeti gibi- haber-i vâhidin kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Dolayısıyla şer'î hükümle alakalı olmayan ve doğru olduğuna dair zannın ağır gelmesi durumunda; hediyeler, muâmelet, suyun necis olması, kuyuda leşin bulunması gibi hususlarda haber-i vâhid kabul edilir. el-Basrî bu hususu şu örnekle açıklar: Yolda bir su bulunur ve haber de suyun içilmesinin mübah olduğu yönünde ise bu haber doğrultusunda su içilebilir. Bu, dilencinin eline sadaka vermekle, onu alabilirsin demek gibi bir şeydir.⁷¹

Yukarıda zikredilen değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere el-Basrî'ye göre haber-i vâhid ile amel, vücûbiyeti gerektirecek kesin delil olması ve şartlarının tam olması durumunda mümkündür.⁷² Çünkü haber-i vâhid ile amel edilen şeyleri Hz. Peygamber söylememiştir demek doğru değildir. Zira Hz. Peygamber'den gelen haberlerin çoğu haber-i vâhid yolu ile bizlere ulaşmıştır. Bu rivâyet edilenlerin çoğu ya da bir kısmı için Hz. Peygamber bunları söylemiş olabilmesi elbette ki mümkündür. Hz. Peygamber'in bu konuda söylediği de sadece muhatabına değil, herkese şâmil olması gereken şeylerdir. Çünkü icmâ bu yöndedir.

O konudaki hüküm kişiye has olduğu ortaya çıkmadığı müddetçe amel etme herkes için şâmidir. Çünkü Hz. Peygamber'in kişiye has söylediği bir husususun birileri tarafından gizlenip nakledilmemiş olması mümkün değildir. Dolayısıyla bu haberler sadece muhatap olan sahabîlere değil de herkese şâmil olanlardır. Hz. Peygamber'in söylediği bu husus tevâtüren veya haber-i vâhid ile nakledilmesi gereken meselelerden olması da mümkündür. Eğer tevâtüren ise bunu tevâtür yapan kimselerden alınması gerekir.

Çünkü Hz. Peygamber herkesi ilgilendiren bir meseleyi ashabına söyleyip de bunun mutevatir olarak nakledilmemiş olması mümkün değildir. Hz. Peygamber'in bu haberleri haber-i vâhidlerle de söylemiş olması mümkündür.⁷³

⁷⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/570.

⁷¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/571.

⁷² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/573.

⁷³ Basrî, *Ziyadatu'l-Mu'temed*, 2/1027-1028.

3.2.5. Haber-i Vahid'in Kabulüne Etki Eden Unsurlar

Bu başlıkta genel olarak el-Basrî'nin, haber-i vâhidin kabul şartları üzerinde öne sürdüğü görüşlerden yola çıkarak bu konuda hangi şartları aradığını anlamaya çalışacağız. Haber-i vâhidin kabulü ve onunla amel edilebilmesi için belli başlı şartlar ortaya konulmuştur.

Her bir mezhep veya ekol kendi zaviyesinden meseleye yaklaşmış ve haberin sıhhatini etkileyen durumların neler olduğunu belirlemiştir. Biz burada bu hususta yapılan tartışmalara girmeyecek, el-Basrî'ye göre haber-i vâhidin sıhhatini etkileyen durumların hangileri olduğunu inceleyeceğiz.

3.2.5.1. Bir Maslahata Dayalı Olması

el-Basrî'ye göre şer'î bir meselede olmazsa olmaz şey maslahattır. Bunu ya bizzat maslahatın kendisi ya da bir özelliği göstermektedir. Haber-i vâhid ile amel etmenin gerektiğine dair bir delil kâim ise ve biz de o delilin doğru olduğunu kabul ediyorsak, bu haberle amel etmede bizim için bir maslahat olduğunu da bilmemiz gerekir. Tıpkı hırsızın elini kesilmesinin bir ıslah olduğunu bilmemiz gibi.⁷⁴

el-Basrî'ye göre, râvinin doğru olduğu düşünülüyor ve sıhhatine dair belli emareler var ise ister râvi doğru, isterse yalancı olsun bizim çıkarımız o haberin gerektirdiği şeyi yapmaktır. Râvinin yalancı olma ihtimalinin olması, onun rivâyet ettiği fiilin de mefsedet olabileceği fikrine götürmez. Aklın şâhitlik yaptığı konularda râvinin doğru söylediğini düşünmemiz, maslahat gereği o haberle amel etmenin mümkün olacağını gösterir.

Akıl da buna şâhitlik yapar. Mesela: Misafirin yolculuk esnasında, hangi yolun güvenli olduğuna dair endişesi varsa, doğru söylediğini düşündüğü birisi ona hangi yolun güvenli veya tehlikeli olduğunu haber verdiğinde, kuşkulu olanı değil de, kendisi lehine hangi durum daha mantıklı ise ona göre davranması gerekir.

Bazı emarelerden yola çıkarak adamın yalan söylediğini düşünüyorsa, kendisine verilen habere göre hareket etmesi caiz değildir. Belli bir emare olmaksızın kendi keyfine göre bir yol seçmesi de aynı şekilde caiz değildir.⁷⁵

el-Basrî'ye göre, vacip veya güzel olmasını gösteren bir illet/sebep olmaksızın sadece akıldan yola çıkarak haber-i vâhid ile amel edilmesinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Bu illet de ancak akıl ile bilinen bir şeyin ayrıntısının haber-i vâhid ile bilinebilmesinden dolayıdır. Şer'î meselelerde zikredilen şey haber-i vâhidde de bulunur.

Dolayısıyla onunla amel etmek de vacip olur. Şüphesiz zararlı şeylerden kaçınmanın, faydalı olan şeylere yönelmenin vacip olduğu akıl ile bilinmektedir. Mesela, hacâmat yaptırılmadığı veya ilaç kullanılmadığı ya da yolcunun gittiği yolun yanlış olduğu haber verilir ve biz de haber verenin doğru

---

⁷⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/580.

⁷⁵ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/581.

söylediğini düşünüyorsak, bize zarar verecek bu gibi durumlardan kaçınmamızın vacip olduğunu da aklen bilmiş oluruz.

Bizim çıkarımıza olan şeylerde Hz. Peygamber'den gelen haberlere teslim olmamız ve zararlı olan şeylerden kaçınmamızın vacip olduğu da böylece ortaya çıkmış olur. Doğru olduğunu düşündüğümüz bir râvinin rivayeti uygulandığında bir menfaat, uygulanmadığında da bir zarar verecek olan bir haberin Hz. Peygamber'e ait olduğu da bu şekilde ortaya çıkmış olur.⁷⁶

el-Basrî, şer'i bir meselede maslahatın olmasının önceleyen alimlerden birisidir. Bu sebeple o, haber-i vâhid ile amel etmenin gerektiğine dair bir delil kâim olduğunda ve bu haberle amel etmede bizim için bir maslahat olduğunu da bilmemiz durumunda onunla amel edilmesinin caiz olduğunu düşünmektedir.

Zira ona göre doğru olduğunu düşündüğümüz bir râvinin rivayeti, uygulandığında bir menfaat, uygulanmadığında da bir zarar verecek bir bilgi içeriyorsa bu haber Hz. Peygamber'e aittir. Bizim çıkarımıza olan şey de Hz. Peygamber'den gelen bu haberlere teslim olmamız ve bunlarla amel etmemizdir.

3.2.5.2. Akla Aykırı Olmaması

Hadislerin akla aykırı olması hemen hemen bütün muhaddislerin hadislerin tespitinde dikkate aldıkları dinamik bir ilkedir. Elbette ki burada kullanılan akıl ile kastedilen, İslamî bilinç kazanmış ve belli ilkeleri kullanarak değerlendirme yapabilen sarih akıldır. Zira bir rivâyetin Hz. Peygamber'e aidiyetini belirlemede İslami bilinçle, diğer bir ifade ile Kur'an ve sünnet bütünlüğü ile şekillenmemiş salt akıl kullanılırsa, bunun sonucunda subjektif kanaatlerin râvinin istediği biçimde şekillenmesi ve istismara açık hale gelmesi kaçınılmazdır.⁷⁷

Aklî ilkelere aykırı olan haberlerin kabul edilmemesi gerektiği, Mûtezile tarafından en çok vurgulanan hususlardan birisidir. Ancak el-Basrî, akla aykırı görünen haberlerin hemen reddedilmemesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu hususta yapılması gereken şey aklın, haberi neye göre kabul edip etmediğinin tespit edilmesidir. Mesela akıl bir şeyi faydalı olduğunu biliyorsa bu haber kabul edilebilir. Tam tersi durumda ise akıl bu haberi kabul etmez. Örneğin, hiçbir fayda olmadan, gözetilmeden bir hayvanı iğdiş etmeyi aklın caiz görmediği gibi. Yine gücünün üstünde olan bir şeyin Allah tarafından teklif edilemeyeceğinin aklen bilinmesi gibi akıl bir şarta bağlı olmaksızın bir şeyi kabul etmeyebilir.⁷⁸

Hz. Peygamber'den gelen haberlere gelince; Hz. Peygamber'den gelen haberlerin te'vili (yorumlanması) zorlama içermemelidir. Haber bir takım zorlamalara gidilerek te'vil ediliyor ise Hz. Peygamber'in onu bu şekilde söylemiş olması caiz olmaz. Zira zorlama yapılarak yapılan te'viller

⁷⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/583.

⁷⁷ Muhittin Düzenli, *Hadislerde Gizli Kusurlar -İllet ve Şâz-*, (Ankara: İsam Yayınları, 2016), 220.

⁷⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/641.

çelişme durumu tamamen ortadan kaldırır. Buna göre, uygun şekilde te'vili caiz olmayan haberleri Hz. Peygamber'in söylemediği kesin olarak kabul edilir.

Dolayısıyla aşırı yorumlamaya gidilmemelidir. Çünkü yorumda zorlamaya gidilmesi durumunda çelişkisi giderilmeyen hiçbir söz kalmaz. Bu nedenle, yorum ilkeleri çerçevesinde çelişkisi giderilmeyen haberler reddedilir.

Şayet bunu Hz. Peygamber söylemişse ya başkasından naklen ya nakledilenden fazla ya da noksan olarak söylemiştir ki, rivâyetin aslı tespit edildiği zaman çelişki ortadan kalkar. Mesela, güç yetirilemeyen bir şeyin teklif edilmesinin güzel bir şey olmasını akıl kabul etmez. Allah'ın güç yetirilemeyecek bir şeyi teklif etmeyeceği ve bunun kötü bir şey olduğu akılla bilinir. Buna aykırı olan bir haberi kabul ettiğimiz zaman Hz. Peygamber'in bu konuda ya doğru söylediğine ya da söylemediğine inanırız.

Bu durumda iki zıt şeyin doğruluğu ortaya çıkar ki bu da imkânsızdır. Böyle bir şeyin güzel olduğuna dair bir haber nakledilse dahi o haberin akla aykırı zahiri ifadesiyle kabul edilmesi mümkün olmaz.⁷⁹

3.2.5.3. Kur'an ve Mütevâtir Sünnete Aykırı Olmaması

el-Basrî'nin haber-i vâhidin kabul şartları içerisinde saydığı bu özellik, kitaplarımızda daha çok "hadisin Kur'an'a arzı" olarak geçmektedir. Arz, sözlükte "ortaya koymak, göstermek, sunmak, bir şeyi gözden geçirip durumuna bakmak, teklif etmek" gibi manalara gelir.⁸⁰ Hadisin Kur'an'a arzı ise, hadisin Kur'an'a muhalif olmaması veya Kur'an'a uygun olmasıdır. Bir başka ifade ile hadisin sahih olabilmesi için, mutlaka Kur'an'a uygun olması ve Kur'an'a muhalif anlam taşımaması⁸¹ ya da isnadları sahih olsa bile, onun Kur'an'a uygun olup olmadığını araştırılması demektir.⁸²

el-Basrî'ye göre haber-i vâhid Kur'an'a ters düşmüyor ise kabul edilme şartlarını tamamlamış demektir.⁸³ Şayet haber-i vâhid yolu ile gelen bir haberin Kur'an'da sabit olan bir hükmü kaldırdığında ya da sabit olan hükme aykırı bir durum bildirdiğinde Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini ifade eder. Zira haber-i vâhid ile amel edilmesi için Kur'an'a arzedilmesi gerekir. Çünkü Kur'an bir delildir. İnsan ise hata ya da isabet edebilir. Bundan dolayı haber, Kur'an'a muhalif bir durum arz edebilir. Bu durum haberin Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini gösterir.⁸⁴

Örneğin: Kur'an: "Filan kimse filan vakitte, filan yerde, falan şekilde namaz kılsın" der; haber-i vâhid ise bu şekildeki namazın kılınması yasaklar ya da bu haberlerden biri namazın kendi vaktinde; fakat başka bir yerde kılınmasını emrederse haber-i vâhid kabul edilmez. Burada zikredilen haber,

⁷⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/642.

⁸⁰ Aydınlı Abdullah, "Arz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/438.

⁸¹ Ahmet Keleş, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 17.

⁸² M. Hayri Kırbaoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 197.

⁸³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/643.

⁸⁴ İbnu'l-Murteza, *Minhâcu'l-vusûl*, 515.

arada bir nesh olmaksızın Kitab'a ters düşmüştür. Çünkü biz Allah'ın bunu ayette açıkladığını ve Hz. Peygamber'den de bu konu ile alakalı tevâtür olarak nakledilen haber olduğunu biliyoruz. Eğer biz haber-i vâhidi bu konuda almış olursak, Allah'ın söylediğini bildiğimiz şeyleri terk etmiş oluruz ve doğru söylediğini bilmediğimiz bir başkasının haberine yönelmiş oluruz. Dolayısıyla haber-i vâhidin işaret ettiği şeye iyi bakmak gerekir. Hz. Peygamber böyle bir şey söylememiştir diye bir kesinliğin olması gerekir. Veya Hz. Peygamber başka birisinden nakil yolu ile bunu hikâye etmiştir. Ya da bu çelişkiyi ortaya çıkaracak bir ziyadelik ya da noksanlık olduğundan dolayı haber-i vâhid kabul edilmemiştir.⁸⁵

el-Basri'ye göre, haber-i vâhid yoluyla gelen bir haberin Kur'an'a ters düşmesi kesinlikle söz konusu değildir. Bu sebeple haber-i vâhid yolu ile gelen bir haberin Kur'an'da sabit olan bir hükmü kaldırması veya sabit olan hükme aykırı bir durum bildirmesi durumunda Kur'an'a arz edilmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü Kur'an, bir delildir ve insanlar hata yapabilir veya isabet edebilir. Böyle bir durumla karşılaşmamak için Kur'an'a aykırı bir durum ortaya koyan haberlerin Kur'an'a arz edilmesi gerekir.

3.2.5.4. Kıyasla Çatışmaması

Âlimler arasında kıyasın mı yoksa haber-i vâhidin mi öncelikli bir delil olduğu konusunda görüş farklılıklarının olduğu bilinmektedir. Bu iki delilin birbirine öncelik sağladığı yönündeki yaklaşım farklılıklarının, uygulama boyutuna da yansıdığı görülmektedir. Yaklaşım farklılıklarının, kıyası şer'î bir delil olarak kabul etmeyenlerden ziyade kabul edenler arasında cereyan etmesi farklı hukuki sonuçları doğurduğu müşahede edilmektedir.

el-Basri'ye göre, bir nas var ise bu nas ya kat'i bir delildir veya değildir. Bu delil kesin ise, haber-i vâhid de bunun gerekliliğini ortadan kaldırıyorsa, haber-i vâhidi bırakıp kıyasın illetine dönmek gerekir. Zira bir nassın illeti, hükmü göstermesi gibidir. Nassın kesin hükmünü ortadan kaldıran haber-i vâhid kabul edilmediği gibi, nassın kesin olarak delalet ettiği illetle çatışan haber-i vâhitte de kabul edilmez. Çünkü bu durumdaki haber-i vâhid nassla sabit olan illeti, illet olmaktan çıkarır.⁸⁶

Eğer kıyasın illeti istinbat edilmiş ise, kıyasın aslı, ya haber-i vâhid ile ya da kesin bir haberle sabit olmuştur. Hükmü haber-i vâhidle sabit olan kıyas kendisiyle çatışan başka bir haberi vâhitten daha üstün olmadığından bu gibi durumlarda haber-i vâhid tercih edilir. Ancak kıyasın hükmü kesin nassla sabit olmuş ve bu kıyasla haber-i vâhid çatışmışsa bu konuda usûlcüler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Örneğin İmam Şafi'ye göre; haber-i vâhidi almak daha evladır.⁸⁷ İsa b. Eban ise; râvi zabt ve ilim ehli, rivâyet ettiği haberde gevşeklik göstermiyor ise onun haberini alırız kıyas da yapmayız.

⁸⁵ Basri, *el-Mu'temed*, 2/642.

⁸⁶ Basri, *el-Mu'temed*, 2/654.

⁸⁷ Bu hususta bk. Muammer Bayraktutar, *İmam Şâfi'nin Hadis Yorum Metodolojisi*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 153.

Bunun tam tersine bir durum varsa, içtihat yapılır. İmam-ı Malik'in de kıyası haber-i vâhîde tercih ettiği rivâyeti vardır. Yine onlardan; bunun yolu içtihatdır diyenler de vardır.⁸⁸

el-Basrî'ye göre kıyas ve haber-i vâhid eşit seviyede olduklarında bunların birini diğerine tercih hususunda en elverişli yol ictihaddır. Müctehide göre kıyasın emaresi râvinin adalet ve zaptından daha güçlü olursa kıyas habere, aksi olursa haber kıyasa tercih edilir. Müctehit nezdinde kıyas alameti, râvinin adaleti ve zabtı hususundan daha güçlü ise kıyasa rucu' gereklidir. Fakat râvinin zabtı ve sika olması kıyas delâletine müctehit nezdinde kıyasın önüne geçiyorsa bu durumda da habere dönmek gerekir.⁸⁹

Netice olarak el-Basrî'ye göre nassın kesin hükmünü ortadan kaldıran haber-i vâhid ve nassın kesin olarak delalet ettiği illetle çatışan haber-i vâhid kabul edilmez. Çünkü bu durumdaki haber-i vâhid nassla sabit olan illeti, illet olmaktan çıkarmıştır. Bu gibi durumlarda haber-i vâhidi bırakıp kıyasın illetine dönmek gerekir. Eğer kıyasın illeti istinbat edilmiş ise, kıyasın aslı, ya haber-i vâhid ile ya da kesin bir haberle sabit olmuştur. Hükmü haber-i vâhidle sabit olan kıyas kendisiyle çatışan başka bir haberi vâhitten daha üstün olmadığından bu gibi durumlarda haber-i vâhid tercih edilir. Kıyas ve haber-i vâhid eşit seviyede olduklarında ise, el-Basrî'ye göre bunların birini diğerine tercih hususunda en elverişli yol ictihaddır.

3.2.5.5. Umumu'l-Belvaya Aykırı Olmaması

Bazı şeyler vardır ki pek çok kişi tarafından bilinmesi ve rivâyet edilmesi îcap eder. Önemli olmasına rağmen ikna edici sayının altındaki insanın muazzam bir şeyin var olduğunu veya gerçekleştiğini haber vermesi, akıllara şüphe uyandırır. Çünkü olayın azameti aktaranı etki altında bıraktığına göre diğer şahit olanları da bırakmıştır ve bunu mutlaka başkalarına aktaracaktır. İnsanın tabiatı bunu gerektirmekte, tecrübeler de buna şahittir. Toplumlarda bazı olaylar nesilden nesile aktarılmaya devam ediyorsa, bunları onları derinden etkileyen, hatıralarında kalmayı hak eden yönler bulunduğu dandır.⁹⁰

el-Basrî, bazı alimlerin umûmu'l-belvâ içeren hususlarda haber-i vâhidi kabul etmediğini ifade etmiştir. Onlara göre bu şekilde gelen haberlerin kabulüne engel olan şer'i bir hüküm olabilir veya şeriatta bu haberlerin kabulüne dair bir husus yoktur. Bu nedenle umûmu'l-belvâya aykırı haber-i vâhidi kabul etmezler. Çünkü şeriat bunun kabulünü isteseydi Hz. Peygamber bunu herkese duyurur ve yapmakla mükellef olan herkesin onunla ibadet ederek yararlanmaları için mütevâtir olarak nakledilmesini herkese emrederdi. el-Basrî'ye göre ise durum onların ileri sürdüğü gibi şartlar olsaydı elbette ki, naklin yaygınlaşmasına dair dinin ve âdetin gerekçeleri daha güçlü olurdu. Fakat el-Basrî'ye göre yukarıda zikredilen şartlar bâtıldır. Çünkü şeriatta bunların kabulünü yasaklayıcı bir delil yoktur.

⁸⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/655.

⁸⁹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/658.

⁹⁰ Enbiya Yıldırım, *Hadiste Metin Tenkidi - Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar-*, (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 456.

Eğer yasaklayıcı delil olsaydı, ince bir tahlil ile bunun bilinmesi mümkün olurdu.⁹¹ Ayrıca Hz. Peygamber, sözünün ashab tarafından bilinmesini isteseydi, bunun da tevâtüren naklini vacip kılsaydı, haberlerin mütevâtir olarak olarak nakletmeye dinin ve âdetin gerekçeleri güçlü olurdu. Bu durumda haber de mütevâtir olarak bizlere gelirdi. Gizli olması caiz olmazdı. Herkesin bilmesi gereken bir haberin gizli olarak nakledilmesinin kabul edilmesi de mümkün değildir.⁹² Dolayısıyla el-Basrî'ye göre herkesin bilebileceği bir meseleye ait uygulamayı içeren haber-i vâhid kabul edilirken, herkesin bilemeyeceği bir meseleye ait uygulamayı nakleden haber-i vâhidin kabul edilip edilmeyeceği ihtilâflıdır.

3.2.5.6. Râvinin Rivâyetine Aykırı Hareket Etmemesi

el-Basrî, râvinin rivâyet ettiği tersine hareket etmesi meselesinin ihtilâflı olduğunu ve alimlerin bu konuda farklı görüşler ileri sürdüğünü ifade etmiştir. Örneğin, bazıları râvinin te'vilinin haberin zahirinin tersine olduğu durumlarda, haberin zahirini almanın râvinin te'vilinden daha uygun olacağını söylemişlerdir. Yine İmam Şafii, te'villerden birisi zahir olan ihtimallerden birisi ise rivâyet o te'vile atfedilebileceğini ifade etmiştir. Kâdı Abdulcabbar ise şöyle demektedir: “Râvinin yorum ve te'vili ile alakalı bir sebep olmaz; fakat Hz. Peygamber'den bunu te'vil etmesinin gerektiren bir kastın olduğu biliniyorsa te'vil yoluna gidilmesi mümkündür. Te'vil etmesini gerektiren bir kastın olduğunu bilinmediği durumlarda ise nas ya da kıyas yoluyla buna cevaz verilmesi mümkündür. Fakat bu hususu ayrıca incelemek gerekir. İnceleme sonucu ulaşılan sonuç râvininin görüşünü/mezhebini gösteriyorsa onu almak gerekir. Aksi durumda âlimin görüşünü almaya gerek yoktur.” el-Basrî'ye göre de doğru olan budur. Eğer râvinin açık bir delil nedeniyle te'vil yoluna gittiği biliniyorsa ve onun aksine yorumlamaya, te'vil etmeye bir sebep yoksa bu durumda te'vil yoluna gitmek gerekir. Bu kimse te'vil ile sanki Hz. Peygamber'den açıklamış gibi olur. Bu durumda râvi rivayet ettiği şeyin tersine hareket etmesi mümkündür. Çünkü ortada te'vili gerektirecek bir kasıt vardır. Aksi durumlarda ise râvinin rivayet ettiği haber dikkate alınmaz.⁹³

“Râvi niçin Hz. Peygamber'in kastettiği şeyi ve açık nassı nakletmemiştir?” sorusuna karşılık el-Basrî, râvinin bu konuda Hz. Peygamber'in kastettiği şeyi düşündüğünden dolayı umumu tahsis etmiş olabileceğini ifade etmiştir.⁹⁴ el-Basrî'ye göre râvinin rivayet ettiği bir rivayetin aksine amel etmesini gerektirecek bir kastın olup olmadığı araştırılmalıdır. Böyle bir kasıt, te'vili mümkün kılacak bir durum olduğu anlaşıldığında o râvinin rivayeti kabul edilmesi mümkündür. Fakat bu şartların herhangi birisinin yokluğunda veya tespit edilmemesi durumunda onun görüşüne göre hareket etmenin bir gerekliliği yoktur.

⁹¹ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/661.

⁹² Basrî, *el-Mu'temed*, 2/660-661.

⁹³ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/670.

⁹⁴ Basrî, *el-Mu'temed*, 2/671.

Sonuç

el-Basrî'ye göre haber; "kendisine doğru ve yalan dâhil olan sözdür" veya "olumlu ya da olumsuz olarak, bir şeyi başka bir şeye izafe etmeyi bizatihi ifade eden kelimedir." Bir söze haber denilebilmesi için, "bu doğrudur" veya "yalandır" şeklinde yargıda bulunulabilmelidir. Dolayısıyla emir ve nehiyeler ile bu yargıda bulunmak mümkün olmadığı için haber kapsamı içerisinde değerlendirilemezler.

el-Basrî, haberi mütevâtir haber ve âhâd haber olmak üzere iki ana başlık altında ele almıştır. Ona göre mütevâtir haber, bir topluluğun yalan üzere değil de, doğru üzerine ittifak ettiği şeydir. Çünkü bir topluluk yalan üzerine ittifak etmez. Mütevâtir haber ile bir ilim meydana gelmesi için iki şart aranır. Bunlardan birisi, haber verenlerin kendi görüşünü haber vermediğinin bilinmesi, diğeri ise haberinde herhangi bir karışıklık olmadığı ve yalan söylemek için bir kastının/gerekçesinin olmadığı bilinmesidir. el-Basrî'ye göre, ancak bu iki şart bir arada bulunduğu biz haberin doğru olduğunu bilmiş oluruz. Bu gibi durumlarda onun yalan söylemesi de mümkün olmaz. Bu şartlardan herhangi birisi olmaz ise haberin doğruluğundan da emin olamayız.

el-Basrî her ne kadar mütevâtir haberde yeter sayısı konusunu tartışırken ortaya bir sayının konulmasını yanlış görse de, bu sayının âdet ve alışkanlığa göre bilgi ifade edecek kadar olmasını yeterli görmüştür. Bununla beraber el-Basrî'nin bu sayının alt sınırını selefleri gibi düşünerek dörtten fazla olması gerektiğini savunduğunu ifade edebiliriz. el-Basrî, mütevâtir haberde, haber verenlerin sayısının yirmi, yetmiş, üç yüz gibi sayıların zikredildiğini; fakat bu sayıların mütevâtirin yeter sayısı ile ilgili herhangi bir delil olmadığını ifade etmiştir. Delil olduğu ileri sürülen ayet ve hadislerin ise mütevâtir bilgiye dair olmayıp başka hususlarla ilgili olduğunu zikrederek bu rakamları ileri sürmenin doğru olmadığı kanaatindedir.

el-Basrî'ye göre haber-i vâhid; "doğru ya da yalan olduğu bilinmeyen, ancak doğruluğunu da engelleyecek hususların bulunmadığı haberlerdir." el-Basrî'nin bu ve buna benzer ifadelerinden haber-i vâhide tek kişinin naklettiği haberlerden ziyade, tevâtür derecesine ulaşmamış olan haber anlamı verdiği anlaşılmaktadır. O, haber-i vâhidin bilgi ifade edip etmediğinin belirlemesi aşamasında râvinin durumunun ve haber muhtevasının iyi irdelemesi kanaatindedir. Dolayısıyla haberin doğruluğunu araştırmamız ve doğrulayıcı karinelerle birlikte bu haberi kabul veya ret etmemiz gerektiğini düşünmektedir. Ancak bütün bunlar bir arada bulunduğu zaman haberin ilim ifade edebileceğini söylemek mümkündür. Vücûbiyeti gerektirecek kesin delil olması ve şartlarının tam olması durumunda haber-i vâhid ile amel mümkündür. Ayrıca el-Basrî, haber-i vâhid ile amel edilmesi yönünde başka şartlar da ileri sürmüştür. Bunlar: Haberin ortaya koyduğu şeyin akla, maslahata aykırı olmaması, Kur'an ve mütevâtir sünnete aykırı olmaması, kıyas ile çatışmaması, haber-i vâhidin ma'ruf sünnete aykırı olmaması, râvinin rivâyet ettiğinin tersine hareket etmemesidir. el-Basrî'ye göre, bu şartlardan herhangi birisinin haberde bulunmaması o haberle amel edilmesine engeldir.

Kaynaklar / References / المصادر

- Akgündüz, Ahmet. "Ebu'l-Hüseyin el-Basrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/326-328. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydın, Hüseyin. "Akîde İnşasında Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* - 7/15, (2003), 69-94.
- Aydınlı, Abdullah. "Arz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/438. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî el-Hatîb. *Tarihu'l-Bağdat*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslami, 2002.
- Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib, *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Hamidullah. 2 Cilt. Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransi, 1964.
- Basrî, Muhammed b. Ali b. et-Tayyib. *Ziyadatu'l-Mu'temed*. thk. Muhammed Hamidullah. Dımaşk: el-Ma'hedü'l-Fransi, 1964.
- Bayraktutar, Muammer. *İmam Şâfiî'nin Hadis Yorum Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Bebek, Adil, "İmam Matüridi ve Kadi Abdülcebbar'a Göre Haber-i Vâhidin Epistemolojik Değeri". *Kelamda Bilgi Problemi*. ed. Orhan Ş. Koloğlu. 47-52. Bursa: Arasta Yayınları, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-. *es-Sünenü'l-Kebîr*. thk. Abdullah 'Abdülmühsin et-Türkî. Kahire: Merkezu Hicre, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *el-Câmiu's-Sahih*. Dımaşk-Beyrut: Daru İbn Kesir, 2002.
- Cûşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed el-. *Şerhu'l-uyûn fazlu'l-i'tizal ve tabakatu'l-Mûtezîle*. thk, Fuat Seyyid. Tunus: ed-Dâru't-Tunisiyye li'n-neşr, 1974.
- Çağdaş, Yasin. *el-Mu'temed Eseri Işığında Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Düzenli, Muhittin. *Hadislerde Gizli Kusurlar -İllet ve Şâz-*. Ankara: İsam Yayınları, 2016.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavud. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009.
- Gönan, Yavuz. *Hanefî Âlimlerine Göre Haber-İ Vâhid*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Gümüsoğlu, Hasan. "İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 6/2, (2017), 279-306.
- Hansu, Hüseyin. *Mütevâtir Haber*. Van: Bilge Adamlar Yayınları, 2008.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebul-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed. *Hadis İstilahları Hakkında Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*. çev. Talât Koçyiğit. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

- İbn Hallikan, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân. *Vefeyâtu'l-Âyân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Daru's-Sadr, 1971.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn. *el-Bidâye ve'n-nihaye*. b.y.: Daru'l-Fikr, 1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd er- Rebei el-Kazvînî. *Sünenu İbn Mâce*. thk. Şuayb Arnavud vd. b.y.: Dâru'r-Risâletu'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec, *el-Muntazâm fi târihi'l-ümem ve'l-mülük*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata - Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnu'l-İmad, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî, *Şezeratu'z-zeheb fi ahbari men zeheb*. thk. Mahmut Arnavut. 9 Cilt. Şam-Beyrut: Daru İbn Kesir, 1986.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an*. thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî. Dımaşk-Beyrut: Daru'l-Kalem, 1991.
- Kâdı Abdülcebbâr, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî. *el-Muğni*. thk. Mahmud Muhammed Kasım. by.: y.y., ts.
- Kahraman, Abdullah. "Mûtezili Usûlcü Ebu'l-Hüseyin el-Basrî'ye Göre Bilgi Kaynağı ve Delil Olarak Âhâd Haber". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3, (Kış 2003), 165-184.
- Kandemir, M. Yaşar, "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/27-64. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kehhale, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-muellifîn*. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1993.
- Keleş, Ahmet, *Hadislerin Kur'an'a Arzı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2014.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Koçyiğit, Talat, "Âhâd Haberlerin Değeri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy. 1-4 (Haziran 1966), 125-142.
- Meraği, Abdullah Mustafa. *el-Fethu'l-mübîn fi tabakâti'l-usûliyyîn*. thk. Muhammed Ali Osman. Mısır: Matbaatü'l-Ensâr, 1947.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyri en-Neysaburi. *Sahihu Müslim*. thk., Muhammed Fuad Abdalbâki. Kahire: Matbaatu İsa el-Bâbî el-Halebî, 1955.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm eş-. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Abdülaziz Muhammed el-Vekil. Kahire: y.y., 1968.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-. *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*. b.y.: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1431.

Ünalın, Abdullah. "Eş'arîlikte Haber-i Vâhidin Bilgi Değeri". *Uluslararası İmam Eş'arî ve Eş'arîlik Sempozyumu Bildirileri* 21-23. ed. Cemalettin Erdemci, Fadıl Ayğın. 2/715-733. Ankara: Beyan Yayınları, Eylül 2014.

Yıldırım, Enbiya. *Hadiste Metin Tenkidi - Tarihi Süreç, Yeni Yaklaşımlar-*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.

Yılmaz, Ayşegül. *Fıkıh Usulunde Husun-Kubuh el-Mu'temed el-Mustasfa Karşılaştırılması Işığında*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Zehebi, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Mîzânu'l-İtidâl fi nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Becavi. Beyrut: Dâru'l-ma'rife li't-tibâa ve'n-neşr, 1963.

Zirikli, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ed-Dımeşkî ez-. *el-A'lâm*. (*Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikîn*). b.y.: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002.

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2023, 11: 58-94

Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin Hayatı, "Usûl-i Hadîs" Adlı Eserinin Sadeleştirmesi ve Eserindeki Metodu

Mahmud Es'ad Seydişehrî's Life, The Transcription of his Work "Usul-i Ḥadīth" and His Method in His
Work

حياة محمود أسعد سيدى شهرى لاتينية عمله "أصول الحديث ومنهجه في عمله

Zeliha Beyza Taş

Doktora Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep/Türkiye
Student of Phd., Gaziantep University Social Sciences Institute, Gaziantep/Türkiye
zelihabezatas@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0002-5395-0566

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 25.01.2023

Kabul Tarihi | Accepted Date: 29.12.2023

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2023

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.61218/hadith.1242500>

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Taş, Zeliha Beyza. "Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin Hayatı, "Usûl-i Hadîs" Adlı Eserinin Sadeleştirmesi ve Eserindeki Metodu". *HADITH* 11 (Aralık 2023), 58-94. <https://doi.org/10.61218/hadith.1242500>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Zeliha Beyza Taş)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

Mahmud Es'ad Seydişehirî'nin Hayatı, "Usûl-i Hadîs" Adlı Eserinin Sadeleştirilmesi ve Eserindeki Metodu

Zeliha Beyza Taş

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis	<i>Hadis usulü, Hz. Peygamber'e nispet edilen haberlerin doğruluğunun tespitini merkeze alan ve Sünnet'i aslına uygun bir şekilde, sonraki nesillere aktarmayı amaçlayan ilim dalıdır. Bu ilim dalında meşhur olarak kaleme alınan hadis usulü eserlerinin yanında çok az bilinen hadis usulü eserleri de vardır. Bunlardan birisi de hukukçu olmasından dolayı kendisi ve eseri hadis camiasında pek bilinmeyen Mahmud Es'ad Seydişehirî (1855-1917) ve Usûl-i Hadis adlı eseridir. Osmanlı Devleti son dönem din ve devlet adamlarından biridir. Mahmud Es'ad Seydişehirî günümüzde oldukça az tanınsa da yaşadığı dönemde şöhret sahiplerindendi. Kendisi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde hem geleneksel İslamî ilimleri hem de modern Batılı fen bilimlerini kapsayan çok yönlü âlimliğinin yanında, hukukçuluğu, İslam tarihçiliği ve devlet adamlığıyla da meşhur ve önemli bir şahsiyet olmuştur. Mahmud Es'ad, eserleri ve devlet adamı olarak yaptığı hizmetleriyle, ilim adamı anlayışına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Yaşadığı dönemin zor şartlarına rağmen bunu başarması, çalışmalarının değerini daha da arttırmıştır. Hadis usulünde yazdığı bu eser özet ama kapsamlı bir eser olma özelliği taşımaktadır.</i>
Seydişehirî	
Değerlendirme	
Osmanlı	
Sadeleştirme	

Mahmud Es'ad Seydişehirî's Life, The Transcription of his Work "Usul-i Hadîth" and His Method in His Work

Keywords:

Hadith
Sejdahri
Evaluation
Ottoman
Transcription

Abstract

Hadith methodology is a branch of science that centers on the determination of the accuracy of the news attributed to the Prophet Mohammed (peace be upon him) and aims to transfer the Sunnah to the next generations in accordance with the original. In this branch of science, there are famous works of hadith methodology as well as lesser-known works of hadith methodology. One of these is Mahmud Es'ad Seydişehirî, (1855-1917) and his work Usûl-i Hadis, which is not well known in the hadith community because he was a lawyer. He was one of the last period clergy and statesman of the Ottoman Empire. Although Mahmud Es'ad Seydişehirî, is little known today, he was a well-known figure in his time. He was a well-known and important figure in the late Ottoman Empire, as a jurist, Islamic historian and statesman, as well as a versatile scholar covering both traditional Islamic sciences and modern Western sciences. Mahmud Es'ad Seydişehirî brought a different perspective to the understanding of scholars through his works and his services as a statesman. The fact that he achieved this despite the difficult conditions of his time has increased the value of his work even more. This work on the methodology of hadith is a summarized but comprehensive work.

Extended Abstract

Mahmud Es'ad Seydişehirî's Life, The Transcription of his Work "Usul-i Ḥadīth" and His Method in His Work

Mahmud Es'ad Seydişehirî, was born in Istanbul in 1855. His father's name was Beauthy is Emin Efendi. The family he belonged to produced many jurists. Like his family, Mahmud Es'ad Seydişehirî became a famous jurist and writer. After receiving his first education in Konya, he came back to Istanbul in 1870. For fifteen years he attended classes taught by teachers in mosques and madrasas. In addition to his madrasah education in Istanbul, Mahmud Es'ad Seydişehirî also learned the new positive sciences of his time. One of his teachers was Abdülkerim Efendi from Elbasan, who taught him ḥadīth, tafsir, kalam, wisdom, fiqh, usul al-fiqh, Islamic history and logic. Mahmud Es'ad Seydişehirî, successfully fulfilled all his duties as a muderris, jurist and a statesman in Istanbul and Izmir. Mahmud Es'ad was very intelligent, open-minded and had a nature that loved the new. For this reason, he learned both religious and philosophical sciences, as well as French, English and German and followed the scientific activities in the West. Mahmud Es'ad Seydişehirî, married Mrs. Refiye, the daughter of Ismail Sabri Efendi, in 1897 and had three sons and two daughters from this marriage. Mahmud Es'ad Seydişehirî, who taught "law a states" courses in the last years of his life, died of a heart attack on March 18, 1917 at the age of 64 in Istanbul and was buried in the Fatih Tomb cemetery.

Mahmud Es'ad Seydişehirî (1333/1917) was an important figure who lived in the last century of the Ottoman Empire. It is more accurate to describe him as a versatile Islamic scholar than a specific Islamic jurist. Mahmud Es'ad wrote many books on Islamic history, ḥadīth, history of religious, tafsir, mysticism, law, biology and fiqh.

Mahmud Es'ad lived in a very important period in terms of western influences and awakening movements, starting from Tanzimat and extending to the pre-Republican period. Mahmud Es'ad, who worked in almost all branches of Islamic sciences, wrote a book on the method of ḥadīth called Usul-i Ḥadīth. This work has a special place among the books on ḥadīth methodology in Turkish.

Mahmud Es'ad Efendi wrote his book Usul-i Ḥadīth while he was both a legal advisor at the Ministry of Finance and a teacher at the Faculty of Law in Izmir, was very saddened by the death of his teacher Abdülkerim Efendi, in whose ḥadīth classes he learned ḥadīth and felt it was his duty to do something in his memory. Because this period he spent with his teacher was, in his own words, "the most precious and beautiful times of his life". As a reason to thank his teacher for his efforts, he wrote this work in order to "gather together the general rules and methods of ḥadīth methodology." He completed the work in Ramadan in 1305 Hijri in four nights. He stated that the lack of information

in his work was due to the fact that he could not spare much time for this work because he was too busy with other works and that he put it together in a short time.

The first edition of the work was printed in Izmir Sahaf Hafız Nuri Efendi Printing House in 1307 Hijri and the second edition was printed in Istanbul Cemal Efendi Printing House in 1316 Hijri. The first edition was presented to Ahmet Cevdet Pasha as can be understood from the statements at the beginning of the work. The edition we are trying to introduce and translate is the second edition. At the beginning of the second edition, there is a letter dated December 15, 1891 written by Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, a letter written by Cevdet Pasha on the first edition and an introduction by Hasan Fehmi Pasha, one of Mahmud Es'ad Efendi's law teachers. The work consists of four chapters in total, intruding a muqaddima, two parts and a hatime. In the muqaddimah, the definition of the method of ḥadīth, its parts and some terms related to ḥadīth narration and rawa included. In the first part, issues related to the script and texts of the ḥadīth are discussed. In the second part, the issues about the ravis are included. In the last part, the conclusion, some issues that need to be explained about the ḥadīth methodology are explained. Mahmud Es'ad Efendi, while explaining the principles, rules, methods and terminology of the science of ḥadīth methodology in general, has tried to present the information obtained by compiling from several other books ḥadīth methodology as well as taking the book of Nuzhat An-Nadhar as a basic.

This study is about Mahmud Es'ad Seydişehirî, one of the intellectuals of the last period of the Ottoman Empire, and his work. Although bibliographic information about Mahmud Es'ad and his work is available in Turkish sources, it is quite limited. We have tried to provide the reader with information, albeit at a certain level, by making use of existing sources. After getting to know Mahmud Es'ad Seydişehirî, I hope that the idea that this personality should be reintroduced to the world of science will be useful.

In this study, we have tried to make the work Usul-i Hadis more understandable by transferring it to today's alphabet. In the study firstly, brief information about Mahmud Es'ad Seydişehirî's life, personality and scientific studies were given and then the translation of this work on ḥadīth from Ottoman to Turkish was made. Finally, this work written about the ḥadīth was examined and evaluated. The content of the work was tried to be determined by examining its subject organization, style and general features. One of the most striking features of the work is that the author used an easy style in his work. This has led to an easier understanding. As a result of the study, the work was evaluated within the framework of ḥadīth the opinions on its contribution to the field were put forward.

ملخص موسع

حياة محمود أسعد سيدى شهرى لاتينية عمله "أصول الحديث" ومنهجه في عمله

ولد محمود أسعد سيدى شهرى في إسطنبول عام 1855. اسم والده غوزيل أمين أفندي. نشأ العديد من المحامين في العائلة التي ينتمي إليها. أصبح محمود أسعد سيدى شهرى مثل عائلته محاميا و كاتبا مشهورا. بعد تلقي تعليمه الابتدائي في قونية، عاد إلى إسطنبول في عام 1870. وحضر محاضرات المعلمين في المساجد والمدارس لمدة خمسة عشر عاما. كما تعلم محمود أسعد سيدى شهرى، بالإضافة إلى تعليمه المدرسي في إسطنبول، العلوم الوضعية التي افتتحت حديثا في فترة حكمه.

و كان أحد أساتذته عبد الكريم أفندي من الباسان، الذي علمه الحديث والتفسير والكلام والحكمة و الفقه و طريقة الفقه و التاريخ الإسلامي و المنطق. قام محمود أسعد سيدى شهرى بنجاح مهامه كأستاذ و فقيه و رجل دولة في إسطنبول و إزمير. كان محمود أسعد ذكيا جدا، منفتحا و بعيد النظر و أحب الجديد. ولهذا السبب، بالإضافة إلى العلوم الدينية و الفلسفة، تعلم أيضا الفرنسية والإنجليزية والألمانية و تابع الأنشطة العلمية في الغرب. تزوج محمود أسعد سيدى شهرى من رفية هانم ابنة إسماعيل صبري أفندي عام 1897 و أنجبا من هذا الزواج ثلاثة أبناء و بنتان. توفي محمود أسعد سيدى شهرى، الذي قام بتدريس دورات "قانون الدولة" في السنوات الأخيرة من حياته، إثر نوبة قلبية في إسطنبول في 18 مارس 1917، عن عمر يناهز 64 عاما، ودفن في مقبرة الفاتح

كان محمود أسعد سيدى شهرى (1333هـ/1917م) شخصية مهمة عاش في القرن الأخير للدولة العثمانية. وسيكون من الأدق وصفه بأنه عالم إسلامي متعدد المواهب وليس فقيهاً إسلامياً بمعنى محدد. كتب محمود أسعد العديد من الكتب في التاريخ الإسلامي والحديث وتاريخ الأديان و التفسير والتصوف والقانون و علم الأحياء والفقہ

عاش محمود أسعد فترة بالغة الأهمية من حيث التأثيرات الغربية وحركات الصحوة، بدءاً من فترة التعويض وامتداداً إلى فترة ما قبل الجمهورية. محمود أسعد، الذي كتب أعمالاً في جميع فروع العلوم الإسلامية تقريباً، كتب كتاباً عن طريقة الحديث يسمى أصول الحديث.

يتمتع هذا الكتاب بمكانة خاصة بين كتب الحديث التركية

محمد أسعد أفندي، الذي كتب كتابه أصول الحديث عندما كان مستشاراً قانونياً في وزارة المالية و مدرساً في كلية الحقوق في إزمير، لقد حزن بشدة لوفاة أستاذه عبد الكريم أفندي، الذي كان معه في دائرة التدريس، و رأى أن من واجبه أن يفعل شيئاً تخليداً لذكراه. لأنه، على حد تحبيره، كانت هذه الفترة التي قضاها مع معلمه "أغلى و أفضل أوقات حياته".

لقد كتب هذا الكتاب ليكون سبباً لشكر أستاذه على جهوده، من أجل "جمع القواعد العامة و طرق الحديث." و أتم عمله في أربع ليال في شهر رمضان سنة 1305 هجرية. و ذكر أن نقص المعلومات في عمله يرجع إلى انشغاله الشديد بأعمال أخرى ولا يستطيع تخصيص الكثير من الوقت لهذا العمل و تجميعه في وقت قصير

طبعت الطبعة الأولى من العمل في مطبعة إزمير صحاف حافظ نوري أفندي عام 1307 هجرية، و طبعت الطبعة الثانية في مطبعة جمال أفندي بإسطنبول عام 1316 هجرية. وكان يمكن فهمه من البيانات الواردة في

بداية العمل، كما يمكن فهمه من التعبيرات في بداية العمل، تم تقديم الطبعة الأولى أحمد جودت باشا. و الطبعة التي نحاول تقديمها و ترجمتها هي الطبعة الثانية. في بداية الطبعة الثانية، هناك رسالة كتبها شيخ الإسلام جمال الدين أفندي بتاريخ 15 ديسمبر 1891، ورسالة كتبها جودت باشا عن الطبعة الأولى، وتعليق لحسن فهمي باشا، أحد المعلمين الذين كان أخذ محمد أسعد أفندي دروسا في القنون. يتكون العمل من أربعة أجزاء: مقدمة و جزأين و خاتمه. و في المقدمة وصف الطريقة الحديثية و أجزائها وبعض المصطلحات المتعلقة بالطريقة الحديثية و الروايات و الرواة. في الجزء الأول، يتم تغطية القضايا المتعلقة بالإسناد و النص الذي يتكون منه الحديث. وفي الجزء الثاني يتضمن موضوعات عن الرواة. في الفصل الأخير الخاتمة يشرح بعض المسائل التي تحتاج الى بيان فيما يتعلق بإجراءات الحديث. حاول محمد أسعد أفندي، أثناء شرحه لمبادئ و قواعد و أساليب و مصطلحات علم الحديث بشكل عام، تقديم المعلومات التي تم الحصول عليها من خلال اتخاذ كتاب نزهة النظر كأساس، بالإضافة إلى تجميع العديد من المعلومات الأخرى كتب الحديث بترتيب جيد للغاية

تتناول هذه الدراسة محمد أسعد سيدى شهرى، أحد المثقفين العثمانيين المتأخرين ذوي الشخصية العلمية المتنوعة، و أعماله. توجد المعلومات الببليغرافية عن محمد أسعد و أعماله في المصادر التركية، لكنها قليلة جدا. لقد حاولنا توفير مستوى معين من المعلومات للقارئ من خلال الاستفادة من المصادر الموجودة. اتمنى بعد التعرف على محمد أسعد سيدى شهرى، أن تكون فكرة إعادة تقديم هذه الشخصية إلى عالم العلم مفيدة.

في هذه الدراسة، حاولنا أن نجعل العمل المسمى أصول الحديث أكثر قابلية للفهم من خلال ترجمته إلى الأبجدية الحالية. قدمت في الدراسة أولاً معلومات مختصرة عن حياة محمود أسعد و شخصيته و أعماله العلمية، ومن

ثم تمت ترجمة هذا العمل الذي كتب في الحديث من التركية العثمانية إلى التركية. وأخيراً، تم فحص وتقييم هذا العمل

المكتوب عن الحديث. ومن السمات الملفتة للنظر في العمل أن المؤلف استخدم أسلوباً سهلاً في عمله.

وهذا جعل العمل أسهل للفهم. ونتيجة للدراسة، تم تقييم العمل في إطار الحديث وتم إبداء الآراء حول

مساهمته في هذا المجال.

الكلمات المفتاحية: الحديث، سيدى شهرى، التقييم، العثماني، الترجمة، اللاتينية.

Giriş

Hadis usulü, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilen haberlerin doğruluğunun tespitini merkeze alarak İslâm'ın temel kaynaklarından biri olan sünneti aslına uygun bir şekilde, sonraki nesillere aktarmayı hedefleyen bir ilim dalıdır. Her ilim dalında mühim eserler olduğu gibi hadis usulü ilminde de önemli eserler bulunmaktadır. Hadis usulü ilminin önemli eserlerinden biri de Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin *Usul-i Hadis*¹ adlı eseridir.

Bu çalışmamızda Osmanlı'nın son döneminde yaşamış İslam hukukçusu olduğu bilinmekle birlikte İslam tarihi, hadis, dinler tarihi alanlarında da eserler vermiş olan Mahmud Es'ad Seydişehrî'yi (öl. 1917) ve eserini konu aldık. Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin *Usul-i Hadis* adlı eseri üzerine Emre Yazıcı tarafından yazılmış Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi ve Seydişehrî'nin *Usul-i Hadisi* adlı bir çalışma mevcuttur. Fakat bu eser kitabın bire bir sadeleştirmesi mahiyetinde olup eser ve yazarı hakkında özet bilgiler sunmuş detaylı bir anlatıma yer vermemiştir. Biz de bu yüzden hadis alanında eser vermesine rağmen hem kendisi hem de eseri pek bilinmeyen Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin hayatı, eserleri, kişiliği, yaşadığı dönem ve Usûl-i Hadîs adlı eserini ilim dünyasına daha yakın bir şekilde tanıtmayı ve araştırmacıların bu eserden istifadelerini kolaylaştırmayı amaçladık.

Bu çalışmamızın ana konusunu Seydişehrî'nin hayatını, eserlerini, kişiliğini ve yaşadığı dönemi ele alan İsam Kütüphanesinde bulunan tez ve makaleler, Ulusal Tez Merkezindeki tezler, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Mahmud Es'ad Seydişehrî'yi konu alan bazı kitaplar ve Seydişehrî'nin *Usul-i Hadis* adlı eseri oluşturmaktadır. Çalışmamızın başında Mahmud Es'ad'ın hayatı, eserleri, kişiliği ve yaşadığı dönemi tanıtmaya çalıştık. Ardından Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin hadis alanında Osmanlı Türkçesi ile yazılan ilk ve tek eser olan *Usul-i Hadis* adlı eserin tamamını Osmanlıcadan Türkçeye çevirmeye çalıştık. Sadeleştirme çalışması sırasında metnin aslına sadık kalmaya çalıştık. Çalışmamızın son kısmında da Seydişehrî'nin eserinde ortaya koyduğu metodu incelemeye ve çalışmamız hakkında genel bir bilgi vererek eserin alana katkısına yer vermeye çalıştık.

Kitabın birinci baskısı Sahaf Hafız Nuri Efendi Matbaasında 1307 (1890) yılında 168 sayfa olarak İzmir'de basılmıştır. Eserin ikinci baskısı ise bizim tanıtmaya çalıştığımız baskıdır. Bu da Cemal Efendi Matbaasında 1316 (1899) yılında 120 sayfa olarak İstanbul'da basılmıştır. Ayrıca Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğunda 374. sayfada bulunur.

Seydişehrî Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal sürecinde yaşamış âlimlerden olup bu dönemde köprü vazifesi üstlenmiştir. Osmanlı'nın son döneminde medreselere yönelik kalıcı yenilik hareketleri Şeyhülislâm Mustafa Hayri (öl. 1921) zamanında başlamış ve yeniden yapılandırılan bu eğitim kurumlarına "Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medreseleri" denmiştir. 1914 yılında eğitime başlayan ve öğretim süreci on iki yıl olan bu kurumlarda yine aynı düzenleme çerçevesinde açılan "Medresetü'l-Mütehassısîn" adlı ihtisas medreselerinde hadis öğretimine yer verilmiştir. Bunlar dışında "Enderun

---

¹ Mahmud Es'ad Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015).

Mektebi", "Medresetü'l-Vâizin", "Medresetü'l-İrşâd" gibi mesleki eğitim kurumları ile "Dâru'l-Hilâfe Medresesinin" Anadolu'da açılan şubelerinde de hadis dersleri verilmiştir.²

Cumhuriyet Dönemine intikal eden "Dâru'l-Hilâfe Medreseleri" yanında diğer medreselerin yeniden yapılandırılmasıyla oluşturulan ve "Medâris-i İlmiyye Medreselerinde" hadis okutulmaya devam edilmiştir. 1924 yılında tamamen kapatılan medreselerin yerine kurulan "Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesinin" ders programında da hadis dersleri yer almıştır.³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında özellikle harf inkılâbı ve laik düzen anlayışı, İslâm dininin ikinci önemli kaynağı olarak "sünnet" etrafında oluşan kaynakların çoğunun Arapça yazılmış olduğundan hadis ilmi ile ilgili çalışmaların anlaşılmasını ve üzerinde çalışılmasını güçleştirmiştir. Fakat belirli bir zaman geçtikten sonra hadis konusundaki çalışmalar yeniden başlamıştır.⁴

Bu dönemde Türkiye'de yapılan hadis çalışmaları Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî (v. 1893) başta olmak üzere, Osmanlı'nın son döneminde yetişip, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da yaşayan âlimler Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte köprü vazifesi üstlenmişlerdir. Cumhuriyet sonrası bu dönem, 1924-1950 yılları arasını kapsamaktadır. Babanzâde Ahmed Naim (öl. 1934), İzmirli İsmail Hakkı (öl. 1946), A. Hamdi Aksekî (öl. 1951), M. Zâhid el-Kevserî (öl. 1952), Yusuf Ziya Yörükan (öl. 1954), Z. Kâdiri Ugan (öl. 1954), Kâmil Miras (öl. 1954) bu dönemde hadis ilmine katkılarıyla bilinen âlimlerdir.⁵

1.1. Hayatı ve İlmi Kişiliği

Mahmud Es'ad Efendi, Seydişehirli olup babası Çopar Kadı Oğullarından Güzel Emin Efendi'dir. (öl. ?) Kendisi 1272/1855 yılında İstanbul'da doğmuştur.⁶

Mahmud Es'ad, öğrenimini Konya'da yaptıktan sonra 1870'lerde İstanbul'a geldi. On beş yıl, camilerde ders veren hocaların, özellikle Fatih Camii hocalarından Elbasanlı Abdülkerim Efendi'nin (öl. ?) derslerine devam etti. Bu arada mantık, kelam, hikmet, hadis, fıkıh ve fıkıh usulü okudu. 1298/1881'de bu ilimlerden icâzet aldı. Aynı senenin sonlarına doğru Şeyhülislamlıkta kurulan Ercümen-i İlim huzurunda imtihan vererek dersiâm oldu. Bir yandan Fatih Camii'nde medrese talebesine ders verirken diğer taraftan müspet ve aklî ilimleri tahsil etme imkânı buldu.⁷

² Mübahat Süreyya Kütükoğlu, "Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/507-508.

³ Recep Bilgin, *Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyigit (1927-2011)'in Hadisçiliği* (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 15.

⁴ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 254.

⁵ Yavuz Ünal, "Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları Üzerine", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 10/1-2-3 (1997), 174.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Sicili Ahval Defterleri*, No. 18, 419; Tefik Yılmaz, *Mahmud Es'ad Seydişehirî'nin Hayatı ve Telhîs-i Usûl-i Fıkıh Adlı Eserindeki Metodu* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 5.

⁷ Yılmaz, *Mahmud Es'ad Seydişehirî'nin Hayatı ve Telhîs-i Usûl-i Fıkıh Adlı Eserindeki Metodu*, 6.

Seydişehirî, 1897’de İsmail Sabri Efendi’nin kızı Refiye Hanım ile evlenmiş ve bu evliliğinden üç erkek iki kız çocuğu oldu. Ömrünün son yıllarında Medresetü’l-Kuzat’ta bazı dersler okuttu.⁸ Mahmud Efendi, 28 Mart 1917’de İstanbul’da vefat etti.⁹

Osmanlı’nın son döneminde adından söz ettirilen Seydişehirî ilim hayatına genç yaşta başlamış ve yirmi dört yaşında yazdığı alanında ilk Türkçe kitap olan *Usul-i Hadis* adlı eseriyle Ahmed Cevdet Paşa’nın takdirini kazanmıştır. Hukuk alanında yetkinliği tarih alanında da görülmektedir. Kendisinden ders alanlar içerisinde Ömer Nasuhi Bilmen (öl. 1971) ve Ebül’ulâ Mardîn İslâm hakkında en çok bilinen âlimlerdendir. Çalışmalarının birçoğu alanında ilk olma özelliği taşır.¹⁰

1.3. Eserleri

Mahmud Es’ad, çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğundan hukuk alanının yanında farklı sahalarda da pek çok eser kaleme almıştır. Ayrıca tercüme ettiği kitaplar da mevcuttur. Bu eserlerin bir kısmı öğretmenliği döneminde çeşitli okullarda ders notları olarak okutulmuş daha sonra öğrencileri tarafından kitap haline getirilmiştir. İzmir ve İstanbul’da yayımlanan dergi ve gazetelerde dini içerikli pek çok makaleleri yayımlanmıştır.¹¹

Aşağıda belli bölümlere ayırarak sunduğum eserlerden bazıları Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde *Seyfettin Özege* bölümünde bulunmaktadır. Bu eserlerin Seyfettin Özege Bağış Kitapları Kataloğundaki sayfa numaraları dipnotlarda verilmiştir.¹²

1.3.1. İslam Tarihi Alanındaki Eserleri

a) *Tarih-i Din-i İslam*, Mahmud Es’ad’ın Dâr’ül-Fünun Ulûm-u Âliye Şubesinde, *Tarihî Dinî İslâm* derslerinde okuttuğu dersleri içeren üç ciltten oluşan bir eserdir.¹³ İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1315 (1897).¹⁴

⁸ Mahmud Es’ad Seydişehirî, *Târih-i Din-i İslâm*, sad. A. Lütfi Kazancı (İstanbul: y.y., 1938), 7-13.

⁹ Mahmud Es’ad’ın vefat tarihi olarak genelde Mart 1918 olarak gösterilmektedir. *Türk Yurdu Dergisi*, 12 Nisan 1333(12 Nisan 1917) tarihli 132. sayısında Mahmud Es’ad’ın 28 Mart’ta kalp krizinden vefat ettiğini belirterek bunun Osmanlı Mektebi için büyük bir kayıp olduğu yazmaktadır. *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası* Eylül 1332 tarihli 6. sayısında Mahmud Es’ad’ın bir fotoğrafına yer vererek fotoğrafın altına müellifin 28 Mart 1333’te vefat ettiğini not etmiştir. Bundan dolayı 28 Mart 1917’yi tercih etmek daha isabetli görünmektedir. Seydişehirî’nin vefatı hakkında bk. Emre Altıntaş, *Mahmud Es’ad Seydişehirî’nin Fıkıh Düşüncesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 10.

¹⁰ Ali Erdoğan, “Seydişehirî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/25.

¹¹ Ömer Faruk Huyugüzel, *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), 311.

¹² Murtaza Köse, “Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmud Es’ad’ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği”, *İslam Hukuku Araştırma Dergisi 2 / (2003)*, 210.

¹³ Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Yazılmış Türkçe Eserler Kataloğu* (İstanbul: y.y., 1971), 291.

¹⁴ Ali Erdoğan, *Mahmud Es’ad Seydişehirî: Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliği’ndeki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 46.

b) Tarîh-i İslâm, Ortaokul ve lise kademeleri için ders kitabı olarak hazırlanmıştır.¹⁵ Sadi Irmak (İslam Tarihi, I-II, İstanbul, 1965) ve Önder Akıncı (İslam Tarihi, I-II, İstanbul, 1983) tarafından neşredilmiştir.¹⁶

c) Tahlîl-i ve Tenkîd-i Târîhi İslâm, Mahmud Es'ad, bu eserini Medrese'tül Vaizin Tarîh-i İslâm ve Tarîh-i Edyân müderrisi olduğu sırada yazmıştır. İstanbul: Evkaf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336.¹⁷

1.3.2. Hukuk Alanındaki Eserleri

a) Ferâidü'l-Ferâiz, Mekteb-i Hukuk için İslam miras hukukuyla ilgili olarak hazırlanmıştır.¹⁸ Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmıştır.¹⁹ Eserin üç baskısı yapılmıştır. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1301; İzmir: Hizmet Matbaası, 1311; İstanbul: Selanik Matbaası, 1326.²⁰

b) Usûl-ı Fıkıh, Fıkıh usûlü alanında yazılan Türkçe ilk eserlerden biridir. Osmanlıcadır. "Birinci cildin sonu" ifadesi ile bitmesi ve bazı konuların eksik olması eserin tamamlanmadığını göstermektedir.²¹ İki baskısı bulunmaktadır. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1307; İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1316.²²

c) Telhîs-ı Usûl-ı Fıkıh, Mahmud Efendinin yazdığı *Usûl-ı Fıkıh* adlı eserin özetidir.²³ İki baskısı vardır. İzmir: Vilayet Matbaası, 1903; İzmir: M. Nikolandi Matbaası, 1313.²⁴

d) Teaddüd-i Zevcât, Çok eşlilik üzerine yapılan tartışmalara son vermek için yazılmıştır. Malumât Gazetesinde neşrettiği yazılardan oluşur. İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316.²⁵

e) Teaddüd-i Zevcât'a Zeyl, *Teaddüd-i Zevcât* adlı eseri eleştiren Fatma Aliye'ye (Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı ve ilk kadın romancıdır) verdiği ilmi cevapları içerir. İstanbul: Tahir Bey Matbaası, 1316.²⁶

f) Kitabü'n-Nikâh ve't-Talak, Bu eser Mahmud Es'ad'ın Mekteb-i Hukuk'ta okuttuğu dersleri içerir. İki baskısı vardır. İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1331; İstanbul: Selanik Matbaası, 1331.²⁷

¹⁵ Özege, *Türkçe Eserler Katalogu*, 1/293.

¹⁶ Erdoğdu, "Seydişehirî", 37/26.

¹⁷ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 51.

¹⁸ Özege, *Türkçe Eserler Katalogu*, 1/399.

¹⁹ İsmail Hakkı Uca tarafından "Delilleriyle İslam Miras Hukuku" adıyla günümüz Türkçesine kazandırılmıştır. Daha fazla bilgi için bk. İsmail Hakkı Uca, *Delilleriyle İslam Miras Hukuku* (İstanbul: Esra Yayınları, 1994).

²⁰ Erdoğdu, "Seydişehirî", 37/26.

²¹ Erdoğdu, "Seydişehirî", 37/26.

²² Özege, *Türkçe Eserler Katalogu*, 3/795.

²³ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 54.

²⁴ Özege, *Türkçe Eserler Katalogu*, 4/962.

²⁵ Erdoğdu, "Seydişehirî", 37/26.

²⁶ Erdoğdu, "Seydişehirî", 37/26.

²⁷ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 56.

g) *Telhîs-i Hikmet-i Hukuk*, Mahmud Es'ad Mekteb-i Hukuk'ta öğrenci iken hocası Münif Paşa'nın derslerinde tuttuğu ders notlarını kitaplaştırarak Ravzâ-î Hukuk serisinde neşredilen bir eserdir. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1301.²⁸

h) *Şerh-i Kânûn-u Cezâ*, Ravzâ-î Hukuk serisinde yayınlanan ders notlarından meydana getirilen eserdir. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1301.²⁹

ı) *Hukuk-ı Düvel*, Mülkiye Mektebi öğrencileri için ders kitabı olarak hazırlanmıştır.³⁰ Alanında yazılan ilk Türkçe kitaplardandır. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1302.³¹

i) *Tarih-i İlm-i Hukuk*, Hukuk fakültesinde okuttuğu ders kitabıdır. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1331.³²

1.3.3. Diğer Alanlardaki Eserleri

a) *Usûl-i Hadîs*, Bu alanda Osmanlı Türkçesi ile yazılan ilk usûl kitabıdır. İki baskısı vardır. İzmir: Sahaf Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1307; İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1316.³³

b) *İtmâm-ı Temyiz*, Abdurrahman Süreyya'nın mantık ve kelam konularına yetkinliğinin noksanlığını ortaya koyan düzetme niteliğinde kaleme aldığı bir eserdir.³⁴ İstanbul: Osmanlı Matbaası, 1299.³⁵

c) *Şeriat-ı İslâmiye ve Mister Karlayl*, Bu eserde batılı oryantalistlere cevap vermeyi amaçlamıştır. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1315.³⁶

d) *Mudafaâ*, Bu eserinde Mahmud Es'ad Hristiyan misyonerler tarafından yazılan *Kelimetullah* ve *Ruhullah* adlı eserlere cevaplar vermeyi amaçlamıştır. İstanbul: Matbaa-i Hayriyye, 1331.³⁷

e) *Târîh-i Edyân*, Mahmud Es'ad'ın Dar'ul-Hilâfe-i Âliye Medresesinde okuttuğu derslerden meydana gelen bir eserdir. İstanbul: Hukûk Matbaası, 1330.³⁸

f) *Tahlîl-i Tenkîd-i Târîh-i Edyân*, Medreset'ül-Vâizin muallimliği görevindeyken dinler tarihi konularının tahlil ve tenkidini içeren bir eserdir. İstanbul: Evkâf-ı Matbaası, 1331.³⁹

²⁸ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 56.

²⁹ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 56.

³⁰ Erdoğdu, "Seydişehir", 37/26.

³¹ Altıntaş, *Seydişehir'nin Fıkıh Düşüncesi*, 26.

³² Erdoğdu, "Seydişehir", 37/26.

³³ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 57.

³⁴ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 57.

³⁵ Özege, *Türkçe Eserler Katalogu*, 1-4/882.

³⁶ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 58.

³⁷ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 59.

³⁸ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 59.

³⁹ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 59.

g) *Şuûn-ı İslâmiye*, Hizmet gazetesinde imzasız olarak yazdığı dini içerikli makalelerin kitaplaştırılmasıdır. İstanbul: Nişan Barberyan Matbaası, 1311.⁴⁰

1.3.4. Temel Bilimler Konulu Eserleri

a) *İlm-i Servet*, Hocası Münif Paşa'ya ait olan ders notlarının bir araya getirilmesiyle oluşan eserdir. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1302⁴¹

b) *İktisâd*, Yazarın Mülkiye-i Şahâne'de iktisad dersi müderrisi bulunduğu sırada çoğu yabancı kaynaklardan alıntılarla öğrenciler için ders kitabı olarak hazırlanan bir eserdir. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1318.⁴²

c) *Tarih-i Sanayî*, Müellif İzmir Mekâtib-i Mülkiye-i İdadi öğrencileri için ders kitabı olarak hazırlattığı eserdir. İzmir: Nuri Efendi ve Hizmet Matbaası, 1307.⁴³

d) *İlm-i Hayvânât*, Mektepler için ders kitabı olarak hazırlandı.⁴⁴ İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1315.⁴⁵

1.3.5. Tercüme Eserleri

a) *Ravzât'ül-Cennet fi Usûli'l-İ'tikad*, İzmir: Hafız Nuri Efendi Matbaası, 1307.

b) *Âsar ve Müberrât-ı Hilâfet Penâhi*, İzmir: Hizmet Matbaası, 1311.

c) *Dîn-i İslâmiye, İslâmiyetin Başlıca Kavâid-i Esâsiye-i İ'tikâdiyyesi Hakkında Malûmât-ı Mücmele*, İzmir: Hizmet Matbaası, 1311.

d) *Dîn-i İslâm*, İstanbul: Eski Zaptiye Caddesi 61 numaralı Matbaa, 1314.

e) *Ahlâk Risâlesi*, İzmir: M. Nikolayidi Matbaası, 1317.

f) *Târîh-i Tabîî*, İzmir: Hizmet Matbaası, 1309.⁴⁶

g) *Kamer*, İzmir: Vilayet Matbaası, 1311.⁴⁷

h) *Şems*, İzmir: Vilayet Matbaası, 1312.

ı) *Hukuk-ı Husûsiyye-i Düvel*, İzmir: M. Nikolayidi Matbaası, 1312.

i) *Târîh-i Edyân*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1331.

1.3.6. Makaleleri

a) "Târîh-i İslâm'da Bir Sahife", *Sırat-ı Müstakîm* 1/1324, 4-6.

b) "Müdafaât-ı Dîniyye Hutbeler", *Sebîlürreşâd* 10/1329, 168-172.

⁴⁰ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 59.

⁴¹ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 60.

⁴² Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 60.

⁴³ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 60.

⁴⁴ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 61.

⁴⁵ Özege, *Türkçe Eserler Katalogu*, 882.

⁴⁶ Erdoğdu, *Mahmud Es'ad'ın İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*, 60-61.

⁴⁷ Özege, *Türkçe Eserler Katalogu*, 285.

- c) “Âdem’in Hurûcu Hakkında”, *Sebîlürreşâd* 10/1329, 190-197.
d) “Günah Taşıyanlar Hakkında”, *Sebîlürreşâd* 10/1329, 271-273.
e) “Hutbe ve Mevâiz Filipin Ahâliy-i İslâmiyyesine”, *Sebîlürreşâd* 10/1329, 229.
f) “Müdarâzlar Muharrîr-i Muhteriminin Cevabı”, *Sebîlürreşâd* 11/1329, 275-277.
g) “Tesettür-ü Nisyan Meselesi Hakkında Son Söz”, *Sebîlürreşâd* 11/1329, 290.⁴⁸

2. USÛL-İ HADİS ADLI ESERİN SADELEŞTİRİLMESİ

Usûl-i Hadîs adlı eser Osmanlı Türkçesi ile yazıldığından yazarın eserindeki yöntemini değerlendirebilmek için önce eseri sadeleştirmek gerekir. Eserin içinde Mahmud Es‘ad’ın eseri neden yazdığını anlatan bir “ön söz bölümü”, Ahmed Cevdet Paşa’nın yazdığı bir “mektup” ve Mahmud Es‘ad Efendi’nin hukuk dersi hocalarından Hasan Fehmi Paşa’nın bir “takrizi” olup bunlara kısaca değineceğim. Müellif esere başlıklar koymuş; fakat eser içinde sistematik bir şekilde oluşturulmuş “içindekiler bölümü” mevcut değildir. Ben bu yüzden eserin içindeki başlıkları esas alarak “içindekiler bölümü” hazırladım. Ardından da her başlık altındaki bölümü kısa ve öz bir şekilde sadeleştirmeye çalıştım.

2.1. Meclis Vekili Memur Ahmed Cevdet Paşa’nın Mektubu

Ahmed Cevdet Paşa bu mektubu Mahmud Es‘ad Efendi’ye teşvik ve takdirini göstermek üzere yazmıştır. Eser hakkında şunları söylemiştir. “Birçok ilimde maharetleri olduğu kabul edildiği halde buralarda garip kalmış olan *Usûl-i Hadîs*’i anlaşılması kolay bir suretle te’life muvaffakiyetleri sebebiyle zât-ı âlîlerini iftiharla tebrik ederim.” Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa birinci baskıda bazı kelimelerin hatalı kullanıldığını dikkat çeker. Mesela “dâhî” yerine “dâhiye” kullanılması gerektiğini söyler.⁴⁹

2.2. Hasan Fehmi Paşa’nın Takrizi

Mahmud Es‘ad’ın hukuk dersi hocalarından Hasan Fehmi Paşa şunları söylemektedir. “Bu zor meşakkatli iş neticesinde *Usûl-i Hadîs* adlı eser ile hadisin esas kâidelerini açıkladığın için teşekkür ederim.”⁵⁰

2.4. İçindekiler Bölümü

MUKADDİME

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Usûlü’l- Hadîs İlminin Tarifi ve Taksimi

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Usûlü’l- Hadis İlminde Kullanılan Bazı İstilahlar

2.1.1. Sahâbî, Tâbiî, Muhadram

⁴⁸ Abdullah Ceylan, *Sırat-ı Müstakîm Sebîlürreşâd Mecmuaları Fihristi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991).

⁴⁹ Mahmud Es‘ad Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs* (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1316), 3-8.

⁵⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 9.

- 2.1.2.Hadis, Eser, Haber, Sünnet
- 2.1.3.Sened, İsnâd, Metn-i Hadîs
- 2.1.4.Muhaddis, Hâfız, Huccet, Hâkim
- 2.1.5.Râvî ve Nâkil, Muharric, Rivayet
- 2.1.6. Rivayete Dâir Bazı İstilahlar
- 2.1.7.Râvilere Âit İstilâhlar

BİRİNCİ MAKSAD (RİVAYETE DÂİR MEBHÂS)

1.BİRİNCİ FASL

- 1.1.Hadîsin Müsnedün İleyh İtibariyle Taksim

2.İKİNCİ FASL

- 2.1.İttisal ve İnkıtâ-i Sened
  - 2.1.1.Muallak Hadis
  - 2.1.2.Mürsel Hadis
  - 2.1.3.Münkâtı Hadîs, Mu'adal Hadis
  - 2.1.4.Müdelles Hadis
  - 2.1.5.Muan'an ve Mü'enen Hadis
  - 2.1.6.Müsned Hadis

3.ÜÇÜNCÜ FASL

- 3.1.İsnâd Bahsine Dâir

4.DÖRDÜNCÜ FASL

- 4.1.Hadîsin Bize Keyfiyet-i Vusûlü İtibariyle Taksimi
  - 4.1.1.Mütevâtir Hadis
  - 4.1.2.Meşhûr Hadis
  - 4.1.3.Aziz Hadis
  - 4.1.4.Garîb veya Ferd Hadis

5.BEŞİNCİ FASL

- 5.1.Hadîsin Sıfatı İtibariyle Taksimi

6.ALTINCI FASL

- 6.1.Hadis-i Muhkem ve Teâruz Bahsi

İKİNCİ MAKSAD (RÂVİYE DÂİR MEBHÂS)

1.BİRİNCİ FASL

1.1.Râvinin Şartları Hakkında

2.İKİNCİ FASL

2.1.Ta‘n

2.1.1.Adalet VASFİNA YÖNELİK TA‘N

2.1.1.1.Kizbu‘r-râvi ve Mevzû Hadis

2.1.1.2.İttihâmü‘r-râvi bil kizb

2.1.1.3.Fısku‘r-râvi ve Münker Hadis

2.1.1.4.Cehâletü‘r-râvi ve Mübhem

2.1.1.5.Bid‘atu‘r-râvi ve Merdud

2.1.2.Zabt VASFİNA YÖNELİK TA‘N

2.1.2.1.Fartu‘l-gaflet

2.1.2.2.Muhâlefetü‘s-sikât

2.1.2.2.1.Müdreç Hadis

2.1.2.2.2.Muzdarib Hadis

2.1.2.2.3.Şâz Hadis

2.1.2.2.4.Musahhaf Hadis

2.1.2.3.Vehm ve Muallel Hadis

2.1.2.4.Sûu‘l-hıfz

HÂTİME

1.BİRİNCİ BAHİS

1.1.Sıyağ-ı Edâ

2.İKİNCİ BAHİS

2.1.İcâzet

3.ÜÇÜNCÜ BAHİS

3.1.Bazı Mühimmeler

MUKADDİME

1. BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. Usûlü‘l-Hadis İlminin Tarifi ve Taksimi

Tarifi: Muhaddislere göre red ve kabûle uygun olmaları yönüyle hadis ve râvinin durumunu bildiren bir ilimdir. Yani rivâyetin şart, nevi ve hükümlerinden, râvilerin halleriyle kendilerinde

aranacak şartlardan, rivayet edilen hadislerin türleri ve bunlardan hüküm çıkarma durumundan sened ve metne göre sahîh, hasen vs. râvilerin hallerinden bahseden ilimdir.⁵¹

Mevzuû: Bu ilimden amaç hadis ve râvinin makbul ile merdûdünü bilip makbulü ile amel ederek, merdûdünü terk etmektir. Bir de "Furû-ı Hadis İlmi" vardır ki bu da hadis naklinin ahvâlini bildiren ilimdir. Yani bu ilim sebebiyle Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bir şeyi söylediği veya yaptığı veya takrir buyurduğu bilinerek nakl olunur. Bu ilmi mevzuû ise nübüvveti sebebiyle Hz. Peygamber'in zâtı şerifleridir.

Usûlü'l- Hadis İlmine "İlm-i Dirâyet-i Hadis" de denilir ki "red" ve "kabûl" cihetiyle hadis ve râvinin ahvâlini bilmek demektir. Furû-ı Hadis İlmine "İlm-i Rivayet-i Hadîs" de denilir ki hadîsin nakil ve rivayetini ilgilendiren ilim demektir.⁵²

2. İKİNCİ BÖLÜM

2.1. Usûlü'l-Hadîs İlminde Kullanılan Bazı İstilahlar

2.1.1. Sahâbî, Tâbî, Muhadram

Sahâbî: Hz. Peygamber'i hayatında bir defa gören veya Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunan ve iman üzere vefat eden kimsedir. Sahâbîden kasıt Müslüman olan ve iman üzere ölen kimsedir. Çünkü Hz. Peygamber ile görüşme ve konuşma şansı olmayan sahâbîler vardır. İbn Ümmü Mektûm gibi. Ayrıca bu konuda üç görüş vardır.⁵³

Buhârî'ye (öl. 256/870) göre, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunan ya da onu gören her Müslüman onun ashabıdır. Bazı muhaddislere göre, sahâbî olmak için Hz. Peygamber'in meclisinde bir süre bulunmak şarttır. Bazı usûlcülere göre, onun meclisinde bulunan ondan bir hadis veyahut bir kâide/kural rivayet edendir.⁵⁴

Sahâbîler tevâtür yoluyla, şöhret yoluyla, herhangi bir sahâbî ya da tâbînin şahıs için o sahâbîdir demesiyle veya o şahsın kendisinin sahâbî olduğunu söylemesi ile sabit olur.

Tâbî: Bir sahâbîyi görmüş veya bir sahâbî tarafından görülmüş Müslümana denir. Burada da bir ihtilaf vardır ki bir kimsenin tâbî olarak adlandırılması için ashâbla bir süre görüşmesi, ondan hadis rivayet etmesi ve tâbînin temyiz yaşına gelmesi şarttır.⁵⁵

Muhadram: Hem cahiliye döneminde yaşayan hem de Hz. Peygamber'in peygamberliğine ulaşan fakat Hz. Peygamber'i görmeden iman eden kimselerdir. İster Hz. Peygamber'e inanmış olsun

⁵¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 14-15.

⁵² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 15-16.

⁵³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 17.

⁵⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 18.

⁵⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 18.

Zeyd bin Vehb gibi, ister Hz. Peygamber vefat ettikten sonra iman etmiş olsun Cübeyr b. Nefir gibi. Muhadram tâbîündür.⁵⁶

2.1.2. Hadis, Haber, Eser, Sünnet

Hadis: Lügatta “kadîm” in zıttı olan “hadis” yani sonradan ortaya çıkan mevcut manasına geldiği gibi az veya çok söz manasına da gelir. İstılâhta ise Hz. Peygamber’den sadır olan iş veya sözdür. Bu da kavlî, fiilî ve takrîrî olmak üzere üç kısımdır. “Kavlî hadis” Hz. Peygamber’in sözleridir. “Fiilî hadis” Hz. Peygamber’in davranışlarıdır. “Tacrîrî hadis” Hz. Peygamber’in bir işi onayladığına dair söz söylemesi veyahut engel olmayıp susmasıdır. Bu ilimde haber, sünnet ve eser kavramları da hadis ile eş anlamlıdır.⁵⁷

2.1.3. Sened, İsnâd, Metn-i Hadis

Sened: Araplar nezdinde “mu‘temed” manasındadır. “Falan kimse senettir” denilir yani “güvenilir bir kimsedir” manasına gelir. İstilahta ise hadis ricâlinden yani bir hadisi rivayet eden kişilerden ibarettir. Senedin “müntehâsı” ve “ibtidâsı” vardır. “İbtidâsı” en son rivayet eden râvidir. “Müntehâsı” ise Hz. Peygamber’den nakleden sahâbîdir.⁵⁸

İsnâd: Bir hadîsin senedini belirtmek yani hadis tarîkini haber vermek manasındadır.⁵⁹

Hadis Metni: İsnâdın son bulunduğu kelamdır.⁶⁰

2.1.4. Muhaddis, Hâfız, Huccet, Hâkim

Muhaddis: Usûl ve furû-ı hadîsin çoğunu bilen ve ortaya koyan kimsedir.⁶¹

Hâfız: Hadisin usul ve furûsunu hıfzeden kimsedir. Bazı âlimlere göre “hâfız” metniyle ve isnâdıyla yüz bin hadis bilen kimsedir.⁶²

Yazar eserin dipnotunda Ali el-Kârî (öl. 1014/1605), “muhaddis” kavramını rivayet hadisi işiten dirâyet hadisi itinâ eden kimsedir. “Hâfız” kavramını ise kendisine ulaşan hadisi ezberleyip rivayet edendir şeklinde tanımlamıştır. Süyûtî (öl. 911/1505), “muhaddis” kavramını hadîsin senedini, metnini, ricâlını, âlî ve nâzil olduğunu bilen kimsedir. “Hâfız” kavramını ise muhaddisten daha üstündür şeklinde tanımlamıştır.⁶³

⁵⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 19.

⁵⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 20-21.

⁵⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 22.

⁵⁹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 23.

⁶⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 23.

⁶¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 23.

⁶² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 23.

⁶³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 23-24.

Hucet: Metin ve isnâdı, rivayetlerin hali ve tarihi ile üç yüz bin hadis bilen kimsedir.⁶⁴

Hâkim: Mervî olan hadislerin tamamını metin ve senedi, cerh ve ta'dîli ve tarihi ile ezberleyen kimsedir.⁶⁵

2.1.5. Râvi ve Nâkil, Muharric, Rivayet

Râvi ve Nâkil: Hadisi senedleri ile zikrederek nakleden kimsedir.⁶⁶

Muharric: Hadisleri senetsiz olarak nakleden kimsedir.⁶⁷

Rivayet: Bir sözü haber vermektir.⁶⁸

2.1.6. Rivayete Dâir Bazı İstılâhlar

Akrân Rivayeti: Yaş yönünden muâsır veya aynı şeyhten hadis dersi almış olmaları gibi râvi ile kendisinden rivayet edilen şahsın rivayete ait hususlardan birisinde ortak olmalarıdır.⁶⁹

Müdebbec Rivayeti: İki akrândan her birinin diğerinden hadis nakletmiş olmasıdır.⁷⁰

Ekâbirûn Esâğirden (Büyüklerin küçüklerden) Rivayeti: Râvinin yaş, aynı şeyhten ders almak veya adalet ve zabt cihetleriyle kendisinden aşağıda olan kimseden rivayet etmesidir. Ayrıca eserin dipnotunda Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) böyle bir rivâyeti olduğu belirtilmiştir.⁷¹

Esâğirin Ekâbirden (Küçüklerin büyüklerden) Rivayeti: Râvinin zikredilen üç vasıftan birinde kendinden üstün olan kimseden rivayet etmesidir.⁷²

Mühmel: İsimleri aynı olan veya hem kendisinin hem babalarının veya dedelerinin isimleri aynı olan veyahut isimleri ile beraber nispetleri de ortak olan iki şahsı birbirinden ayırt etme olmadan müşterek iki isimle rivayet edilen hadistir.⁷³

Nâsî: Kendisinden rivayet edilen hadisi inkâr eden kimsedir.⁷⁴

Müselsel: Râvilerin edâ sığalarında veyahut diğer hallerde ittifakları ile vâki olan isnâttır.⁷⁵

⁶⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 24.

⁶⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 24.

⁶⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 24.

⁶⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 24.

⁶⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 25.

⁶⁹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 26.

⁷⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 26.

⁷¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 26.

⁷² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 27.

⁷³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 27.

⁷⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 28.

⁷⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 28.

2.1.7. Râviye Âit İstılahlar

Müttefik-Müfterik: Kendilerinin veya baba ve dedelerinin isimleri müttefik olan iki veya daha fazla şahıstır. İsimlerinin aynı olması sebebiyle bir kişi zan olunması korkusu ile bunları bilmek lazımdır. Eserin dipnotunda Hatîb el Bağdâdî'nin bu konuda bir eseri olduğu belirtilmiştir.

Mü'telif-Muhtelif: İsimleri yazılış cihetiyle aynı okunan fakat şekil cihetiyle farklı olan râvilerdir. Eserin dipnotunda Ebû Ahmed Askerî'nin bu konuda bir kitabı olduğu ve ondan sonra gelen şahıslar tarafından tedvin edildiği belirtilmiştir.

Müteşâbih: İsimleri hem yazılış hem de okunuş itibarıyla bir, fakat babalarının isimleri yazılışta bir iken okunuşta farklı olan râvidir.⁷⁶

BİRİNCİ MAKSAD (RİVAYETE DÂİR MEBHÂS)

1. BİRİNCİ FASL

1.1. Hadisin Müsnedün İleyh İtibariyle Taksimi

Hadis müsnedün ileyh itibarıyla üç kısma ayrılır:

Merfû Hadis: İster sözlü ister fiilî ister takrirî olsun ister muttasıl ister munfasıl senedle gelsin ister sahâbîden ister tâbîinden gelsin Hz. Peygamber'e ulaşan hadistir. Merfû iki türdür.

Açık merfû, Sahâbenin işiterek, görerek ve takdirî ile Hz. Peygamber'e izafe edilen hadistir.

Hükmen merfû, İsrâili haberleri rivayet etmekle tanınmayan, Arap dilini bilen bir sahâbînin veya tâbîinin Hz. Peygamber'in söylediği açıkça bilinmeyen ancak hadîsin ahvâlinden ona ait olduğu anlaşılan bir haberi nakletmesidir. Sahâbenin yaratılışın başlangıcı, kıyamet, geçmiş peygamberler, kıyametin şartlar gibi verdiği haberler bu türdür.⁷⁷

Mevkûf Hadis: İster sözlü ister fiilî ister takdirî olsun ister muttasıl ister munfasıl senedle gelsin akıl ile zabtı kabul olunan sahâbeye izafe edilen hadistir.⁷⁸

Maktû Hadis: İster sözlü ister fiilî ister takdirî olsun ister muttasıl ister munfasıl senedle gelsin akıl ile idrakı kabul olunan tâbîine izafe edilen hadistir.⁷⁹

Eserin dipnotunda âlimlerin çoğuna göre bir sahâbî söz, fiil ve takrirî Hz. Peygamber'e izafe ederse hadis "merfû" izafe etmezse "mevkûf" olur.⁸⁰ Tâbîin bir söz, fiil ve takrirî sahâbeye izafe ederse "mevkûf" etmezse "maktû" olur. Muhaddislerin çoğu mevkûf hadisle amel etmişler. Fakat maktû hadisle amel etmeyen çoktur.⁸¹

⁷⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 29.

⁷⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 31-32.

⁷⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 33.

⁷⁹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 33.

⁸⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 34.

⁸¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 35.

2. İKİNCİ FASL

2.1. İttisal ve İnkıtâ-ı Sened

Sened iki kısma ayrılır. "Muttasil sened" senedinde hiç râvinin düşmediği senettir.⁸² "Münkati sened" senedinde bazı râvilerin düştüğü senettir. Altı kısma ayrılmıştır.⁸³

2.1.1. Muallâk Hadis

Senedin baş kısmından bir veya daha fazla râvi ya da başından sonuna kadar senedin tamamıyla düştüğü hadistir. *Sahîh-i Buhârî* adlı eserde bu türden rivayetler vardır. Bazı âlimler muallâk hadisi delil olarak kullanmışlardır. Misalen Hz. Peygamber şöyle söyledi desek bu muallâk hadistir.⁸⁴

2.1.2. Mürsel Hadis

Senedin sonunun düştüğü hadistir. Senedin sonundan maksat sahâbîdir. Yani sahâbî râvisi düşen hadistir. Mürsel hadisle ilgili üç durum vardır.

Muhaddislerin çoğuna göre tâbînin Hz. Peygamber'e izafe ettiği hadistir. Bu tâbînler büyük tâbîndir. Kays b. Ebî Hâzm, Saîd b. Müseyyed gibi. Usûlcülere göre senedinde bir râvinin düştüğü hadistir.⁸⁵ Hanefilerin içinde bulunduğu âlimlerin çoğuna göre mürsel hadis sahâbî râvisi düşen hadistir. Sahâbîler güvenilir olduğundan mürsel hadis sahihtir derler. Şâfiî (öl. 204/820) ise sahâbîlerden de sikâ olmayanlar olduğundan zayıftır der.⁸⁶

2.1.3. Mu'dal Hadis

Hadîsin senedinde peşpeşe bir veya daha çok râvinin düştüğü hadistir.⁸⁷

2.1.4. Müdelles Hadis

Tedlis sözlükte "dellese" kökünden türemiştir. İstilahta ise üç anlama gelmektedir.⁸⁸

İsnâd Tedlisi: Râvinin görüştüğü bir hocadan işitmemiş olduğu herhangi bir hadisi rivayet etmesi veyahut görüşmediği halde görüşmüş ve ondan hadis işitmiş gibi hadis rivayet etmesidir.

Tesviye Tedlisi: İsnâтта bulunan zayıf râviyi gizlemeyi amaçlayan ve senedin tamamını güvenilir râvilerden oluşturmaktır. Bu tür tedliste şeyhin zayıf ve metruk olduğunu gizlemek vardır.

Şuyûh Tedlisi: Râvinin hocasını veyahut hocasının hocasını bilinmeyen bir isim, sıfat veya künye ile niteleyip hocanın zayıf olduğunu gizlemek vardır.

2.1.5. Muan'an-Mü'enen Hadis

⁸² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 36.

⁸³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 36.

⁸⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 37.

⁸⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 37-39.

⁸⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 39-40.

⁸⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 40.

⁸⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 41-44.

“Muan‘an hadis” hadîsin senedinde “an” siğası bulunan hadistir. Muan‘an hadis muttasıldır denilmez. Buhârî gibi bazı âlimler muttasıl olması için râvilerin birbiri ile görüşme şartını koymuşlardır. Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014) gibi bazı âlimler ise isnâdında cehalet varsa munkatıdır demişlerdir.⁸⁹ “Mü‘enen hadis” hadîsin senedinde “en” siğası bulunan hadistir. Genel itibariyle bu iki tür hadis de muttasıl olup sıhhatlerinden endişe edilmez.⁹⁰

2.1.6. Müsned Hadis

Müsned hadis üç şekilde olur. Buhârî ve Hâkim en-Nîsâbûrî’ye göre müsned hadis muttasıl ve merfû hadistir. Yani maktû ve mevkûf muttasıl değildir. Hâtib el-Bağdâdî’ye göre merfû, maktû ve mevkûf fark etmez. Müsned hadis muttasıldır. İbn Abdilber’e (öl. 453/1071) göre mürsel, muallâk, münkatı, merfû, maktû, mevkûf olsun fark etmez müsned hadis muttasıldır.⁹¹

3. ÜÇÜNCÜ FASL

3.1. İsnâd Bahsine Dâir⁹²

Âlî ve Nâzil İsnâd, Bazen bir hadîsin iki senedi olur. Bu durumda râvilerin sayısı çok olan “nâzil” az olan “âlî isnâd” olur. Âlî isnâd, nâzil isnâda göre daha güvenilirdir. Çünkü Hz. Peygamber’e yakınlığı daha fazladır. Âlî isnâd iki kısımdır. “Âlî mutlak isnâd” yakınlık Hz. Peygamber’e nispete emin olduğunda bunlar mutlak olur. “Âlî nisbî isnâd” yakınlık meşhur hadis imamlarına nispet edildiğinde nisbî olur. Dört gruba mahsustur.

Muvafâkat: Bir musannifin şeyhine tek bir yoldan ulaşmasıdır. Misalen Buhârî Katâde’den o da Mâlik’ten bir hadis nakleder. Bir râvi bu hadisi Buhârî’den rivâyet ettiği suretle alırsa Buhârî ile iki râvi arasında sekiz râvi olur. Katade’den rivâyet ettiği suretle alırsa Katâde ile iki râvi arasında yedi râvi olur. Bu durumda ikinci rivâyet birinci rivâyetten daha kısa olur.

Bedel: Musannifin şeyhinin şeyhine tek bir tarikten vasıl olmaktır. Yukarıdaki örneğe Katade’den sonra onun bir şeyhi eklenirse bedel olur.

Müsâvât: Musannifin rivâyet ettiği herhangi bir hadîsin isnâdındaki râvi sayısı aynı hadîsin râvi sayısına eşit olmasıdır.

Musâfaha: Bir rivâyeti musannif değil de onun talebesinin rivâyet etmesi ve hadîsin başka senedindeki râvi sayısının eşit olmasıdır.

⁸⁹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 45.

⁹⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 46.

⁹¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 47.

⁹² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 48-50.

4. DÖRDÜNCÜ FASL

4.1. Hadîsin Bize Keyfiyeti Vusûlü İtibariyle Taksimi

4.1.1. Mütevâtir Hadis

Her tabakada aklen yalan üzerine ittifak etmeleri mümkün olmayan çok sayıda râvinin rivayet ettiği hadistir. Dört şartı vardır. Bunlar: Râvi sayısı çok olması, aklen yalan üzerine ittifak etmesi caiz olmayan râvilerin rivayet etmesi, rivayet eden her tabakanın çok sayıda râviye ulaşması, rivayet edenlerin içeriği işitme ve görme duyularına dayalı olarak bilmesi. Mütevâtir hadis azdır. Mütevâtir yakîn/kesin bilgi ifade eder.

Eserin dipnotunda bazı âlimler mütevâtirin nazarî bilgi ifade ettiklerini söylemişlerdir. Fakat nazarî bilgi tefekkür manasına gelir. Tevâtür için geçerli değildir. Nazarî bilgi ile hüküm istinbat olunmaz.⁹³

4.1.2. Meşhûr Hadis

En az üç tarîki bulunan ve mütevâtir hadis derecesine ulaşamamış hadistir. Buna "müstefiz" de denilir⁹⁴

4.1.3. Azîz Hadis

Herhangi bir tabakada râvi sayısı en az iki olan hadistir. Yani isnâdın müntehâsına kadar her tabakada yalnız iki râvinin iki râviden rivayet ettiği hadistir.⁹⁵

4.1.4. Garîb veya Ferd Hadis

Her tabakada tek bir râvinin rivayet ettiği hadistir. Buna "ferd hadis" de denir. Garîb hadis, "ferd-i nisbî" dir. Yani râvinin tek kaldığı kısım hadîsin aslı denilen "sahâbî" veya "tâbîn" tarafında olmasıdır. Ferd hadis, "ferd-i mutlak" tır. Yani râvinin tek kaldığı kısım hadîsin ortasında olmasıdır.⁹⁶

Mutabî Hadis: Ferd olarak bilinen bir rivâyetin râvisine sikâ olan ve rivâyeti makbul olunan bir başka râvinin tabî olarak diğerinin hocasından naklettiği aynı hadise denir.⁹⁷

Şahîd Hadis: Ferd olan hadîsin manasını içeren bir başka hadise itlak olunmuştur.⁹⁸

5. BEŞİNCİ FASL

5.1. Hadîsin Sıfatı İtibariyle Taksimi

Hadîsin sıfatı itibariyle taksimi üçtür. Bunlar:

⁹³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 51-52.

⁹⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 52.

⁹⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 53.

⁹⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 54.

⁹⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 55.

⁹⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 55.

Sahih Hadis:⁹⁹ Senedin başından sonuna kadar muttasıl olan adalet ve zabt yönünden tam olan râvinin nakli ile sabit olan hadistir. Üç şartı vardır. Bunlardan ilki “Adalet”, sahih hadis râvilerinin adaletli olması lazımdır. Meçhul olan adaleti zayıf olan râvinin hadisi sahih değildir. Sadece sahâbînin adaleti aranmaz çünkü onların adaleti tamdır. İkincisi “Zabt”, sahih hadiste râvilerin zabt ciheti de tam olması gerekmektedir. Çok hata yapan râvinin rivâyeti sahih değildir. Üçüncüsü ise “Muttasıl” senedi kopuk olan hadis sahih değildir. Fakat Müslim ve Buhârî’nin münkatı hadisleri de sahihtir. Çünkü onların güvenilir olduklarına dair ittifak vardır.

İbn Hacer (öl. 852/1446) ve Nevevî (öl. 676/1277) sahih hadiste şâzz ve illetli olmaması şartını da koymuşlardır. Şâzz ve illetli olan hadis merdud kısmındadır. Mütevâtir hadisler sahihlerdir. Çünkü üç şartı da taşırlar.

Sahih hadîs iki kısımdır. Birincisi “Sahih li zatihî” üç sıfatı da taşıyan hadistir. İkincisi ise “Sahih li ğayrihi” üç şartı taşımakla birlikte râvinin zabt yönü noksan olan hadistir.

Sahîh hadisi hadis âlimleri yedi dereceye ayırmıştır.

a) “Muttefekun aleyh” (Buhârî ve Müslim’in ittifak ettiği) hadisler.

b) Buhârî’nin yalnız başına rivayet ettiği hadisler.

c) Müslim’in tek başına rivayet ettiği hadistir.

d) Her ikisinin şartlarına uymakla kitaplarına almadıkları hadisler.

e) Buhârî’nin şartlarına uymakla birlikte kitabına almadığı hadisler.

f) Müslim’in şartlarına uymakla birlikte kitabına almadığı hadisler.

g) İkinin şartlarına uymamakla birlikte hadis âlimlerine göre sahîh kabul edilen hadisler.

Eserin dipnotunda Buhârî Müslim’e göre daha çok tercih edilir. Çünkü Buhârî’nin ilmi daha geniş, şartları daha kuvvetli, muttasıl hadisi daha çok, münkatı senedi azdır. Ayrıca Buhârî ve Müslim’in ittifak ettikleri yetmiş iki, sadece Müslim’in rivayet ettiği yüz, sadece Buhârî’nin rivayet ettiği seksen yedi hadis vardır.

Hasen Hadis: Adalet şartının tam olması ile birlikte zabt yönünden noksan olan hadistir.¹⁰⁰ Hasen hadîs “hasen li zatihî”dir.

Zayıf Hadis:¹⁰¹ Kendisinde zikredilen üç sıfat bulunmayan hadistir. Zayıf hadis “hasen li ğayrihi”dir.

Sahîh ve hasen hadisle amel edilir. Fakat zayıf hadisle İslam’ın faziletleri, terğib, terhib konularında amel etmek caizdir. Haram-helal konularında amel etmek caiz değildir. İbn Hacer, zayıf hadîsle amel için üç şart ortaya koymuştur. Bunlardan ilki çok zayıf olmamalı. İkincisi İslam’ın genel

⁹⁹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 58-63.

¹⁰⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 63.

¹⁰¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 64-65.

prensiplerine aykırı olmamalı ve son olarak amel edilirken zayıflığı bilinmelidir. Tirmizî (öl. 279/892), bir rivâyetin farklı isnâdlarına hadis "sahih hasendir" "hasen garîptir" "hasen sahîh garîptir" gibi ibareler kullanır. Bazı âlimler Tirmizî'nin "hasen" saydığı hadise "sahih" demişlerdir.

6. ALTINCI FASL

6.1. Hadis-i Muhkem ve Teâruz Bahsi

Bir haber çelişkilerden emin olursa "muhkem" olmazsa "merdûd" olur. Bir hadise derecesi eşit anlamca zıt bir hadis gelirse onları cem etmek gerekir. Bu tür hadislere "muhtelifü'l-hadis" denir. Şer'i hükmün inzal olması veya yerine bir hüküm getirilmesine "nesh" denir. Buna göre zaman cihetinden önce gelen ve kalkan hükme "mensûh" onun yerine gelen hükme "nesîh" denir.¹⁰²

İKİNCİ MAKSAD (RÂVİYE DÂİR MEBHÂS)

1. BİRİNCİ FASL

1.1. Râvinin Şartları

Bir rivâyetin makbûl olması için iki şart vardır.¹⁰³

Adalet, râvinin din işlerinde doğru yolda olması fîsk ve fücûrdan uzak durmasıdır. Adalet vasfının şu hususları vardır. Bunlar: "Takva sahibi olmak" bir hadis-i şerifte takva, "Büyük günahlardan kaçınmak, küçük günahlarda ısrar etmemektir." "Murûet" insanî ve örfî meziyet sahibi olmak ve saygılı yaşamaktır.

Zabt, râvinin işitmiş ve idrak etmiş bir rivâyeti değiştirmeden lafzı ile rivayet etmesi.

2. İKİNCİ FASL

2.1. Ta'n

Bir râvi iki şekilde ta'n (tenkit) olunabilir. Yani râvinin "adaleti" ve râvinin "zabtı" ile tenkit olunur. Bir râvinin rivâyeti cerh ve ta'dil ile sabit olur. Falan râvi sikâdır, adildir denirse bu "ta'dil" işareti, falanca râvi mecruh, zayıftır denirse bu "cerh" işaretidir. Bilinen bir âlim tarafından yapılan ta'dil sebebi zikredilmeden de makbuldür. Cerh ise nedeni açıklanırsa makbul olur.¹⁰⁴

2.1.1. Adalet Vasfı Hakkında Ta'n Noktaları

2.1.1.1. Kizbu'r-râvi ve Mevzû Hadis

Râvi hakkında en olumsuz kusurdur. Râvinin hâdis rivayetinde yalancılığıdır. Yani Hz. Peygamber'in söylemediğini söylemiş, yapmadığını yapmış gibi rivayet etmesidir. Bunun tespiti ile bu râviye itibar edilmez. Râvinin rivâyeti de hiçbir zaman kabul edilmez. Böyle bir râvinin de rivayet ettiği hadise "mevzû hadis" denir. Kâdî Beyzâvî (öl. 685/1286) gibi bazı âlimler mevzû hadis rivayet

¹⁰² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 66.

¹⁰³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 69-73.

¹⁰⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 73-76.

etmişlerdir. Fakat onlar mevzû olduklarını belirtmişlerdir.¹⁰⁵ Bir hadisin mevzû olduğu beş şeyle bilinir. Bunlar:¹⁰⁶ Rivayet edenin ikrarı, itirafı. Râvinin yalancı olarak bilinmesi. Hadîsin akla veya dinin aslına uymaması. Hadise mana veren lafızlarda bozukluk. Güvenilir hadis kitaplarında bulunmaması. İbn Cevzî (öl. 751/1350) ve Suyûtî gibi bazı âlimler mevzû hadis hakkında eser vermişlerdir.¹⁰⁷

2.1.1.2. İttihâmu'r-râvi bi'l kizb ve Metrûk Hadis

Râvinin yalancılıkla itham edilmiş olması. Bu şekildeki râvinin rivayet ettiği hadise “metrûk hadis” denir. Bu hadis reddedilir.¹⁰⁸

2.1.1.3. Fısku'r-râvi ve Münker Hadis

İslam'ın emir ve yasaklarına uymayıp irtidad eden kişidir. Bu tür râvilerin rivayet ettiği hadîse “münker hadis” denir.¹⁰⁹

2.1.1.4. Cehâletu'r-râvi ve Mübhem Hadîs

Râvinin adalet ve zabt yönünün bilinmemesi. Yani râvinin adı, künyesi ve lakabının bilinmemesi. Cehâletu'r-râvinin sebepleri çeşitlidir. Bunlar: Hadisle meşgul olup olmadığı bilinmeyen, hadisçiler arasında tanınmayan bir râvi olabilir. Adalet ve zabt yönünden herhangi bir açıklama bulunmayan râvi olabilir.¹¹⁰ Bu tür râvinin rivayet ettiği hadise “mübhem hadis” denir. Eğer bu râvinin cerh ve ta'dil âlimleri “o râvi sikâdir” “o râvi saduktur” derse o zaman hadis kabul edilir.¹¹¹

2.1.1.5. Bid'atu'r-râvi ve Merdûd Hadis

“Bid'at” ibtidâ'nın mastarı olup yeni, sonradan olan manasındadır. Dinde olmayan inanç ve uygulamaları sonradan dine eklemektir. Bu tür râviler rivayetlerine olmayan şeyleri eklerler. Yalnız her türlü bid'at kötü değildir. Dine aykırı olan şey kastedilir.¹¹² Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadise “merdûd hadis” denir. Âlimlerin çoğu bu tür hadisleri reddederler. Çünkü bu şekilde hadisi rivayet eden râvi dinde olmayan yeni bir şeyi ortaya çıkarmıştır.¹¹³

¹⁰⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 76-78.

¹⁰⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 79.

¹⁰⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 80.

¹⁰⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 80-81.

¹⁰⁹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 81-82.

¹¹⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 82-83.

¹¹¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 84.

¹¹² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 85-86.

¹¹³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 87.

2.1.2. Zabt Vasfı Hakkında Ta'ın Noktaları

2.1.2.1. Fartu'l-gaflet ve Kesretu'l-gâlat

"Fartu'l-gaflet" râvinin aşırı gafil olması. "Kesretu'l-gâlat" râvinin rivayetinde çok yanlış yapmasıdır. Bu iki kısma giren râvinin rivayet ettiği hadise "münker hadis" denir. Gaflet ve galat çoktur. Çünkü "insan nisyânı ile malumdur."¹¹⁴

2.1.2.2. Muhâlefetu's-sikât

Zayıf râvinin güvenilir râvilerden birine muhalif olarak veya sikâ bir râvinin daha sikâ bir râviye aykırı şekilde rivayette bulunmasıdır. Bu rivâyet şâzdır. Muhâlefetu's-sikât bazen isnâtta bazen de metin de olabilir. Bu tür râvinin rivayet ettiği hadislere müdrec, şâz, muzdarib, muharref ve musahhaf hadis denir. Bunlar:¹¹⁵

2.1.2.2.1. Müdrec Hadîs

Hadîsin gerek metnine gerek senedine bir şey eklemektir. Eserin dipnotunda Hattâbî'nin bu konu hakkında bir eseri olduğu ve İbn Hacer tarafından özet hâline getirildiği söylenmiştir.¹¹⁶ Müdrec hadîs iki kısımdır.¹¹⁷

Müdrecü'l-metin: Ravînin hadîsin metnine bazı lafızları eklemesidir. Bu tür müdrec metnin başında da sonunda da ortasında da olur.

Müdrecü'l-isnâd: Hadise eklemeler isnâtta olursa buna denir. Beş surette meydana gelir.¹¹⁸ Bunlar: Bir rivâyetin başka isnâdları olur ve râvi ise iki isnâdı birleştirmiş olabilir. Yine iki farklı isnâd olur râvi ilk isnâdı sunabilir. Metni eksik olan bir rivayet yerine metni tam olan bir rivâyeti sunabilir. Çeşitli senedleri olduğu halde râvi tek senedle rivayet edebilir. Bazı âlimlerin sözünü o rivâyetin metninden sanarak isnâdında o âlime yer verebilir. Hadise eklenen ilaveler farklı rivayetler karşılaştırarak, râvinin ilave ettiğini söylemesiyle ve ilave yapıldığını anlayan bir âlimin söylemesiyle bulunabilir¹¹⁹

2.1.2.2.2. Muzdarib Hadis

Birbirine aykırı olarak rivayet edilen hadistir. Muzdarib hadisler hadîsin metninde de senedinde de olabilir. Senetteki ızdırab senedlerin muhtelif olmasıdır. Metindeki ızdırab ise metin hakkındaki rivayetlerin çeşitli olmasıdır. Bu tür hadisler zayıf olup sahihliği râvi durumlarına bakılarak bulunur. Râvi sikâ ise rivayet sahîh değilse zayıf olur.¹²⁰

¹¹⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 88.

¹¹⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 89.

¹¹⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 90.

¹¹⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 90.

¹¹⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 91-92.

¹¹⁹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 92-93.

¹²⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 94-95.

2.1.2.2.3. Şâz Hadis

Adalet ve zabt yönünden sikâ bir râviye muhalif olarak rivayet edilen hadistir. Âlimler şâz hadise merdûd derler. Şâz hadis sikâ bir râviye muhalif edildiğinden “münker” olarak da isimlendirilir.¹²¹

Eserin dipnotunda âlimlerin şâz hadisle ilgili tariflerine yer verilmiştir.¹²² Hâkim en-Nîsâbûrî şâz hadis sikâ bir râvinin tek kalarak rivayet ettiği hadistir. Ve bu sikâ'nın mutâbi yoktur yani başka bir râvi bu rivayette ona tabi değildir. Ebû Ya'îlâ (öl. 307/919) şâz râvisi ister sikâ ister sikâ olmasın bir tek isnâdı olan hadistir. “İbnü's-Salâh” (öl. 643/1245) ve Nevevî şâz sikâ bir râviye muhalefet olarak tek başına rivayet edilen hadistir. İbn Hacer şâz sikâ bir râvinin kendisinden daha sikâ bir râviye muhalefet ettiği hadistir.

2.1.2.2.4. Musahhaf ve Muharref Hadis

“Musahhaf hadis” yazılışı birbirine benzeyen harflerin yanlış olarak nakledildiği hadistir.¹²³ “Muharref hadis” hadisteki harf, hareke ve yazı değişikliği olan hadistir.¹²⁴

2.1.2.3. Vehm ve Muallel Hadis

Râvinin hadisi vehm üzerine rivayet etmesi yani doğru sanıp yanlış rivayet etmesidir. Vehm daha çok isnâta olur. Az da olsa metinde de olabilir.¹²⁵ Bu tür râvinin rivayet ettiği hadise “muallel hadis” denir. Isnâdında da metninde de kusur(illet) bulunan hadistir. Sadece ileri derecede bilgi sahibi âlimler tarafından tespit edilebilir ve bu ilim güç bir ilim olduğundan çok az kişi şöhret olmuştur. Buhârî ve Darekutnî şöhret olanlar arasındadır.¹²⁶

2.1.2.4. Sûu'l-Hıfz

Râvinin çok unutması ve hafızasının bozuk olmasıdır. Rivayet ettikten sonra râvinin hafızası bozulursa rivâyeti kabul edilir, önce bozulursa reddedilir.¹²⁷

---

¹²¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 96.

¹²² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 97-98.

¹²³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 98.

¹²⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 99.

¹²⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 100.

¹²⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 101.

¹²⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 102-103.

HÂTİME

1. BİRİNCİ BAHİS

1.1. Sıyağ-ı Edâ

Hadîs rivâyetinde kullanılan edâ sığaları sekiz çeşittir.¹²⁸

a) Semî'tu (işittim) , Haddesenî (bana bir hadîsi tahdis etti) ve Haddesenâ (bize bir hadîsi tahdis etti).

b) Kare'tu (okudum), Ahberanî (bana haber verdi) ve Ahberanâ (bize haber verdi).

c) Kare'e aleyhi ve ene esme'u (bu hadisi fulan şeyhin yanında okudu, bende işittim).

d) Enbe'enî (bana haber etti).

e) Tevelnâ (eliyle yazarak bana verdi).

f) Şefehenâ (fulan bunu şifahen söyledi).

g) Ketebe ila bi'l-icâze (fulan kimse bu hadisi yazdı ve rivayete icâzet verdi).

h) Kale ve An sığalarıdır.

2. İKİNCİ BAHİS

2.1. İcâzet

İcâzet: Hocanın talebelerine duyduklarını veyahut kitaplarını rivayete izin vermesidir.

Sema': Talebenin bizzat hocanın ağzından hadis dinlemesidir.

Kıraat: Talebenin şeyhe hadisleri okumasıdır.

Munâvele: Şeyhin kitabı veya bir rivâyeti talebenin rivayet etmesi için elden vermesidir.

Mukâtebe: Hocanın talebenin rivayet etmesi için hadisleri yazarak göndermesidir.

İ'lam: Şeyhin rivâyeti göndererek bu benim falancadan rivayetimdir demesi fakat öğrencinin de rivâyeti rivayet etmesi konusunda sükût etmesidir.

Vasiyye: Şeyhin kitabı veya rivâyeti talebeye vasiyet etmesidir.

Vicâde: Bir kimsenin başkasına ait bir kitabı veya rivâyeti bulmasıdır.¹²⁹

İcâzetin türleri vardır. Bunlar: Şeyhin bilinen bir rivâyeti rivayet etmesi için belirli bir kimseye icâzet vermesidir. Şeyhin bilinmeyen bir rivâyeti rivayet etmesi için bilinen bir kimseye izin vermesidir. Şeyhin umum vasfını taşıyan (Müslümanlar, herkes, zamanında yaşayanlar) kişilere rivayet etmesi için bilinmeyen kimselere icâzet vermesidir. Şeyhin bilindik olan şeyler için veya bilinen kimseler için icâzet vermesidir. Şeyhin bulunmayan ya da doğmamış kimseye icâzet vermesidir. (Ebû Bekr b. Davûd ve Ebû Abdillâh bu türü kullanmışlardır.) Şeyhin işitmediği veya elinde

¹²⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 104-107.

¹²⁹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 107-109.

bulunmayan kitapları onlara ulaştıktan sonra rivayet etmek üzere izin vermesidir. (Ebû Bekr b. Hişâm bu türü kullanmıştır.)¹³⁰

3. ÜÇÜNCÜ BAHİS

3.1. Bazı Meseleler

Râvilerin tabakaları, râvilerin ölüm ve doğum tarihleri, râvilerin cerh ve ta'dil durumları, râvilerin isim, künye ve lakapları gibi muhaddislerin bilmesi gereken birtakım şeyler vardır.

a) Râvi tabakaları iki kısma ayrılmıştır. Birincisi "sahâbî tabakası" onlar şeref bakımından üstünlerdir. Onlar Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber ile çok vakit geçirmişlerdir. Hz. Peygamber'den hadis dinlemişlerdir. İkinci kısım ise "tâbîn tabakasıdır" ki onlar sahâbîden hadis dinleyenlerdir.

b) Râvinin doğum ve vefat tarihlerini bilmek râvinin yaşadığı dönemi ve kim olduklarını bilmek için önemlidir.

c) Râvilerin hallerini yani cerh ve ta'dil durumlarını bilmek hadîsin ve râvinin kabul edilip edilmeyeceğini bilmek için önemlidir.

d) Râvilerin isimlerini, künye ve lakaplarını bilmek râvinin tanınmasını sağlar. Bazı râviler kendi ismiyle, babasının veya dedesinin ismi ile bilinir. Misalen Mus'ab bin Umeyr, Mâlik b. Enes gibi sahâbîler ismiyle bilinir. Bazı râviler lakapları ile bilinir ki bu onların ismi zannedilir. Örneğin Ebû Hureyre. Bazı râviler ise künyeleri ile bilinir. Misalen Ebû Bekr gibi. Bunlar bu şekilde şöhret bulmuş olup karıştırmamak gerekir.

e) Hadis öğrencisinin ve talebesinin birtakım adapları vardır. Hadis öğrencisinde, iyi niyet, hadis ehlienden olmaya çalışmak, öğrendiğiyle amel etmek, hocaya saygı göstermek, arkadaşlarına yardımcı olmak, tadrîcî metotla çalışmak, hadis usûlüne önem vermek gibi adaplar bulunmalıdır. Hadis hocasında ise, iyi niyet, haddini bilmek, kendisinden daha deneyimli olana saygılı olmak, karıştırma ihtimali olunca hadis rivâyeti ve okutmayı bırakmak, hadise önem vermek gibi adapları bulunmalıdır.

f) Hadis için "rîhle" yapmak gerekir. Rihleden maksat, hadîsin ilk duyulduğu yere gidip ondan işitmek veyahut hadisi kendi ahali dışında başka belde ahalisinden de işitmek için seyahat etmektir.

¹³¹

3. "USÛL-İ HADİS" ADLI ESERİN METODU

3.1. Eserin Telif Sebebi

Mahmud Es'ad Seydişehrî eserinin telif sebebini kitabın bir nevi ön söz kısmında belirtmiştir. Mahmud Es'ad "İzmir Bidâye Mahkemesi reisi" ve "Mekteb-i İdâdî Ulûm-u Tabiyye muallimi" olduğu

¹³⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 110-111.

¹³¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 111-120.

sırada Fatih Medresesinde hadis dersleri okuduğu hocası Elbasanlı Abdülkerim Efendi'nin vefatına çok üzölmüş. Onun hatırasına bir şeyler yapmayı kendisi için vazife görmüştür. Bu yüzden "hadis usûlünün temel kaîdelerini bir arada toplamak" için bu kitabı telif etmiştir. Kitabını h.1305 yılının Ramazan ayında dört gece içerisinde tamamlamıştır. Kitabındaki bilgi azlığı, kitabındaki eksikliklerin nedeni olarak da başka işlerin kendisini çok meşgul ettiği için bu kitaba vakit ayıramadığını zikretmiştir.¹³²

3.2. Eserin Üslubu

Eser mukaddime, iki ana bölüm ve bir hatime bölümünden oluşmaktadır. Eserin içindekiler bölümü mevcut değildir. Fakat eserin içerisinde her bölüme başlarken ana başlık ve alt başlık bulunmaktadır. Bu şekilde o bölümü okuyan kimse konu hakkında fikir sahibi olur. Mahmud Es'ad eserine "besmele" ile başlamış "hamdele" ve "salvele" ile bitirmiştir.

3.3. Tanımlamalar ve Açıklamalar

Seydişehrî, eserinde tanımlar ve açıklamalar yaparken farklı yöntemler uygulamıştır. Bunlar:

a) Bazen başlıkta geçen hadîs ıstılâhlarının kökünü, lügat manasını, zıt anlamını ve ıstılâh manasını açıklamıştır. Misal olarak: Müellif "hadîsin tanımını" ikinci makalenin usûl-i hadiste kullanılan bazı ıstılâhlar başlığı altında açıklamıştır. "Hadis" lügatta kadîm'in zıttı manasındadır. Sözlükte ise sonradan îcat olan mevcut manasına geldiği gibi az veya çok söz manasında da kullanılır. İstilahta ise Hz. Peygamber'den sâdır olan iş veya sözdür.¹³³

İkinci misal ise şudur: "Müdelles hadisin tanımını" birinci maksadın ikinci faslının ittisal ve inkıta'ı sened ana başlığı altında müdelles hadis alt başlığı altında açıklamıştır. "Tedlis" sözlükte "dellese" den türemiştir. İstilâh manasında ise üçtür. "Şuyûh Tedlisi", "İsnâd Tedlisi" ve "Tesviye Tedlisi"dir.¹³⁴

b) Müellif, başlıkta geçmeyen fakat konu ile bağlantısı olan bazı hadis ıstılâhlarını dipnotta açıklamıştır. Misal olarak: "İlahî takrîrin tanımını" ikinci makalenin usûl-i hadiste kullanılan bazı ıstılâhlar başlığının dipnotunda açıklamıştır. "İlahî takrîr" Hz. Peygamber'in kendi içtihadıyla yaptığı bir şeyin Allahu Teâlâ tarafından engellenmesidir.¹³⁵

c) Müellif, metin içerisinde veya başlıklarda geçen bazı hadis ıstılâhları ile ilgili bazı âlimlerin farklı tanımlamalarını yine eserin dipnotunda belirtmiştir. Misal olarak: "Muhaddis ve hâfız tanımını" ikinci makalenin usûl-i hadiste kullanılan bazı ıstılâhlar başlığının dipnotunda açıklamıştır. Ali el-Kârî: "Muhaddis" rivayet hadisi işiten, dirâyet hadisi itfâna edendir. "Hâfız" kendisine ulaşan hadisi

¹³² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 11-13.

¹³³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 20.

¹³⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 42.

¹³⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 21.

lafzen ezberleyip rivayet edendir. Suyûtî: “Muhaddis” hadîsin senedini, metninin ricalini, âlî ve nâzil olduğunu bilendir. “Hâfız” muhaddisten daha üstedir.¹³⁶

İkinci misal ise şudur: “Şâz hadîsin tanımını” ikinci maksadın ikinci faslının zabt vasfına yönelik ta’n noktaları ana başlığının muhâlefetu’s-sikât alt başlığının dipnotunda açıklamıştır. 1.Hakîm en-Nîsâbûrî: “Şâz” güvenilir bir râvinin tek olarak rivayet ettiği hadistir. Bu güvenilir râvinin mutâbî yoktur. 2.Ebû Ya’lâ: “Şâz” râvisi ister sikâ olsun ister olmasın tek bir isnâdı olan hadistir. 3.İbn Salah ve Nevevî: “Şâz” sikâ bir râviye muhalefet olarak tek başına rivayet olunan hadistir. 4.İbn Hacer: “Şâz” sikâ bir râvinin hadisinde daha sikâ bir râviye muhalefet ettiği hadistir.¹³⁷

d) Müellif, başlıkta veya konu içerisinde geçen bazı hadis ıstılahları ile ilgili âlimlerin bir eseri varsa onu bazen konu içerisinde bazen de dipnotta vermiştir. Misal olarak: Adalet vasfına yönelik ta’n noktaları konusunun kizbu’r-râvi ve mevzû hadis başlığında mevzû hadisle ilgili İbn Cevzî ve Suyûtî’nin bir eseri vardır.¹³⁸

İkinci misal ise şudur: Müttefik-müteferrik konusunda Hatîb el-Bağdâdî bu konu hakkında bir kitap telif etmiştir şeklinde bir dipnot bulunur.¹³⁹

e) Müellif, başlıkta veya konu içerisinde geçen bazı hadis ıstılahları ile ilgili âlimlerin bir rivayeti varsa bunu eserin dipnotunda belirtmiştir. Misal olarak: Ekâbirun esâğirden rivayeti konusunda Hatîb el-Bağdâdî eserine bu konu hakkında bir rivayet almıştır. şeklinde bir dipnot bulunur.¹⁴⁰

İkinci misal ise şudur: Esâğirûn ekâbirden rivâyeti konusunda Hafîz Salahâddîn Alânî’nin eserinde bu konu hakkında bir rivâyeti bulunmaktadır. Şeklinde bir dipnot bulunur.¹⁴¹

3.4. Eserinde Esas Aldığı Kaynaklar ve Zikrettiği Âlimler

Müellif eserinde esas aldığı kaynak İbn Hacer’in *Nüzhetü’n-Nazar* adlı eseridir. Usûl-i Hadîs’in esaslarını, kâidelerini, ıstılahlarını verirken özellikle bu esere atıfta bulunmaktadır. Gerek dipnotlarda gerek eser içerisinde İbn Hacer ve eseri sık sık zikredilmektedir. İbn Hacer’in yanında Hâkim en-Nîsâbûrî, Hatîb el-Bağdâdî, Suyûtî, İbn Cevzî gibi âlimlerin hadis ıstılahları ile ilgili hem eserleri hem de rivayetleri olduklarına yer vermiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Ya’lâ, Nevevî, İbn Salah, Ebû Ahmed Askerî, Hafîz Salahâddîn Alâî gibi âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir. Müellif Kâdî Beyzavî’nin tefsirinde bazı mevzû hadislerin bulunduğunu belirtir. Ayrıca müellif Buhârî ve Müslim’in *Sahîh* adlı eserlerinde çok sayıda muallâk hadis bulunduğunu da zikreder. Tirmizî’nin hadisler için “sahih hasen” ve “sahîh garîb” gibi ibareler kullandığını belirtir. Bu şekilde birçok âlime ve bu âlimlerin görüş ve

¹³⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 24.

¹³⁷ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 97-98.

¹³⁸ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 79.

¹³⁹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 29.

¹⁴⁰ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 26.

¹⁴¹ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 27.

eserlerine atıf yaparak onları referans göstermektedir. Ortaya çıkan bu eser bu değerli âlimlerin görüşleri ve eserleri ile harmanlanmıştır.

3.5. Konuların Tertibi ve Takdimi

Müellif eserin içerisine "fihrist" yani "içindekiler" kısmı koymamıştır. Fakat buna rağmen eser gelişigüzel hazırlanmamıştır. Eser bir mukaddime, iki ana bölüm ve bir hatime bölümünden oluşur. Her ana bölümün ana başlığı ve alt başlıkları eser içerisinde numaralandırılarak okuyucuya sunulmuştur. Ben derli toplu olsun ve bana yarar sağlasın diye esere "içindekiler" bölümü ekledim konuların takdimi ise şu şekildedir:

a) Müellif, eserinde ele aldığı konuyu sade, akıcı bir şekilde açıklamıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılan bu eser her ne kadar günümüz Türkçesinden farklı da olsa Osmanlıca'yı biraz bilen birinin günümüz Türkçesine çevirebilecek şekilde takdim edilmiştir.

b) Müellif, konuları sunarken genel kabul görmüş şekilde işlemiştir. Tanımlamalar ve açıklamalar başlığında da izâh ettiğim gibi ıstılahların sözlük ve ıstılah anlamlarının yanında ıstılahın köküne ve mecaz anlamlarına da yer vererek sunmuştur. Âlimlerin ittifak ettiği şekilde ıstılahların anlamlarını ve kısımlarını belirtmiştir.

c) Müellif, bazı ıstılahî konularda genel kabulden biraz uzaklaşarak eksik bilgiler sunmuştur. Misal olarak: "Sahîh hadîsin tanımını" şöyle sunmuştur. Sahîh hadis: "Senedi ibtidâdan müntehâyâ varıncaya kadar muttasıl olup adalet ve zabt yönü tam olan râvilerin naklî ile sabit olan hadistir."¹⁴² İbn Hacer ve Nevevî sahîh hadiste şâz ve illetlik şartı arandığını da belirtmiştir. Onların görüşlerini de eserinde yer vererek bu şekilde eksikliklerini tamamlamıştır.

d) Müellif, bazı yerlerde bilinen hadis kitaplarında pek yer almayan ıstılahî kavramları da sunar. Misal olarak: İsnâd bahsinde âlî nisbî isnâdın dört gruba mahsus olduğunu belirtir. Bu dört gruptan "muvâfakat, bedel, müsâvât, musaffaha" kavramlarını örneklerle birlikte izâh etmiştir.¹⁴³

e) Müellif, "Sıyağ-ı Edâ bahsinde" de yine alışlagelmişin dışına çıkarak edâ sığalarını sekiz gruba ayırarak izâh eder. Bu sekiz gruptan bazı sığaları bu kitapta gördüm. Ayrıca şöyle bir durumda vardır ki bu sığalar genelde usûl kitaplarında "kıraat, sema, icâzet" gibi konuların yer aldığı "rivâyetin keyfiyeti" bahsinde geçer. Fakat müellif hem rivâyetin keyfiyetini ayrı bir konu gibi hem de edâ sığalarını ayrı bir konu gibi ele alıp takdim etmiştir.¹⁴⁴

f) Müellif, ayrıca adalet ve zabt vâsfasına yönelik ta'n noktaları konusunda râvinin adalet ve zabt yönünden ta'n noktaları ve o râvinin rivayet ettiği hadisler aynı konu başlığı altında işlenmiştir. Misal olarak: "Kizbu'r-râvi ve mevzû hadîs"¹⁴⁵ bu durum bilinenin dışındadır. Çünkü usûl kitaplarında

¹⁴² Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 58.

¹⁴³ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 50-51.

¹⁴⁴ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 104-107.

¹⁴⁵ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 76.

râvinin adalet ve zabt vasfına yönelik ta'n noktaları ayrı işlenmiş olup o râvilerin rivâyet ettiği hadîs türleri yani mevzû, şâz, münker gibi hadîs türleri zayıf hadîsin kısımları olarak zikredilir. Fakat müellif bu şekilde yaparak konu bütünlüğüne uymamıştır.

g) Müellif, hadîs literatüründe geçen bazı ıstilahî kavramlarına ve hadîs ilimlerine eserinde yer vermemiştir. Kudî hadîs, ahâd hadîs gibi. Ahâd hadîsin kısımlarına yer vermiş (meşhûr, aziz, garib) fakat ahâd hadîsin kendisine yer vermemiştir. Ayrıca hadîs ilimlerinden de bazıları yoktur. Muhtelifü'l-hadîs ve nasih-mensûh gibi ilimler var olsa bile ilelü'l-hadîs, garîbü'l-hadîs gibi hadîs ilimleri yoktur. Bu durum eser kısa sürede yazıldığından dolayı göz ardı edilmiş olabilir.

h) Müellif, eserinde konuları açıklarken hadîslere de müracaat etmiştir. Misal olarak: Adalet vasfının unsurlarından “takva sahibi olmak” konusunun tanımını direk hadîste yer alan şekliyle izâh etmiştir. “Takva sahibi olmak” büyük günahlardan sakınmak, küçük günahlarda ısrar etmemektir.¹⁴⁶

ı) Eserin mühimmeler kısmında müellif kendine göre önemli olan noktaları işaret eder. Aslında bu konular bazı usûl kitaplarında daha derli toplu bir şekilde belirlenmiş konu başlıkları içerisinde geçer. Fakat müellif önemli gördüğü bu noktaları mühimmeler başlığı altında sunmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış âlimlerden biri olan Mahmud Es'ad Seydişehrî birçok ilim dalı ile meşgul olup çok sayıda eser vermiştir. Ayrıca çok sayıda âlimden de ders almıştır. Mahmud Es'ad fıkıhçı olmasına rağmen hadîs ile ilgili verdiği bir eser de vardır. Bu eser kendisinin yazdığı ve kaleme alındığı dönemde alanında ilk ve tek eser olan usul-i hadîs adlı eserdir. Eser Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Eser şimdiye kadar günümüz Türkçesine çevrilmemiştir. Osmanlıcaya biraz hâkim olan birinin çevirebileceği türden bir eserdir. Eserde sade, akıcı bir dil kullanılmış olup cep kitabı niteliğinde bir eserdir. Müellif bu eseri birçok âlimin görüşlerinden ve eserlerinden harmanlayıp okuyucuya sunmuştur. Eserin dört günlük kısa bir süre içerisinde yazılmış olması müellifin hadîşçi olmamasına rağmen eserin konu takdimi ve tertibi gayet güzeldir.

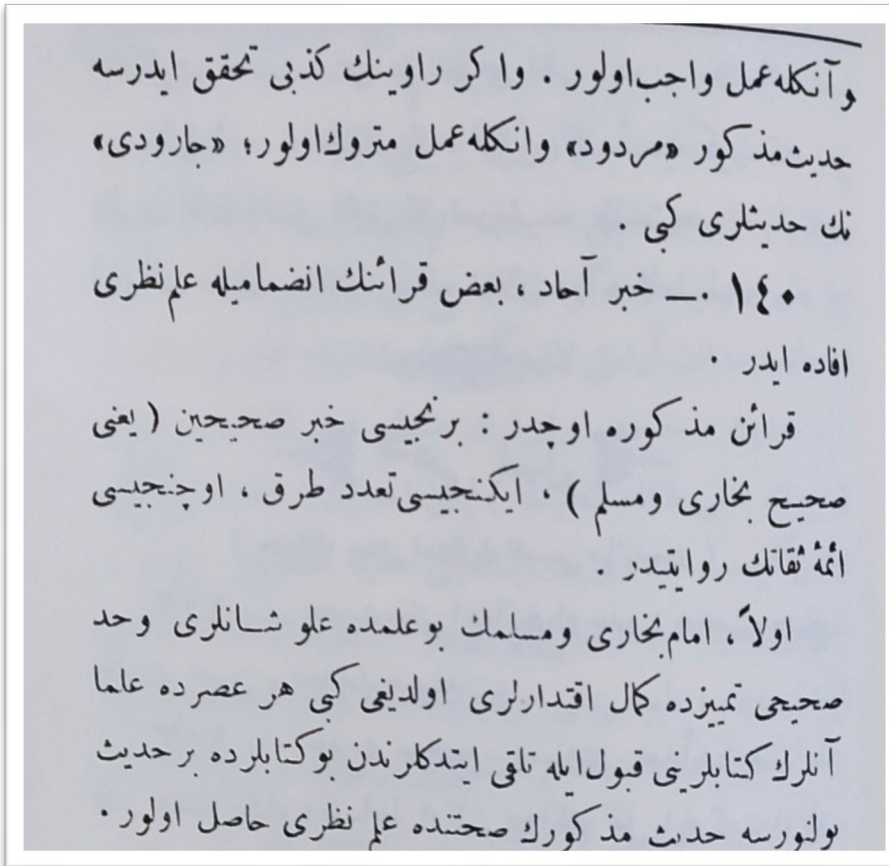
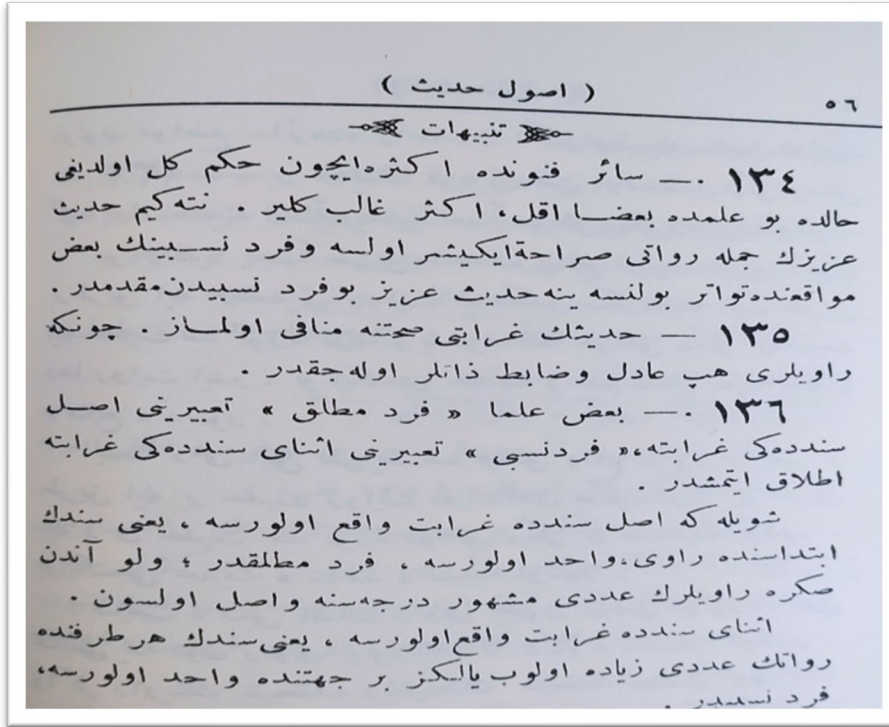
Osmanlı Türkçesiyle yazılmış hadîs usulü içerikli eserlerin günümüz Türkçesine çevirilerinin yapılması, hem hadîs ilmi çalışmalarına yapacakları katkı hem de günümüz okurlarının bozulmamış eserlerden bilgi edinmelerini sağlaması açısından önemlidir.

¹⁴⁶ Seydişehrî, *Usûl-i Hadîs*, 69.

Kaynaklar / References / المصادر

- Altıntaş, Emre. *Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin Fıkıh Düşüncesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Bilgin, Recep. *Son Dönem Hadis Çalışmaları ve Talat Koçyiğit (1927-2011)'in Hadisçiliği*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- BOA, Osmanlı Arşivi. *Sicili Ahval Defterleri*. No. 18,419.
- Ceylan, Abdullah. *Sırat-ı Müstakim ve Sebülürreşâd Mecmuaları Fihristi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Erdoğan, Ali. *Mahmud Es'ad Seydişehrî: Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Erdoğan, Ali. "Seydişehrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/25-27. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Huyugüzel, Ömer Faruk. *İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Köse, Murtaza. "Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehrî Mahmud Es'ad'ın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 2 (2003), 207-217.
- Kütükoğlu, Mübahat Süreyya. "Darû'l Hilâfeti'l-Âliye Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/507-598. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özege, Seyfettin. *Eski Harflerle Yazılmış Türkçe Eserler Katalogu*. İstanbul: y.y.,1971.
- Seydişehrî, Mahmud Es'ad. *Târîh-i Dîn-i İslâm*. sad. A. Lütfi Kazancı. İstanbul: 1938.
- Seydişehrî, Mahmud Es'ad. *Usûl-i Hadîs*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1316.
- Uca, İsmail Hakkı. *Delilleriyle İslam Miras Hukuku*. İstanbul: Esra Yayınları, 1991.
- Ünal, Yavuz. "Cumhuriyet Dönemi Hadis Çalışmaları Üzerine". *İslami Araştırmalar Dergisi* 10/1-2-3(1997), 174-177.
- Yazıcı, Emre. *Muhtasar Hadis Usûlü Tarihi ve Seydişehrî'nin Usûl-i Hadisi*. İstanbul: Yasin Yayınları, 2009.
- Yılmaz, Tevfik. *Mahmud Es'ad Seydişehrî'nin Hayatı ve Telhis-i Usûl-i Fıkıh Adlı Eserindeki Metodu*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

Usûl-i Hâdis Adlı Eserin Osmanlıca Metninden Birkaç Alıntı

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2023, 11: 95-101

Kadın Hadis Akademisyenleri (Muhaddisât) Buluşması-II: (7-9 Temmuz 2023 Konya-Taşkent)

Convention of Female Hadith Scholars (Muḥaddithāt)-II: (7-9 July 2023 Konya-Taşkent)

اجتماع أكاديميات الحديث النسائي (المحدثات) II: (7-9 يوليو 2023 طشقند)

Esra Nur Sezgül

Arş. Gör., Samsun Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun/ Türkiye
Res. Assist., Samsun University Faculty of Theology, Samsun/Türkiye
esranur.sezgul@samsun.edu.tr
ORCID: orcid.org/0000-0002-5135-9203

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 11.09.2023

Kabul Tarihi | Accepted Date: 29.12.2023

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2023

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.61218/hadith.1358415>

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Sezgül, Esra Nur. "Kadın Hadis Akademisyenleri (Muhaddisât) Buluşması-II: (7-9 Temmuz 2023 Konya-Taşkent)". *HADITH* 11 (Aralık 2023), 95-101. <https://doi.org/10.61218/hadith.1358415>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Esra Nur Sezgül)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

Kadın Hadis Akademisyenleri (Muhaddisât) Buluşması-II: (7-9 Temmuz 2023 Konya-Taşkent)

Esra Nur Sezgül - Rabia Sena Çakır İhsan

Anahtar Kelimeler: Öz

Hadis	<i>Bu çalışmada 7-9 Temmuz 2023 tarihinde Konya'da gerçekleştirilen Kadın Hadis Akademisyenleri buluşmasına dair gözlemler aktarılacaktır. Ardından buluşmanın içeriğine dair bir tanıtım yapılacaktır. Program Muhaddisât içerisinden oluşturulan tertip heyetinin programın işleyişine dair yaptığı ön hazırlıklar ile başlamıştır. İlk gün, yapılan ön hazırlıkların ardından yurt dışından gelen katılımcılar ile birlikte yaklaşık 90 kişilik bir ekip ile Konya'da bulunan Atabey Gençlik Kampı'na varılmıştır. İlk günün akşamında kafiledekilerin tanışması adına bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Programın ikinci günü Prof. Dr. Huriye Martı'nın açılış konferansı ile Muhaddisât Buluşması oturumları başlamıştır. Oturumda Muhtelif Hadis Çalışmalarında Yöntem konusu ve devam eden tezler müzakere edilmiştir. Programın üçüncü günü "Muhtelif Yönlerden Akademisyenlik" oturumu icra edilmiştir. Ardından İnce Minareli Medrese'ye geçilerek Prof. Dr. Aynur Uraler'in nezaretinde "Hadis Sema Meclisi" akdedilmiştir. Bu meclis ile program nihayete ermiştir. Kadın Hadis akademisyenlerinin bir araya geldiği bu üç günlük program akademik buluşmanın ötesinde bir birlikteliğin inşasına önemli bir katkı sağlamıştır. Yapılacak koordineli çalışmalara adım atılması adına önemli katkıları beraberinde getirmiştir.</i>
Muhaddisât	
Konya	
Akademisyen	
Akademik Buluşma	

Convention of Female Hadith Scholars (Muḥaddithāt)-II: (7-9 July 2023 Konya-Taşkent)

Keywords:

Ḥadīth
Muḥaddithāt
Konya
Academician
Academic Meeting

Abstract

This study aims to present and promote the observations of the second meeting of Women Ḥadith Academicians held in Konya from July 7 to 9, 2023. First of all, various meetings were held with the organizing committee consisting of people from Muḥaddithāt and consultations were held regarding the functioning of the program. As a result of the preliminary preparations, a team of about 90 people came together in Konya on Friday, July 7 and moved towards Atabey Youth Camp where the organization would take place. On the evening of the first day, they met to get to know each other. On Saturday, July 8, the first panels of the Muḥaddithāt Meeting started with the opening conference of Prof. Dr. Huriye Martı. After the discussion of "Methods in Various Ḥadith Studies" and "Ongoing Theses", on Sunday, July 9, after the "Being an Academician from Various Perspectives" session, scholars left the camp area and gathered to listen the session named "Ḥadith Semā' Majlis" under the supervision of Prof. Dr. Aynur Uraler in Ince Minaret Madrasa. The program ended with this assembly. These three days, which brought together the women scholars of Ḥadith with participants from Türkiye and even abroad, made a significant contribution to the construction of a unity beyond the academic meeting and brought important contributions to coordinated research.

ملخص موسع

اجتماع أكاديميات الحديث النسائي (المحدثات): II- (7-9 يوليو 2023 طشقند)

سيتم في هذه الدراسة نقل الملاحظات المتعلقة باجتماع أكاديميات الحديث النسائي الذي عقد في قونية 7-9 يوليو 2023. وبعد ذلك سيتم تقديم مقدمة عن محتوى الاجتماع. بدأ البرنامج بالتحضيرات الأولية التي قامت بها اللجنة المنظمة المشكلة داخل المحدثات فيما يتعلق بسير البرنامج. بعد الاستعدادات الأولية، وصل فريقا مكونا من حوالي 90 شخصا، بما في ذلك مشاركين من الخارج، إلى مخيم شباب أتاباي في قونية اليوم الأول. وفي مساء اليوم تم عقد اجتماع للتعرف بأعضاء القافلة. بدأت الكلمات الافتتاحية في اليوم الثاني من البرنامج بخطاب بروفييسور دكتور هوري مارتى وبدأت الجلسات الأولى لاجتماع المحدثات بخطابها وتمت في الجلسة مناقشة موضوع المناهج في الدراسات الحديثية المختلفة والأطروحات الجارية. وفي اليوم الثالث من البرنامج أقيمت جلسة "الأكاديمية من جوانب مختلفة". ذهبت القافلة بعد الجلسة إلى إنجيه ميناريلي مدرسة وعقدت "مجلس الحديث السماع" بإشراف بروفييسور دكتور أينور أورالير. قد وصل البرنامج إلى نهاية بها. وقد ساهم هذا البرنامج الذي استمر ثلاثة أيام، والذي اجتمعت فيه أكاديميات الحديث النسائي في بناء الوحدة بشكل مميز. لقد قدمت مساهمات مهمة في اتخاذ خطوات نحو الدراسات المنسقة. الكلمات المفتاحية: المحدثات، الحديث، قونية، أكاديمي، اجتماع أكاديمي.

الكلمات المفتاحية: الحديث، المحدثات، قونية، أكاديمي، اجتماع أكاديمي.

Giriş

“Kim ilim talep etmek için bir yola girerse Allah, ona cennetin yolunu kolaylaştırır.”¹ rivayeti şiar edinilerek Kadın Hadis Akademisyenleri (Muhaddisât) ile ilmin peşinde bir imkânı kovalamak, unutulmayacak anılarla bir birliktelik inşa etmek gayesiyle bu buluşmaların ilki 28-29 Temmuz 2022’de Kocaeli/Darıca’da; ikincisi 7-9 Temmuz 2023 tarihlerinde Konya/Taşkent’te gerçekleştirildi. Daha önce 18 Ocak 2020 tarihinde Ankara’da Türkiye Diyanet Vakfı ev sahipliğinde muhtelif yayın projeleri için gerçekleştirilen toplantı da bu buluşmalar arasında zikredilecek olursa Konya buluşmasının üçüncü toplantı olduğu söylenebilir.

Söz konusu buluşmalar Kadın Hadis Akademisyenlerinin el-Muhaddisât olarak organizesi neticesinde vücut bulmuştur. Bu organizasyonun hadis alanında çalışma yapan kadın öğretim üyelerinden doktora ve yüksek lisans öğrencilerine kadar çok sayıda akademisyenin yer aldığı bir platform olduğunu belirtebiliriz. Bu organizasyon içinde iki sene boyunca eğitim öğretim dönemlerinde her ay Muhaddisât Araştırma Müzakereleri adı altında yeni tamamlanmış doktora ve yüksek lisans tezlerinin, yeni yayınlanmış makalelerin sunum ve müzakereleri gerçekleştirilmiştir. Buluşma toplantıları da adeta senenin son müzakeresi niteliğinde olma vasfı ile gelenekselleşme yolunda ilerlemektedir.

Muhaddisât Konya Buluşması

2023 yılı buluşma toplantısı için Nisan ayında Muhaddisât Tertip Heyetinin belirlenmesinin ardından sürece dair istişarelerin yapılacağı bir platform oluşturuldu. Söz konusu heyet ile program akışı, katılımcıların nasıl belirleneceği ve sürecin nasıl organize edileceğine dair hummalı görüşmeler yapıldı. Heyet içerisinde Prof. Dr. Huriye Martı, Prof. Dr. Aynur Uraler, Doç. Dr. Ayşe Esra Şahyar, Doç. Dr. Rahile Kızılkaya Yılmaz, Doç. Dr. Fatma Kızıl, Doç. Dr. Rabia Zahide Temiz ve Dr. Fatma Yüksel Çamur gibi akademisyenlerin yanı sıra toplam kırk kişi yer aldı. Konya’da programın gerçekleşeceği kamp alanının organizesi ile Dr. Ayşegül Eroğlu ilgilenirken sekreteryaya ve sunumda Arş. Gör. Esra Nur Sezgül bulundu.

Yaklaşık doksan kişinin katılım gösterdiği programda 7 Temmuz Cuma günü Konya’da belirlenen bir noktada bir araya gelindi. Tabii bu heyecanlı buluşma öncesinde kısa süre içerisinde Mevlâna Türbesi ve Alaattin Camii’ni ziyaret etmeden; Konya’nın etli ekmeği ve bamya çorbasının tadına bakmadan Konya’ya geldim demek mümkün olmazdı. Buluşma noktalarına gelindiğinde toplam üç otobüs ile Taşkent’te yer alan Atabey Gençlik Kampı’na intikal edildi. Odalara yerleşimin tamamlanmasının ardından akşam yemeği yenildi ve tanışma programı gerçekleştirildi.

---

¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, (Riyad: Dârü's-Selâm, 2008), “Zikir ve Dua”, 38; Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Ebü Tâhir Zübeyr Ali Zai, (Riyad: Dârü's-Selâm, 2008), “Kiraat”, 10; Ebü Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, (Riyad: Dârü's-Selâm, 2008), “Sünne”, 17.

8 Temmuz Cumartesi, güne doğa yürüyüşü ve çeşitli aktivitelerle başlandı. Kahvaltının ardından Prof. Dr. Huriye Martı'nın "Açılış Konferansı" ile *Muhaddisât Kadın Hadis Akademisyenleri Buluşması* başladı. Martı, "Çalışan Kadınlarda Aile ve Kariyer Dengesi" konulu bir konferans gerçekleştirdi. Konuşmasında mutedil olmayı vurgulayan Martı, kadınların İslam'ın koyduğu sınırlara da uyarak sosyal hayatın hemen her alanında topluma katkı sağlayabileceğinden söz etti.

Öğleden sonra ise üç müzakere ve sunum gerçekleşti. "Muhtelif Hadis Çalışmalarında Yöntem" başlıklı oturuma Dr. Rukiye Aydoğdu Demir'in "Hadis Tarihi Çalışmaları" ile giriş yapıldı. Aydoğdu, Türkiye'de hadis tarihi mefhumunun Dâru'l-fünûnlarla ortaya çıktığına temas etti. Hadis tarih çalışmaları yaparken disiplinler arası yaklaşımın önemine vurgu yapan Aydoğdu; edebiyat, dil, seyahatname türü eserlerden yararlanılmasının alana zenginlik katacağına değindi. Oturumun nihayetinde günümüzde hadis tarihi çalışmalarına ne gibi yeniliklerle öncülük edilebileceğinden söz eden Aydoğdu, modern teknolojilerden, grafiklerden, senaryolardan yararlanarak hadis tarihini güncel biçimde sunma önerisinde bulundu.

Doç. Dr. Rahile Kızılkaya Yılmaz "Hadis Usûlü Çalışmaları" konusu ile oturumun ikinci sunumunu gerçekleştirdi. Yılmaz, hadis usûlü çalışmalarıyla ilgili genel bir kronoloji sunarak konuyu müzakereye açtı. Bu bağlamda hadis usûlünün güncelliği, moderniteyle irtibatı gibi problemler tartışıldı. Ayrıca usûl için ilel-rical gibi muhtelif kaynakların önemi vurgulandı.

Oturumun üçüncü ve son sunumu ise "Oryantalizm Çalışmaları" başlığıyla Doç. Dr. Fatma Kızıl tarafından gerçekleştirildi. Kızıl, sunumunda oryantalizm çalışmalarına yönelmek isteyen araştırmacılarda bulunması gereken niteliklerden, hadiste oryantalizm çalışmanın sebeplerinden ve avantajlarından bahsetti. Bu doğrultuda İngilizcenin yanı sıra İtalyanca, İspanyolca gibi dillere vâkıf olmanın çalışmalarında araştırmacıları bir adım öteye taşıyacağına değinen Kızıl, bu alanda yapılacak çalışmalar için öncelikle incelenecek kültürü ve tarihi bilmenin önemini vurguladı.

Günün sonunda ise "Devam Etmekte Olan Tez Müzakereleri" oturumuna geçiş yapıldı. Bu bağlamda Rahime Karayığit "Hadis Rivayetinde Sema Meclisleri (H. 130-218)" başlıklı doktora teziyle oturumun ilk sunumunu gerçekleştirdi. Karayığit, sunumunda hem H. 130-218 tarihleri arasında sürdürülmüş olan muhtelif bölgelere ait sema meclislerinden hem de devam etmekte olan tez sürecinden bahsetti. Uyguladığı metot ve karşılaştığı zorluklar üzerinde durdu. Soru ve sorunlarını tartışmaya açtı.

Karayığit'in ardında Ayşe Güler "Hadis Tenkidinde Yazılı Metinlerin Rolü" başlıklı doktora teziyle ikinci sunumu gerçekleştirdi. Güler, tezin amacı, kapsamı ve sınırları hakkında araştırmacılara bilgiler verdi. Berire Kütük'ün "Hadis Alimlerinde Nâsıbilik Eğilimi" başlıklı yüksek lisans tezinin sunumuyla oturum sona erdi. Kütük, bu sunumunda "Nâsıbilik Eğilimi" kavramının açıklamasını yaptı, tez süreci ve tezin sınırları hakkında dinleyicileri bilgilendirdi ve görüşlerini aldı. Her bir tezin sunumunun ardından katılımcıların tenkit ve tavsiyeleri ile oturum sona erdi.

9 Temmuz Pazar, Muhaddisât Buluşmasının son gününde, güne doğa yürüyüşü ile başlandı. Odaların toplanması ve kahvaltının ardından kamp alanındaki son oturum olan “Muhtelif Yönlerden Akademisyenlik” başlıklı sunum icra edildi. Bu oturumda Doç. Dr. Rabia Zahide Temiz “Kariyer Basamaklarını İlerlerken Karşılaşacaklarımız” ve Doç. Dr. Fatma Kızıl “Akademik Telif: İndeksler, Akademik Dergiye Yazı Gönderimi” başlıklı sunumlarını gerçekleştirdiler.

Temiz, sunumunda hadis alanında akademik çalışmalar yapacak olan araştırmacıların karşılaşacakları süreçler hakkında katılımcıları bilgilendirerek tecrübelerini anlattı. Kızıl ise akademik yayınlarda dikkat edilmesi gereken önemli noktalar ve yazım süreçleri hakkında dinleyicilere bilgiler sundu. Sunumların ardından yapılan müzakerelerle oturum nihayete erdi. Oturumun ardından bir sonraki yıl için 3. *Kadın Hadis Akademisyenleri (Muhaddisât) Buluşması* hakkında katılımcılarla istişarede bulunuldu.

Öğle yemeğinin ardından kamp alanından İnce Minareli Medrese’ye geçilerek Prof. Dr. Aynur Uraler nezaretinde “Hadis Sema Meclisi” icra edildi. Buhârî’nin (öl. 256/870) *el-Câmi‘u’s-sahîh*’inin “Ameller niyetlere göredir. Herkes için sadece niyet ettiği şeyin karşılığı vardır. Dolayısıyla kimin hicreti elde edeceği bir dünyalık veya evleneceği bir kadından dolayı ise onun hicreti ne için hicret etmişse onadır.”² şeklindeki ilk hadisi ile başlanan ve Bed’ü’l-vahy bablarının tamamının okunduğu meclisin sonunda katılımcılara Sema Kaydı verilerek *Muhaddisât 2023 Kadın Hadis Akademisyenleri Konya Buluşması* sona erdi.

Bu akademik buluşma, biz genç akademisyenler için muhterem hocalarımızın sohbet ve tavsiyelerinden nasiplenmemize vesile oldu. Bunca zaman çeşitli vesilelerle tek tek ziyaretlerinde bulunduğumuz hocalarımızı bir arada görmek ve bu ortamın bereketinden feyz almak, akademik buluşmamızın belki de en değerli yanını oluşturmuştur. Son söz olarak süreçte emeği geçen bütün hocalarımıza ve katılımcılara şükranlarımızı arz eder bir sonraki Muhaddisât Buluşması’nda tekrar bir araya gelebilmeyi temenni ederiz.

---

² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi‘u’s-sahîh*, (Riyad: Dâri‘u’s-Selâm, 2008), “Bed’ü’l-vahy”, 1.

Kaynaklar / References / المصادر

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. Riyad: Dârü's-Selâm, 2008.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Riyad: Dârü's-Selâm, 2008.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîh-i Müslim*, Riyad: Dârü's-Selâm, 2008.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Ebû Tâhir Zübeyr Ali Zai. Riyad: Dârü's-Selâm, 2008.

HADITH

Uluslararası Hadis Araştırmaları Dergisi
International Journal of Hadith Researches
المجلة الدولية لأبحاث الحديث

Aralık / December / ديسمبر / 2023, 11: 102-124

Prof. Dr. Salih Kesgin. Hadisleri Anlama Sorunu. Ankara: İSAM Yayınları, 2016.

Prof. Dr. Salih Kesgin. The Problem of Understanding the Hadith. Ankara: ISAM Publications, 2016.

مراجعة كتاب الأستاذ الدكتور صالح كسجين. مشكلة فهم الأحاديث. أنقرة: إيسام، 2016

Musab Hamod

Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sinop/Türkiye
Assit. Prof., Sinop University Faculty of Theology, Adıyaman/Türkiye
musabhamod@sinop.edu.tr

ORCID: orcid.org/0000-0002-7681-253

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Kitap İncelemesi / Book Review

Geliş Tarihi | Received Date: 03.11.2023

Kabul Tarihi | Accepted Date: 29.12.2023

Yayın Tarihi | Published Date: 31.12.2023

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Aralık / December

DOI: <https://doi.org/10.61218/hadith.1385505>

Çıkar Çatışması | Competing Interests: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / No conflict of interest declared.

Finansman | Grant Support: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. / No external funding was used to support this research.

Atıf/Citation/اقتباس: Hamod, Musab. "Prof. Dr. Salih Kesgin. Hadisleri Anlama Sorunu. Ankara: İSAM Yayınları, 2016.". *HADITH* 11 (Aralık 2023), 102-124. <https://doi.org/10.61218/hadith.1385505>.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. (Musab Hamod)

Yayıncı/Published by: Veysel Özdemir.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected / انتحال: تم فحص البحث بواسطة برنامج لأجل السرقة العلمية فلم يتم إيجاد أي سرقة علمية.

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hadith> | mail: hadith.researches@gmail.com

Book Review

Prof. Dr. Salih Kesgin. The Problem of Understanding the Hadith. Ankara: ISAM Publications, 2016.

This article introduces the book “The Problem of Understanding Hadiths” written by Salih Kesgin. The purpose of the book is to address the issue of understanding hadiths and how the interpretation by individuals influences the determination of their authenticity. The work by Kesgin is structured into an introduction, three chapters, and a conclusion. In the introduction, the significance of the subject is highlighted, and the research methodology and sources are mentioned. The first chapter focuses on theoretical issues, establishing the conceptual framework of the research. It defines the concepts of foreknowledge, pre-understanding, and prejudice, and explains their effects on the understanding of hadiths. In the second part, Kesgin examines the effects of the problem of understanding on determining the authenticity of the hadiths. It emphasizes that factors such as the transmission of the text and the method or person interpreting it can contribute to differences in understanding. The influence of these elements on the determination of hadith authenticity is discussed. In the third chapter, he explores the effects of the problem of understanding hadiths on the evaluation of narrations. Here, the impact of understanding on the evaluation and interpretation of hadiths is examined. In the conclusion, he provides a general evaluation of the research findings, emphasizing the role of those who understand in determining and evaluating the authenticity of hadith narrations.

Keywords:

Hadith, Thinking, Pre-understanding, Prejudice, Reason.

Kitap İncelemesi

Prof. Dr. Salih Kesgin. Hadisleri Anlama Sorunu. Ankara: İSAM Yayınları, 2016.

Bu makale, Salih Kesgin tarafından yazılan *Hadisleri Anlama Sorunu* kitabını tanıtmak amacıyla yazılmıştır. Kitap, hadislerin anlaşılması sorununu ele almakta ve bireylerin yorumlamasıyla hadislerin sahihliğinin belirlenmesindeki etkisine odaklanmaktadır. Kesgin'in çalışması giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi vurgulanmakta ve araştırma yöntemi ile kaynaklar belirtilmektedir. İlk bölüm, kuramsal konulara odaklanarak araştırmanın kavramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Kesgin bu bölümde, ön bilgi, ön yargı ve ön yargının hadisi anlayana etkilerini tanımlar ve açıklar. İkinci bölümde Kesgin, anlama sorununun hadislerin sahihliğinin belirlenmesindeki etkilerini incelemektedir. Metnin iletim şekli ve metni okuyan kişi veya yöntem gibi faktörlerin anlayıştaki farklılıklara katkıda bulunabileceği vurgulanır. Bu unsurların hadisin sahihliğinin belirlenmesindeki etkisi tartışılır. Üçüncü bölümde Kesgin, hadislerin değerlendirilmesinde anlama sorununun etkilerini araştırmaktadır. Burada, anlamamanın hadislerin değerlendirilmesi ve yorumlanmasındaki etkisi incelenir. Sonuç bölümünde Kesgin, araştırma bulgularının genel bir değerlendirmesini sunar ve hadis nakillerinin sahihliğini belirlemede ve değerlendirmede anlayanların rolünü vurgular.

Anahtar Kelimeler:

Hadis, Düşünme, Ön Anlama, Ön Yargı, Akıl.

مراجعة كتاب

الأستاذ الدكتور صالح كسجين. مشكلة فهم الأحاديث. أنقرة: إيسام، 2016

ترجمة المؤلف

وُلد الأستاذ الدكتور صالح كسجين في محافظة صقاريا التركية عام 1981م، وتخرّج في كليّة الإلهيات من جامعة أوندوكوز مايس 2003، وكلية الاقتصاد قسم الإدارة العامة من جامعة الأناضول عام 2005، حصل على الماجستير من معهد العلوم الاجتماعية بجامعة أوندوكوز مايس عام 2005، عن رسالته "إجلاء الطوائف الدينيّة عن شبه الجزيرة العربيّة في ضوء الأحاديث النبويّة"، وحصل على الدكتوراه من المعهد نفسه 2011، عن أطروحته: "مشكلة الفهم في الثبوت من الحديث وتقييمه".

عمل باحثاً زائراً ومحاضراً في جامعة لندن، وجامعة العلوم الإسلامية العالمية في الأردن، وجامعة بيهاج (بيخاتش) في البوسنة والهرسك، وإبان وجوده في جامعة لندن بين عامي 2009 و2011 أتم بنجاح برنامج الماجستير في كلية الحقوق في تلك الجامعة بعنوان: "القانون والثقافة والمجتمع". ثم درس الدكتوراه في قسم الإدارة العامة في جامعة "اسطنبول مدنيّات".

شغل العديد من الوظائف الأكاديمية والإدارية بجانب عمله في التدريس في جامعة أون دو كوز مايس، منها منصب السكرتير العام لجامعة سامسون عام 2018، ومدير معهد الدراسات العليا في جامعة سامسون بين عامي 2018-2020، وهو الآن عميد كلية الإلهيات في جامعة سامسون.

له العديد من من المقالات المحكمة والفصول والمؤتمرات والمشاريع والكتب. ومن كتبه المنشورة: "النبّي والآخر" (إسطنبول: إنسان نشرّيات، 2016)، و"أحاديث الأحكام: ماهيتها وحركتها التاريخية وأدبيّاتها" (إسطنبول، أنصار، 2022)، و"مشكلة فهم الأحاديث" المنبثق عن أطروحته في الدكتوراه، وهو الكتاب الذي أعرف به، وقد طبع ثلاث طبعات أولاها في وقف الديانة التركي عام 2016، والثانية في مركز البحوث الإسلامية

(إيسام) 2019، والثالثة في مؤسسة إيسام نفسها عام 2021، كما حاز على جائزة جمعية مريديان (Meridyen Derneği) لأبحاث السنّة والسيرة النبوية لعام 2013، وحظي بمراجعات عديدة باللغة التركية، لكنها المرة الأولى التي تُقدّم له مراجعة باللغة العربية لتكون نافذة للاطلاع عليه من العالم العربي.

التعريف بالكتاب:

لا جرم أنّ إشكالية الفهم قديمة قدم الإنسان نفسه، وأنّ العقل البشري المبدع متنوعٌ بالفطرة ومتفاوت بالقدرة، ومن ثمّ يختلف الفهم ويتنوع ويتفاوت، وليست هذه الإشكالية بمعزلٍ عن الحديث النبوي الشريف بيان القرآن وثاني المصدرين في الإسلام، بل تشبّك معه في قضيّته الأساسيتين: إثبات الحديث تصحيحاً وتضعيفاً، والإفادة من متنه معنىً وتوظيفاً. ولم يألُ العلماء جهداً في نقل الحديث وتحريره واستيعاب معانيه والاستنباط منه، لكن الواقع أظهر فروقاً في وجهات النظر سواء في تحقيق العائديّة أي التأكّد من صحّته وصحة نسبته لقائله، أو في المعنى المفهوم من المتن. مما يقتضي توجيه البحث إلى مشكلة الفهم وتحرير جوهرها والعوامل المؤثرة بها، فمن العلماء من يتخذ نظام السند والمتن محوراً ينطلق منه في عملية الفهم، ومنهم من يتخذ العقل مركزاً ويقدمه على نظام دراسة السند والمتن، وكلا الفريقين يتأثر بالضرورة بما ربي عليه من بيئة ومعارف أولية تشكل له دائرة الفهم المسبق. وأطروحة المؤلف هنا تدور حول إشكالية فهم الأحاديث، ماهيتها، والعوامل المؤثرة بها، وتجلياتها في الحكم على الأحاديث. وطرحه الأخصّ رصد تأثير المعرفة المسبقة والفهم المسبق والأحكام المسبقة في فهم الحديث على مستوى الثبوت الذي هو تحقيق نسبته إلى النبي صلى الله عليه وسلم وصحته، وعلى مستوى المعنى المراد من المتن والتوظيف اللائق به.

يتألّف الكتاب من مقدمة وثلاثة فصول وخاتمة، ففي المقدمة تكلم عن أهمية البحث ومنهجه ومصادره فيه. وفي الفصل الأوّل ركز على الجانب النظري للموضوع والإطار المفاهيمي للبحث. وفي الفصل الثاني ناقش تأثير إشكالية الفهم في تحديد صحة الأحاديث ونسبتها إلى النبي صلى الله عليه وسلم. وفي الفصل الثالث ناقش إشكالية الفهم في تقييم الأحاديث تفسيراً وتوظيفاً. وفي الجزء الختامي أجرى تقييماً عاماً لدراسته.

الفصل الأول من العمل بعنوان: "الإطار المفاهيمي والنظري"، بسط المؤلف فيه مراده من المصطلحات

الأساسية للبحث وعلاقتها فيه، وهي مصطلحات تحتاج للبيان بحكم كونها مستمدّة من عموم المنطق لا من

خصوص علوم الحديث، والأمر يدور على مصطلحين أساسيين هما التثبُّت والتقييم ثم على مصطلحات من ورائها وهي المعرفة المسبقة والفهم المسبق والحكم المسبق. فأوضح المؤلف مفاهيم التثبُّت والتقييم، ثم العلاقة التفاعلية بين النصِّ والفاهم له من خلال بيان معنى الفهم المسبق والحكم المسبق لدى الفاهم وتفاعلهما مع مجالي التثبُّت والتقييم. ثم تناول الفهم المسبق بالبحث باعتباره مصدراً للاختلاف حول الحديث.

وفسر المؤلف التثبُّت بتحقيق عائدة النصِّ (متن الحديث) إلى النبي صلى الله عليه وسلم وهو ما يقابل التصحيح في مصطلح علم الحديث، والكاتب يُعنى بأطروحة غالباً بالمرفوع من الحديث دون الموقوف والمقطوع. كما فسر التقييم بما هو أخص من شرح الحديث إذ التقييم الفهم والتوظيف وحاصله قدرة الفاهم على استعمال المتن في محلِّه المناسب الذي يحتاج إليه، كما أنَّ المقصود بالفاهم السويَّة الفاعلة من مستقبلي الحديث من المجتهدين والمؤلفين والناقدين والباحثين وأصحاب الفكر في شتى الفنون. فتقييم الحديث من الفاهم يعني قدرته على توظيفه بما يشفي الأسئلة التي يطرحها، لا سيما وأنَّ النص قد يمتلك من المعاني ما يؤهله للتوظيف في سياقات مختلفة، وضرب المؤلف مثلاً¹ بحديث "يا عليّ أنت منِّي بمنزلة هارونَ من موسى"² مخرّجاً إياه من الصحيحين، كيف أنَّ علماء السنة والشيعة رغم الاتفاق على صحته اختلفوا في تفسيره وتوظيفه، واستنبط من ذلك أنَّ ما يستوعبه الفاهم من النص لا يقل أهمية عما يقوله النص نفسه، وهو ما ظلَّ يؤكِّده في كثيرٍ من مواضع الأطروحة مقتبساً في بعضها تعبير "الاطمئنان من إضاءة النص للفكرة من حوله"³، ومؤكداً أنَّ ظاهرة التوظيف هذه كثيراً ما تنسجم مع غرض الفاهم وعالمه الذهني ومشرِّبه ومذهبه، وذلك نحو عمل الفقهاء بأحاديثٍ صحيحة دون غيرها تحت مسمّى الترجيح.

¹ صالح كسجين، مشكلة فهم الأحاديث (أنقرة: إيسام، 2016)، 35.

² أبو عبد الله محمد بن إسماعيل البخاري الجعفي، الجامع الصحيح، المحقق: محمد زهير الناصر، (بيروت: دار طوق النجاة، 2001/1422)، "فضائل الصحابة"، 10 (ر.3706)؛ مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النيسابوري، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، (بيروت: دار إحياء التراث العربي، د.ت)، "فضائل الصحابة"، 31

(1870/4)

³ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 39.

ويرى المؤلف أنه من الضروري التركيز على العلاقة التفاعلية بين النص وفاهمه علماً أن هذه العلاقة لا يقتصر تأثيرها على التقييم والتوظيف بل تمتد لتشمل التثبيت والتصحيح أيضاً، وهو ما عرضته تحت عنوان "تفاعل المتفهم والنص في التثبيت والتقييم"، ومن أوضح الأمثلة التي ذكرها _ وإن كان في الهامش⁴ _ حديث "لا ربا بين المسلم والحربي في دار الحرب"⁵ المرسل من حديث مكحول، كيف أن أبا حنيفة (ت. 150هـ / 767م) قبله واحتج به على عدم اعتبار الربا في دار الحرب، ولم يقبله الجمهور ومنهم أبو يوسف (ت. 182هـ / 798م) من الحنفية وقالوا بأن الربا معتبرٌ وحكمه جارٍ في دار الحرب، فأثر الفاهم يتجلى في هذا المثال في سويتين:

أ. في سوية التثبيت (التصحيح والتضعيف): حيث قبل أبو حنيفة الحديث وردّه الجمهور، والخلاف يتعلّق بموقف الطرفين من الحديث المرسل وشرطهم فيه.

ب. في سوية التقييم (التفسير والتوظيف): حيث فهم أبو حنيفة من قوله: "لا ربا" ظاهر النفي أي نفي الربا وانعدام حكمه في دار الحرب، في حين أُجيب للجمهور عن هذا الفهم بأنه على فرض صحة الحديث جدلاً فإنه محتمل الدلالة، والدليل إذا تطرّق إليه الاحتمال بطل به الاستدلال، والاحتمال هنا أن تكون "لا ربا" نهياً في صورة النفي؛ أي لا يجوز الربا ولا تفعلوه، وذلك مثل نفي الرّفث في الحجّ في قوله تعالى: «فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ» [البقرة: 197].

فالذي يظهر من هذا المثال وغيره من الأمثلة التي ساقها المؤلف أن فهم المتلقّي مؤثّر في المرحلتين التثبيت والتقييم. لكن الفهم ليس كلمةً واحدةً بسيطةً بل هو مركّبٌ في عمقه من ثلاث مراحل هي التي ينبغي فحصها إذا أريد إدراك تأثيره في التصحيح والتوظيف. وفي هذا الاتجاه تناول المؤلف قضية الفهم⁶ باعتبارها سلماً يتألف من ثلاث درجات:

1. المعرفة المسبقة: وتعني التراكم المعرفي للفاهم المتعامل مع النص، ومنها ينطلق نشاط الفهم ابتداءً.

⁴ المصدر السابق، 39.

⁵ أحمد بن الحسين أبو بكر البيهقي، معرفة السنن والآثار، المحقق: عبد المعطي أمين قلعجي، (كراتشي، جامعة الدراسات الإسلامية: 1412 / 1991)، 13 / 276 (ر. 18169) من طريق أبي يوسف قال: إنما قال أبو حنيفة هذا لأن بعض المشيخة حدّثنا عن مكحول عن رسول الله صلى الله عليه وسلم...، فذكر نحوه. والحديث ضعيف لإرسال مكحول، وإبهام بعض المشيخة.

⁶ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 40.

2. **الفهم المسبق:** في هذه الدرجة يعرض الفاهم المعلومات المنبثقة عن النص على معرفته المسبقة عرضاً بدهياً من غير تحرُّ ولا بحث، فيحصل له بالنتيجة فهمٌ ذهني مسبقٌ لهذا النص، وهذه الدرجة هي نقطة الانطلاق للوصول إلى المعنى النهائي للنص بحسب اجتهاد الفاهم وتحليله بالنقد، فمنهم من يقف عندها ويكتفي بهذا الفهم المسبق فيتحرَّج فهمه في صورة "حكم مسبق" إذ يقتنع بالشيء ويحكم عليه دون توفر ما يكفي من الأدلة، ومنهم من يتجاوزها ويرتقي بالبحث والتحري والنقد والسؤال حتى يصل إلى نتيجة تؤكِّد فهمه المسبق أو ترفضه أو تعدل فيه، فيتأهل بذلك لمرحلة الفهم.

3. **الفهم:** وهي الدرجة العليا التي يصلها الفاهم بالبحث والنظر، على أنَّها مرحلة اجتهادية أيضاً، قابلة للتغيُّر والتعارض مع الاجتهادات الأخرى، لكنها أرقى من الفهم المسبق لتحليلها بالموضوعية وتنزُّها عن التعصب وعن الحكم المسبق، مع عدم إنكار أن تؤثر بها المعرفة المسبقة والفهم المسبق تأثيراً طبيعياً بحكم أن الفهم يستند إليهما استناداً أولياً كما أنَّ مرحلة الفهم هذه قد تعود بالتأثير على إثبات الحديث نفسه تصحيحاً وتضعيفاً.

ومن أجلى الأمثلة التي ذكرها المؤلف على تأثير الفهم المسبق في قبول الحديث وردّه⁷ حديث فاطمة بنت قيس أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يجعل لها في طلاقها السكنى والنفقة، كيف أنَّ سيدنا عمر ردَّ هذا الحديث وأثبت للمطلقة ثلاثاً السكنى والنفقة وقال: "لا نترك كتاب الله وسنة نبيِّنا صلى الله عليه وسلم لقول امرأة لا ندري لعلها حفظت أو نسيت" خرَّجه المؤلف من الترمذي والدارقطني ومصنّف ابن أبي شيبة فأبعد النجعة ولو خرَّجه من صحيح مسلم⁸ لكان أقرب، وذكر المؤلف أنه في الوهلة الأولى يُظنُّ أنَّ مناط الحكم هو كونها امرأة يعرض لها النسيان، لكنَّ الحقَّ أنَّ عمر رضي الله عنه عرض كلامها على معرفته المسبقة وفهمه المسبق المستند إلى القرآن والسنة فلما رأى كلامها يعارضها شكك في صحة هذا النص وعائديته للنبي صلى الله عليه وسلم.

كما ضرب المؤلف مثلاً آخر⁹ شبيهاً بالأول ما روي عن ابن عمر رضي الله عنهما "أنه سُئل عن لحوم السباع فقال لا بأس بها، فقيل له: حديث أبي ثعلبة الحُشني؟ فقال: لا ندعُ كتاب ربِّنا لحديث أعرابي يبول على ساقه!"،

⁷ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 43.

⁸ مسلم، "الطلاق"، 46 (2/1118).

⁹ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 43.

والآية التي عرض عليها الحديث وجعلته يقول إن لحوم السباع حلال هي قوله تعالى: ﴿قُلْ لَا أُجِدُّ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ حَمَّ خِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أُهْلًا لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ﴾ [الأنعام: 145]، فهذه الأربعة فقط هي التي حرّمها الله عز وجل، والاستثناء الموجود في الآية يحصر المحرّم بها، فلما عرض ابن عمر -فيها حكى المؤلف- حديث أبي ثعلبة القائل بحرمة السباع على الآية المعهودة في ذهنه رأى أنه لا يمكن أن يخالف قول رسول الله صلى الله عليه وسلم قول الله أبداً فاتّهم فهم أبي ثعلبة وردّ حديثه! وهذا دليل للمؤلف على تأثر ابن عمر بفهمه المسبق. وهذا المثال جيد واضح لولا أنه لم يثبت! وعزو الحديث إلى تفسير القرطبي ليس تخريباً ولا يصلح دليلاً، بل وذكر محقق تفسير القرطبي عبد الله محسن التركي في الموضوع الذي عزاه إليه المؤلف أنّه لم يقف على الأثر المنقول عن ابن عمر في رد حديث أبي ثعلبة "لا ندع كتاب ربنا لحديث أعرايي بيول على سابقه"¹⁰، وإن كان الحكم بإباحة لحوم السباع روي عن ابن عمر من وجه ضعيف كما قال ابن عبد البر (ت. 463هـ/ 1071م).¹¹ وما كان ينبغي التوقف عند هذا المثال وللمؤلف سعة في غيره لولا أن هذا المثال مع ضعفه وعدم وجوده في الأصول ذائع كالمسلم به في الكتب المعاصرة التي تدرس النقد الحديثي، من ذلك مثلاً مسفر الدميني في كتابه "مقاييس نقد متون السنة" حين اتخذ من الأدلة على عرض الحديث على القرآن وردّه إذا خالفه وهو المقياس الأول في قبول الحديث كما ذكر، والعجيب أن مؤلف المقياس هناك عزاه الى تفسير القرطبي لا غير! فكيف يُجعل ما ليس بثابت حجّة لمقياس يُرجى ثبوته؟¹²

والحاصل أن المؤلف يرى أن الفهم المسبق (وضمنه المعرفة المسبقة) سبب من أسباب الاختلاف في قبول الأحاديث وردّها فضلاً عن كونه سبباً في الاختلاف حول تفسيرها وتوظيفها. وقد يتعاظم تأثير هذا السبب حين تتحوّل المعارف والفهم المسبقة إلى تقليدٍ مذهبيّ يتشكّل منه وعي الناقد والفاهم حتى ينجح به إلى الجور أو إلى التناقض مدفوعاً بالعصبية وحبّ الانتصار لمذهبه من حيث يشعر أو لا يشعر. ومن أجل الأمثلة عليه ما ذكره

¹⁰ محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي الأندلسي، أبو عبد الله، القرطبي، الجامع لأحكام القرآن، تحقيق. عبد الله بن عبد المحسن التركي، (بيروت: مؤسسة الرسالة، 2006)، 84/9.

¹¹ أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي، التمهيد لما في الموطأ من المعاني والأسانيد، تحقيق. مصطفى بن أحمد العلوي ومحمد عبد الكبير البكري، (المغرب: وزارة عموم الأوقاف والشؤون الإسلامية، 1967)، 145/1.

¹² مسفر عزم الله الدميني، مقاييس نقد متون السنة، (الرياض: د. دار، 1984م)، 69.

المؤلف¹³ من حال ابن الجوزي (ت. 597هـ/ 1200م) رحمه الله في كتابه "التحقيق في أحاديث الخلاف" حيث احتجَّ للحنابلة في وجوب المضمضة والاستنشاق عندهم في الوضوء بحديث رواه جابر الجعفي، ودافع فيه ابن الجوزي عن جابر ضدَّ من تكلم فيه قائلاً: وثقه سفيان الثوري وشعبة وكفى بهما!¹⁴ في حين ردَّ ابن الجوزي نفسه حديث جابر الجعفي في قنوت الفجر الذي لا يعملُ به الحنابلة، وشنَّ ثمَّ على الخطيب البغدادي (ت. 463هـ/ 1071م) احتجاجه بجابر؛ لأنَّ أيوب السخيني وغيره قالوا عنه كذاب!!¹⁵ وفي هذا من التناقض ما لا يخفى حيث رجَّح ابن الجوزي قول المعدلين لجابر الجعفي في موضعٍ وقول المجرحين في آخر حسب حكمه المسبق على القضية الفقهية التي سيق لأجلها الحديث، وليس بحسب قيمة السند موضوعياً. على أنَّ المؤلف ذكر من قبل أنَّ النماذج في موضوعية النقد الحديثي المتجرِّدة عن الفهم المسبق والحكم المسبق كثيرة أيضاً.¹⁶

إنَّ الطرح الرئيسي للمؤلف هنا هو أنَّ العالمَ الذهني للمصنِّفين والرُّواة والبيئة التي يعيشون فيها والأسئلة التي تؤرِّفهم وأغراضهم ومقاصدهم هي من أهمِّ العوامل سواء في تصحيح وتضعيف الأحاديث أو في تفسيرها وتقييمها. وقد ختم المؤلف البحث بالإشارة إلى سبقٍ لفيفٍ من العلماء في طرح هذه القضية ولو بتعبيرٍ مختلف،¹⁷ منهم ابن تيمية (ت. 728هـ/ 1328م) في كتابه "رفع الملام عن الأئمة الأعلام"، إذ يُستخلص منه أنَّ من أسباب اختلاف العلماء في الحكم على الحديث بالإضافة إلى اختلاف قناعاتهم حول الرجال توثيقاً وتضعيفاً هي المقارباتُ الخاصة للمجتهدين في تناول الأحاديث والدائرة على ثلاثة محاور أساسية: أوَّلها اعتقاد المجتهد بعدم ثبوت الحديث عن النبي صلى الله عليه وسلم، وثانيها اعتقاده في الحديث الثابت الأ دلالة فيه على المسألة التي هو بصددها، والثالث اعتقاده بنسخ الحديث، والمفهوم من كلام ابن تيمية في الموضوع الذي أحالنا المؤلف إليه أنه أراد بالنسخ ما

¹³ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 50.

¹⁴ أبو الفرج ابن محمد الجوزي، التحقيق في أحاديث الخلاف، المحقق: مُسعد عبد الحميد السَّعدني، (بيروت: دار الكتب العلمية، 1415/ 1994)، 145/1.

¹⁵ ابن الجوزي، التحقيق في أحاديث الخلاف، 464/1.

¹⁶ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 46.

¹⁷ المصدر السابق، 53.

يَعْمَ النسخ والترجيح والتأويل عند المعارضة لغيره من الأدلة.¹⁸ وعلّق المؤلف بأنّ الفهم المسبق والمعرفة المسبقة يلعبان دوراً مهماً في المحاور الثلاثة جميعاً، ففي الأوّل لا تتشكّل قناعة المجتهد دون فهم مُسبق حول النبي صلى الله عليه وسلم وحول الرواية نفسها، وفي الثاني لا بدّ من فهمٍ ومعرفة مسبقة للقضية التي هو في شأنها، وفي الثالث لا بد أن يكون للمجتهد معرفةٌ وفهم مسبق بالرواية الأخرى المعارضة حتى يستطيع أن يحكم بالنسخ أو الترجيح أو التأويل.

وهكذا فإنّ الفهم المسبق (وضمنه المعرفة المسبقة) له أثر فاعل في الحكم على الروايات وفي تقييمها وفي الخلافات المحتملة التي قد تنشأ بين المجتهدين حول الأحاديث النبوية، وهو ما عرضه عرضاً وافياً في الفصل الثاني. **الفصل الثاني بعنوان "مشكلة الفهم في الثبوت من الحديث"**، أي تحديد صحته والتأكد من نسبته إلى النبي صلى الله عليه وسلم. وجوهر هذا الفصل أن إثبات عائدة المتن إلى النبي صلى الله عليه وسلم لا يمكن فصلها عن القناعات الشخصية والعالم الذهني للفاهم المتعامل مع الحديث، حيث لاحظ المؤلف اختلاف أحكام الناقد على الحديث الواحد تصحيحاً وتضعيفاً بناء على اختلاف مشاربهم ومذاهبهم ورؤاهم الشخصية. ورأى أن هذه الاختلافات نابعة من ثلاث قضايا أساسية: أسلوب نقل النص، والفاهم، والمنهج. وتدرج تحت كل منها طائفة من المسائل والعناوين عاجلها في هذه الفصل، وانتهى في آخره إلى تقييم عامٍ لخص فيه نتائجه.

ففي عنوان "اختلاف الفهم النابع من أسلوب نقل النص وأثره في تحديد الروايات" عرض المؤلف للتأثير الكبير لأسلوب النقل المباشر وغير المباشر في تحديد صحة الحديث، وهو لا يقصد بهما الرواية باللفظ والرواية بالمعنى حصراً، بل أعمّ من ذلك، حيث ذكر أن أقرب ما استعمله العلماء إلى مراده تعبير اللفظ المبيّن والمجمل اللذين استخدمهما ابن حجر في فتح الباري.¹⁹ فالنقل المباشر أن ينقل الراوي الحديث بسياقه التام فيحافظ على اللفظ والتركيب اللغوي الأصلي بالإضافة إلى نقل التفاصيل والملابسات، والنقل غير المباشر أن ينقل الراوي من الحديث -قولياً كان أو فعلياً- بقدر ما يفهم منه أو بقدر ما يحتاج إليه فهو نقل تفسيري محدود.

¹⁸ أحمد بن عبد الحلّيم بن عبد السلام ابن تيمية تقي الدين أبو العباس الحارثي الحنبلي الدمشقي، رفع الملام عن الأئمة الأعلام، (الرياض: الرئاسة

العامة لإدارات البحوث العلمية والإفتاء والدعوة والإرشاد، 1983)، 30.

¹⁹ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 64.

ولأنَّ أسلوب النقل هو الذي يشكل بنية النص ومعناه فإنَّ له التأثير البالغ في تحديد صحَّته، فالنقل المباشر الذي يوضح تفاصيل الحديث وملايساته يجلي النص ويجعله أكثر وضوحاً، أمَّا في النقل غير المباشر فيمكن أن يتحوَّل المعنى أو ينزلق باتجاهات مختلفة حسب النقطة التي يريد الراوي التركيز عليها، وفي هذه الحالة فإن الاختلافات الناشئة عن تصرف الراوي في حدِّ معيَّن لا تشكل عقبةً أمام صحة الحديث، ولكن عندما يتجاوز التصرف هذا الحدَّ تتعرض صحة الحديث وموثوقيَّة الراوي الذي عليه مدارُّ الإسناد للخطر، ويفتح الباب لأنواع من العلل كالقلب والتصحييف والإدراج والاضطراب، وضرب المؤلف المثل المشهور للاضطراب حديث أنس رضي الله عنه في قراءة البسملة قبل الفاتحة، واختلاف الروايات فيه، ففي بعضها "كَانُوا يَفْتَتِحُونَ الصَّلَاةَ بِ ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾"،²⁰ وفي بعضها أنَّ أبا مسلمة سعيد بن زيد الأزدي "سأل أنسا أكان رسول الله صلى الله عليه وسلم يَسْتَفْتِحُ بِ ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ أَوْ بِ ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾؟"، فقال: إِنَّكَ تَسْأَلُنِي عَنْ شَيْءٍ مَا أَحْفَظُهُ وَمَا سَأَلَنِي عَنْهُ أَحَدٌ قَبْلَكَ"،²¹ وغير ذلك ممَّا أفقد الحديث حجَّيته الوظيفية.²² وهكذا فإنه عند فحص بعض الروايات الناقلة للحديث نفسه بالأسلوبين المذكورين المباشر وغير المباشر تتبيَّن الفروق بين تلك الروايات ويتبيَّن أنه لا ينبغي إغفال طبيعة أسلوب النقل في الدراسات الهادفة لفهم الحديث والحكم عليه.

وتحت العنوان الآخر "اختلافُ الفهم النابع من الفاهم وأثره في تحديد الروايات" ناقش فكرة أنَّ الموقف الشخصي لقارئ النص (الفاهم) هو أحد العوامل التي تحدد صحة الرواية، وذلك حسب طبيعة قراءته للنص، إذ يُوجد ثلاثة أنواع من القراءة: القراءة بين النصوص (أي تحديد مصداقيَّة الرواية من خلال عرضها على الروايات الأخرى)، والقراءة داخل النص (أي تحديد مصداقية الرواية من خلال بنيتها نفسها)، والقراءة فوق النص (أي تحديد مصداقية الرواية من خلال العالم الذهني للفاهم)، وفي القراءات الثلاث دورٌ للفهم المسبق والمعرفة المسبقة. ففي الأولى التي هي القراءة بين النصوص يتجلى دورُ المعرفة المسبقة في تحديد صحة الرواية؛ ذلك أن العلماء الذين يصحِّحون الأحاديث إنما يعرضونها على معهودهم وما يعرفونه من النصوص الأخرى، ومن المحتمل أن

²⁰ البخاري، "الأذان"، 89 (ر.743)؛ ومسلم، "الصلاة"، 52 (2/12).

²¹ عليُّ بن عمر أبو الحسن الدارقطني، سنن الدارقطني، المحقق: شعيب الارنؤوط، وآخرون، (بيروت: الرسالة، 2004/1424)، 94/2 (ر.

1208). رواه في الصلاة في باب سآه: ذَكَرَ اِخْتِلَافَ الرِّوَايَةِ فِي الجُّهْرِ بِ ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ﴾، وقال: إسناده صحيح.

²² كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 72.

يؤدي الفهم السابق والمعرفة السابقة إلى حكم سلبي حول الحديث، ولربما حكم الفاهم على الحديث أو على الراوي بالردّ بناءً على الروايات الأخرى من دون أن يستشعر الحاجة لدرس إسناده، وهذا أحد أسباب اختلاف العلماء في قبول الأحاديث. وعزز المؤلف طرحه هذا بأمثلة عديدة منها²³ ذكّر البخاري (ت. 256هـ/ 870م) حشّج بن نباتة في كتابه "الضعفاء الصغير" بحديث قول النبي صلى الله عليه وسلم في أبي بكر وعمر وعثمان: "هؤلاء الخلفاء بعدي"، وأنه حديث لم يُتابع عليه، لأن عمر بن الخطاب وعليّاً صرّحاً بأن النبي صلى الله عليه وسلم لم يستخلف.²⁴ فقد عرض البخاري حديث الراوي على غيره فلما تبين له النكارة فيه رد الراوي نفسه وذكره في الضعفاء، في حين صحّح الحاكم النيسابوري (ت. 405هـ/ 1014م) حديث حشّجة هذا وقبّل روايته.²⁵ مع ملاحظة أن البخاري قد يكون ذكر حشّجة في الضعفاء ليس لمخالفة حديثه هذا وحسب، بل للمخالفة مع نُدرة حديثه.

وفي القراءة من داخل النص يتجلى أيضاً أثر العالم الذهني للفاهم في الحكم على الحديث، وقد عزز الكاتب طرحه بأمثلة عديدة ويبيّن أن القراءة داخل النص هذه هي من أسباب الاختلاف في صحة الحديث. ومن تلك النماذج اختلافهم في حديث "أما إنكم سترون ربكم كما ترون هذا القمر"²⁶ الذي عزاه للبخاري ومسلم، فالذين قرؤوا من داخل النص وفهموا منه تحييز الله سبحانه بالجهة والمكان رفضوا النص، والذين قرؤوا فيه استعارة التمثيل بمعنى ترويه على التأكيد والتحقيق مثلما لا يُشْتَبه في رؤية القمر لم يروا ضيراً في تصحيح النص وقبوله كما نقل المؤلف عن كتاب "الاختلاف في اللفظ والردّ على الجهميّة" لابن قتيبة الدّينوري (ت. 276هـ/ 889م). فالأمر في هذا الباب متعلّق بكيفية فهم الناقد للبنية الداخلية للنص وتحليله لنسيجه وتوافقه مع العالم الدلالي للشخص القارئ أو الفاهم للحديث.

أما القراءة خارج النص فتأتي من تصوّرات فوق النصية وهي برمتها نابعة من الأفكار الشخصية والعوالم العقلية للفاهم حيث يتبيّن أن لمشارب النقاد والمؤلّفين ومذاهبهم تأثيراً في الحكم على الحديث وتفسيره، فلربما تغاضى

²³ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 92.

²⁴ محمد بن إسماعيل البخاري، التاريخ الكبير، (حيدرآباد: دائرة المعارف العثمانية، د.ت)، 3/ 117.

²⁵ أبو عبد الله محمد بن عبد الله الحاكم النيسابوري، المستدرک على الصحيحين، المحقق: مصطفى عبد القادر عطا، بيروت: دار الكتب العلمية،

(1190/1411)، 3/ 14 (4284).

²⁶ البخاري، "مواقيت الصلاة"، 16 (ر. 554)؛ مسلم، "المساجد"، 211 (1/ 493).

الناقد عن العلة في السند والمتن وقيل الحديث لأجل أنه يؤيد مذهبه، أو ردّ الحديث لأجل نظره التعصبيّة حول رآويه، وهذا يفتح باب الاختلاف بلا ريب، وضربَ المثل²⁷ باختلاف النقاد في أبي حنيفة رحمه الله؛ أنه عدل في مصادر وجرح في أخرى، كما ضرب المثل²⁸ باختلافهم في حديث "أنا مدينة العلم وعليّ بأبها" كيف صححه الحاكم في المستدرک²⁹ وكذلك مصادر الشيعة وحسنه المتأخرون كالذهبي وابن حجر، ووهاه الأكثرون من المتقدمين كالبخاري والترمذي،³⁰ على أن المؤلف عزا إلى الذهبي (ت. 748هـ، 1348م) تحسينه سهواً لأن الذهبي في الموضوع الذي عزا إليه قال عنه موضوع،³¹ ورأى المؤلف أن الميول التشيعيّة قد تكون دفعت الحاكم إلى تصحيح الحديث. هذا بالإضافة إلى مثالين آخرين ذكرهما.

وفي العنوان الأخير من الفصل الثالث "اختلاف الفهم النابع من المنهج وأثره في تحديد الروايات" ناقش القضية في ثلاثة عناوين فرعية: منهجية نقد السند والمتن، ومنهجية تقديم العقل (العقلانية)، ومنهجية تقديم العرفان (العرفانية). فالأولى من الطرق هي مدرسة أهل الحديث الكلاسيكية من حيث تصحيح وتضعيف الأحاديث بناء على دراسة السند اتصالاً ورجالاً ودراسة المتن للتأكد من خلوه من الشذوذ والعلة، أمّا الطريقة الثانية فتقدم العقل في الثبوت من الروايات وهي طريقة المعتزلة في العصور الهجرية الأولى ومن هنا نحوهم من الحدائين والمفكرين المعاصرين، والطريقة الثالثة هي تقديم ما يسمى العرفان وبعبارة أخرى الكشف والرؤيا والإلهام في الثبوت من الروايات، وقد تجلّى هذا المنهج الأخير عند الصوفية والشيعة الإمامية على تفاوت بينهم في مدى الاعتماد عليه. وعلاقة هذا البحث بالطرح العام للمؤلف في كتابه أن المنهجية التي يتبنّاها المفكر أو الفاهم للحديث سواء الكلاسيكية أو العقلانية أو العرفانية تمثل الفهم الأوّلي الذي يدرس الفاهم الحديث في ضوءه ويحكم عليه صحّة وضعفاً.

²⁷ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 109.

²⁸ المصدر السابق، 111.

²⁹ الحاكم، المستدرک على الصحيحين، 3/137 (4637).

³⁰ ينظر: محمد بن عيسى بن سورة أبو عيسى الترمذي، علل الترمذي الكبير، المحقق: صبحي السامرائي وآخرون (بيروت: عالم الكتب، 1988م)، 374.

³¹ محمد بن أحمد بن عثمان بن قايّاز شمس الدين أبو عبد الله الذهبي، تعليقة الذهبي المطبوعة بهامش المستدرک على الصحيحين للحاكم، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، (بيروت: دار الكتب العلمية، 1990)، 3/137.

ففي منهج علماء الحديث تُقتفى أصول الحديث المعهودة في التحقُّق منه، فيُولى العلماء الإسناد أهميَّةً كبرى فإذا هو الوسيلة لتحصيل المتن، ومن ثمَّ يحظى بالنصيب الأوفر من النقد ولكن لا يعني هذا أنهم أهملوا نقد المتن، بل كانوا يتناولونه بالنقد عند الحاجة حتى يبلغ أحياناً أن يكون هو مناط التأثير في السند الموصل إليه، كما فعل البخاري حين جرح راوياً بسبب حديث رواه في مثال حَشْرَجَة الذي تقدَّم آنفاً. هذا على أن منهج نقد السند والمتن الدائر على قواعد أصول الحديث الكلاسيكية لم يسلم من الاختلاف ضمنه أيضاً؛ من ذلك الخلافات الشهيرة بين أهل الرأي المعبَّر بهم عن الحنفية غالباً وبين أهل الحديث الذين يمثلهم الجمهور، ومنها مثلاً³² مسألة نقض الموضوع بمسِّ الأجنبيَّة أي غير المحرم التي يُستدلُّ لها بحديث "مَنْ قَبَّلَ امرأته أو جسَّها بيده فعليه الموضوع"³³ وقد عزاه المؤلِّف إلى الموطأ، ونقل عن السَّرْحِسي (ت. 490هـ/ 1096م) في "المبسوط" أن الأحناف لم يقبلوا هذه الرواية لمعارضتها عمومَ البلوى على قواعدهم، فللحنفية بعض القواعد التي تخالف الجمهور في أصول الحديث.

والمنهج الثاني هو المنهج العقلي في الثبوت من الروايات، ورغم أن العقل معتبر في منهج أصول الحديث إذ هو درسٌ في جملة قائم على نظام منطقي عقلائي من حيث الأسلوب وكذلك من حيث النتيجة لأنَّ علماء الحديث شرطوا القبوله ألا يتعارض مع العقل السليم تعارضاً لا يمكن تأويله بحال، لكن المقصود بالمنهج العقلائي شيء آخر تماماً، وهو العقلانية المحضة التي لا تُلقى بالألقواعد الإسناد والمتن، وتمهد الطريق أمام الناقد لرفض الحديث بناء على استدلالاته العقلية وحسب، فيبطل ما لا يتوافق مع العادة في تصوُّره العقلي. فيتخذُ العقل مركزاً للتصحيح والتضعيف،³⁴ والفاهم أو الناقد معرَّضٌ في هذا المنهج لسيطرة الحماسة الشخصية والأحكام المسبقة عليه هذا فضلاً عن تفاوت العقول؛ فما يراه باحثٌ غير منطقي قد يراه آخر منطقياً. وقد نبذ علماء الحديث أهل السنَّة هذه الطريقة لأنها نظام يعطل السنَّة ويجعلها محكومةً بالعقل الموهوم.

يمثِّل العقلانية في العصور المبكرة المعتزلة الذين اعتبروا العقل مصدراً قطعياً للمعرفة، وفي العصور المتأخِّرة المستشرقون ومن حذا حذوهم ممن سُمُّوا بالتنويريين المسلمين. وقد سلط المؤلِّف الضوء على كل مجموعة من هؤلاء

³² كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 133.

³³ مالك بن أنس، الموطأ، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، بيروت: دار إحياء التراث العربي، 1985/1406، 64 (1/43).

³⁴ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 134.

وضرب لها الأمثلة في عناوين شتى، من ذلك مثلاً³⁵ حديث الموت يكون يوم القيامة كبشاً ويذبح.. الخ،³⁶ خرَّجه المؤلف من الصحيحين، وذكر انتقاد العقلانيين القدامى له بمخالفته العقل؛ لأنَّ الموت حادث لا يُعقل تحوُّله إلى شخص وجسم، ولم يعجز علماء السنة بالطبع عن الجواب على المنكرين بالعقل والمنطق أيضاً، سواء على منهج التسليم أو التأويل. وأما العقلانية الحديثة فمن روادها المستشرقون ولا سيما المتطرفون منهم ممثلاً³⁷ بالمستشرق ويليام موير (ت. 1905م) الذي زعم أنَّ القرآن وحده هو يمكن أن يكون مصدراً شرعياً للمسلمين، وأنَّ نصف الروايات في البخاري غير صحيحة!، وجولدزهر (ت. 1921م) الذي قيّم الأحاديث بتطبيق منهجية تاريخية، وزعم سيطرة السلطة السياسية على تكوين الأحاديث في عصر الرواية.

ونبّه المؤلف إلى فرقٍ دقيق بين العقلانية الاعتزالية والعقلانية الاستشراقية، أن الاستشراقية هدفت في جانب كبير منها إلى أكثر من المعرفة، هدفت إلى التأثير والظعن بالأحاديث وإثارة الشُّبه حولها وزعزعة القلوب عن الإسلام بحجّة العقل، أمّا العقلانية الاعتزالية فهي بريئة في الغالب من هذا الغرض.³⁸

ثم انتقل إلى العقلانيين المسلمين المعاصرين والحداثيين وتأثرتهم بالعقلية الاستشراقية تأثراً مباشراً أو غير مباشر، فضرب مثلاً³⁹ إنكار محمد عبده (ت. 1323 هـ / 1905م) في تفسيره لسورة الفلق حديث وقوع السحر على النبي صلى الله عليه وسلم،⁴⁰ المخرّج في الصحيحين، لتعارضه مع العقل القاضي بعصمة النبي ولمعارضتها القرآن: «إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَبَعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا» [الإسراء: 47]، وذكر المؤلف أنَّ الفهم المسبق الذي اكتسبه الشيخ محمد عبده وعالمه الذهني حال بينه وبين فحص الروايات الأخرى التي تبين طبيعة السحر الواقع وجواب علماء المسلمين قديماً على هذه الشبهة. ومثال آخر⁴¹ عن ردِّ الكاتب مصطفى محمود (ت. 2009م) وعبد الفتاح

³⁵ المصدر السابق، 138.

³⁶ البخاري، "التفسير، تفسير كهيعص"، 1 (4730)؛ مسلم، "الجنة وصفة نعيمها"، 40 (4/2188).

³⁷ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 144.

³⁸ المصدر السابق، 142.

³⁹ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 155.

⁴⁰ البخاري، "بدء الخلق"، 11 (3268)؛ مسلم، "السلام"، 43 (4/1719).

⁴¹ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 160.

عساكر لحديث رهن الدرر⁴² المخرج في الصحاح لتعارضه مع العقل أن يرهن رئيس الدولة المسلم درعه عند غير مسلم، ومع التاريخ أن اليهود كان سبق إجلاؤهم من المدينة عن بكرة أبيهم، ومع القرآن: ﴿وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَى﴾ [الضحى: 8]، وكانت له أرض فذاك فيناً. ووضع المؤلف جدولاً⁴³ بين فيه اتفاق الملاء من أهل الحديث على صحته (البخاري ومسلم والترمذي ثم البغوي وابن الصلاح والذهبي وابن الملقن وابن حجر ثم السندي والألباني وشعيب الأرنؤوط) وإنكار حدائين له من قبيل سليمان أتش ومصطفى محمود وعبد الفتاح عساكر وعبد الرحمن نوفل، على أن جميع ما انتقدوه به عقلاً سبقوا إليه وأجاب أهل الحديث عنه من قبل.

والمنهج الثالث العرفاني وهو غير ذي بالٍ مقارنة بالمنهجين السابقين، يتبنى الكشف والرؤى والإلهام أساساً في تحديد الروايات. ثم إنه من المقاربات المقبولة على تفاوت في الفكر الصوفي والشيعي. فبسطه المؤلف ناقلاً تعاريف مفرداته عن الجرجاني (ت. 471هـ/ 1078م) وغيره، وضارباً الأمثلة على كل، فالكشفُ الاطلاعُ على ما وراء الحجاب من المعاني الغيبية والأمور الحقيقية وجوداً وشهوداً، وذكر العبارة الشائعة عند بعض الصوفية: حدثني قلبي عن ربي. أمّا الإلهام فما يُلقى في الرُوع بطريق الفيض أي أن يُلقى الله في النفس أمراً يبعث المرء على الفعل أو الترك، أو يوقع في قلبه صحة الشيء أو زيفه، وهو معتبر عند الشيعة القائلين بعصمة الإمام وتلقيه صحيح الإلهام. وأمّا الرؤيا فهي التي يراها الإنسان في نومه فتكشف له من الغيب أو تنبئه بما لا يعلم ممّا كان أو سيكون صراحاً أو تأويلاً وتعبيراً، ولبعض الرؤى شهرة واعتبار كالرؤى التي في سورة يوسف، وكذلك أحاديث تبين قيمتها منها "من رآني في المنام فقد رآني"⁴⁴ خرّجه المؤلف من البخاري وغيره، وحديث "ليس يبقى بعدي من النبوة إلا الرؤيا الصالحة"⁴⁵ خرّجه من الموطأ، ويُستأنس بالرؤى حتى عند أهل الحديث لكن لا يُستدلُّ بها وهي شائعة في كتب الأوائل ممن صنفوا في الزهد والرفائق، والمتصوفة أحفلُ بها وأشدُّ اهتماماً. واستتج المؤلف أن الفروق بين هذه المناهج الأصولية والعقلانية والعرفانية ستؤدّي بالضرورة إلى اختلافات في الحكم على الحديث صحةً وضعفاً فضلاً عن الخلاف في فهمه وتفسيره، إذ المناهج تُسهم في تشكُّل المعرفة المسبقة والفهم المسبق للمتعامل مع الحديث.

⁴² البخاري، "الرهن"، 1 (ر. 2508).

⁴³ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 162.

⁴⁴ البخاري، "التعبير"، 10 (ر. 6994).

⁴⁵ الموطأ، مالك، "الرؤيا"، 2 (2/956).

الفصل الثالث من العمل بعنوان "مشكلة الفهم في تقييم روايات الحديث" أي في تفسيرها وتوظيفها، وفيه

يرصد المؤلف كيفية تغير التقييم وتشكله وفقاً لعقلية الفاهم ومقصده من تناول الحديث. وطرح المؤلف الأساسي هنا أن عملية الفهم والتقييم التي تُكسب المتن الحياة والفاعلية ليست مستقلة عن المعرفة المسبقة والفهم المسبق للمُقيّم، وحيث إنَّ لبَّ مشكلة التقييم هي علاقة الفاهم بالنص وتموُّضه منه فإنه سلَّط الضوء أولاً في هذا الفصل على ماهية الحديث باعتباره نصّاً، ثم على موضع الفاهم منه إذ يؤثّر التمرکز هذا في بناء المعنى، وحيثُ تحصَّل له أنَّ الفاهم في موضع الفاعل والنص في موضع المفعول يكون ما يفهمه المتلقي من النص أشد تأثيراً في نشاط الفهم والتقييم ممَّا يقوله النص نفسه، وكما يمكن فهم النص من خلال سياقه الظاهر يمكن كذلك جرُّه إلى نقطة مختلفة عن ظاهره والسَّير به بعيداً، والذي يدفع الفاهم المقيّم في رأي الكاتب إلى أحد هذين الموقفين مقاصده وأهدافه التي تتحدّد من خلال فهمه الأوّل وأحكامه المسبقة، وهي الأغراض التي سعى المؤلف لسبرها ورصد دورها في تقييم الأحاديث في هذا الجزء من الكتاب.

فتحت عنوان: "تقييم الأحاديث للأغراض العلمية" ركَّز المؤلف على أنَّ الأحاديث قيِّمت على وجوه مختلفة بحسب الحاجة إليها في شتى العلوم الإسلامية من فقه وتصوف وتفسير وكلام وتاريخ وغير ذلك باعتبار هذه النصوص مصدراً للعلم ومرجعية للاستدلال وتعزيز وجهات النظر. وشرح المؤلف ذلك في ضوء نماذج تحيَّرها في هذا المضمار، ففي مجال الفقه مثلاً حكى المؤلف⁴⁶ إحصاءً يكشف عن استخدام الإمام الشافعي (ت. 204هـ/ 820م) في كتابه "الأم" نحواً من 4300 حديث لإثبات مذهبه والاستدلال لما اجتهد فيه، في حين وظَّف البيهقي (ت. 458هـ/ 1065م) في "السنن الكبرى" نحواً من 20000 ألف حديث لإثبات الأحكام وفق المذهب الشافعي على وجه التفصيل. وهذا لا ضير فيه ولكن بما أنَّ الروايات تخضع لوجهة نظرٍ تهدف إلى إثبات الموقف الشرعي فإنَّ مكانَ وكيفية استخدام الحديث ومعايير التقييم التي سيخضع لها لا تتشكَّل بمعزلٍ عن موقف المجتهد وبيئته المذهبية، ولا أدلَّ على ذلك في رأي المؤلف مما حُكي عن الكرخي (ت. 260هـ/ 952م) الإمام الحنفي من أنَّ كلَّ آية تخالف قول أصحابنا فهي مؤوَّلة أو منسوخة وأنَّ كلَّ حديث يخالف قول أصحابنا فهو مؤوَّل أو

⁴⁶ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 197.

منسوخ! ⁴⁷ فكلمة الكرخي هذه واضحة الدلالة في رأي المؤلف على تأثير المعرفة المسبقة والأحكام المسبقة والعالم الذهني للفاهم على تقييمه للحديث، وأرى أن هذا الكلام من الكرخي محتمل ويمكن توجيهه بأنه توصيف للواقع بعد البحث، أي أن أئمة المذهب الحنفي بحثوا فيها خالف أحكامهم من الآيات والأحاديث فوجدوا أنها إما منسوخة الحكم أو قابلة للتأويل بما لا ينافي أحكامهم، فليس هو حكماً مبتدئاً منه على النص بالنسخ والتأويل لمجرد مخالفة المذهب، ومعنى "هي مؤولة أو منسوخة" أي نُظر فيها فوجد أنها مؤولة أو منسوخة، وهذا الأليق بمقام الكرخي أن تُحمّل عليه.

وفي العنوان الذي يليه: "تقييم الأحاديث بهدف المشروعية" سلط المؤلف الضوء على إشكالية التقييم في العصر الحديث وكيف وظفت نصوص الحديث الشريف في النقاشات حول التيارات المنتشرة في القرن العشرين، وأهمها الاشتراكية والشيوعية والديموقراطية والقومية، وكيف اجتهد كثير من الكتّاب والمفكرين المدافعين عن تلك الرؤى والإيديولوجيات في توظيف الأحاديث والتنفع بها فيما يخدم أفكارهم ويحقق مصداقية أيديولوجياتهم ويضفي المشروعية عليها، وإن أدى الأمر إلى اعتساف النصوص ولي أعناقها كما بين المؤلف في عديد من الأمثلة، منها محاولة إظهار الإسلام بثوب الاشتراكية إذ رأت طائفة من الكتّاب الإسلام نموذجاً اشتراكياً فذاً، وتوسّلوا بذلك إلى جعل الاشتراكية هدفاً أسمى للمسلمين، موظفين في هذا الشأن نصوصاً من الحديث لتعزيز موقفهم في المجتمع الإسلامي، كالذي نقله المؤلف ⁴⁸ عن مُشير حسين القدوائي (ت. 1937م) في رسالته "الإسلام والاشتراكية" أن النبي صلى الله عليه وسلم هو أعظم اشتراكي في التاريخ، وأن الخلفاء الراشدين أبا بكر وعمر وعثمان وعلياً ساروا على نهج الاشتراكية حتى انطفأت جذوتها في زمان معاوية رضي الله عنهم أجمعين، وضرب القدوائي أمثلة من قبيل تناوب عمر وخادمه على ركوب الدابة، ونومه مع المشردين، وشراء عثمان لبئر الماء وبذها لعموم المسلمين نصيبه فيها كنصيب فردٍ منهم، وبلغت بالقدوائي الحماسة إلى اعتبار تغلغل الاشتراكية في دساتير الدول الحديثة نوعاً من الأسلمة لتلك الدول. وكذلك المفكر والسياسي السوداني محمد محمود طه (ت. 1985م) إذ

⁴⁷ محمد بن إساعيل الصنعاني الأمير، إرشاد النقاد إلى تيسير الاجتهاد، المحقق: صلاح الدين أحمد، (الكويت: الدار السلفية، 1984)، 17.

⁴⁸ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 224.

استخدم أحاديث منها مثلاً: "الناس شركاء في ثلاثة الكلاء والماء والنار"⁴⁹ أنه دليل فذُّ ملهم في بناء الاشتراكية من خلال الاستخدام العادل الأمثل للموارد الطبيعية والصناعية.⁵⁰ ثم سار المؤلف في نحوٍ من هذا السير في عرض استخدام المفكرين من التيارات الأخرى المذكورة للأحاديث، وإنما هي تيارات شَبَّتْ وخَبَّتْ، والإسلام دائم الشباب. والحاصل من كل ذلك تأكيدُ المؤلف على طرحه القاضي بتأثير المعرفة السالفة والأحكام المسبقة وتحيُّز الفاهم لما عهدَه وألفه من العلم على تقييمه للأحاديث وتوظيفه لها، وأنَّ المنظور والأغراض التي يقدمُ الفاهمُ النصَّ في ضوءها لا تقل أهميةً عما يقوله النصُّ نفسه.

وانتهى الكتاب إلى خاتمته التي سمّاها: "التقييم العام والنتائج" لخصَّ فيها المؤلف نتائجه، وخلصَّ منها إلى أنَّ مشكلة الثبوت من الأحاديث قبولاً وردّاً وتقييمها تفسيراً وتوظيفاً ليست منهجيةً وحسب، بل هي تتعلق بموقف الفاهم للحديث، وهو الموقف الذي يتشكل من المعرفة السابقة والفهم السابق أي من معهوده ومآلفه، هذا المعهود الذي قد يؤثر إيجابياً حين يكون قاعدةً للتحرر والانطلاق إلى مزيد من الجِدِّ والبحث والاجتهاد، أو يؤثر سلبياً حين يحجّر الفاهم في أطرٍ مغلقة ويؤدي به إلى إصدار أحكامٍ مسبقة.

خاتمة

بعد هذا العرض لكتاب صالح كسجين (مشكلة فهم الأحاديث) يتبيّن أنه قد تميّز بجِدَّة الطرح وغنى المصادر ووفرة الأمثلة في كل باب، واستعان المؤلف بالجداول لصياغة العديد من الأمثلة، وليس بالضرورة أن تسلّم له جميع الأمثلة التي ذكرها، كما أن الجداول الصمّاء قد تُلجئ لقياسٍ غير مناسبٍ أحياناً، ففي مجال تصحيح الأحاديث وتعليلها لا يصلح أن يُجعل نقد المتقدمين كالبخاري وابن معين وأضرابهم كنقد الحاكم النيسابوري ومن وراءه من المتأخرين رحمهم الله أجمعين في سلّة واحدة؛ فإن المتقدمين عاصروا حقيقة الرواية، واطلعوا من حال الرواة على ما لم يطلع عليه المتأخرون الذين صحّحوا لمجرّد كثرة الطرق أحاديث أعلّها المتقدمون، وقد أشرت إلى ذلك في أثناء المراجعة في حديث (أنا مدينة العلم).

⁴⁹ أبو داود سليمان بن الأشعث السجستاني، سنن أبي داود، المحقق: محيي الدين عبد الحميد، بيروت: المكتبة العصرية، د.ت)، 26 (3/278)؛ ابن ماجه أبو عبد الله محمد بن يزيد القزويني، سنن ابن ماجه، (القاهرة: دار إحياء الكتب العربية، د.ت)، "الرهون"، 16 (ر. 2472).

⁵⁰ كسجين، مشكلة فهم الأحاديث، 227.

ولعلَّ القارئَ أن يضيّقَ أحياناً من استعمال المؤلف مصطلحاتٍ منطقيّةٍ من خارج نطاق علم الحديث لكنّ طبيعة الأطروحة أنّها محاكمة منطقية تفكّر من خارج الصندوق، فمن الطبيعي أن يسمّي الأشياء بمصطلحات لا تتقيّد بمنهج أهل الحديث في كلّ حين.

هذا ولا ضيرَ إن لم يستطع المؤلف الوصول إلى اقتراح منهج موحد لفهم الأحاديث، وما نيلُ هذا بمستطاع، لأن الله عز وجل فطرَ الفهوم على الاختلاف، لكنه وضع إصبعه على جرح التحيز وأحسن البلوغ إلى لبّ مشكلة الفهم، وفي هذا فائدة عظيمة لمن يبتغي التحرر من الأحكام المسبقة ويحسن استثمار الفهم المعهود، ويجدّد قراءة المخزون الحديثي.

Kaynaklar / References / المصادر /

- Beyhâkî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn. Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr. Thk. Abdü'l- mu'tî el-Kal'acî. Karaçi: Câmiatü'd -Dirâsâti'l-İslâmiyye. 1412/1991.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Şahîh-i Buḥârî*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır. Beyrût: Dâru Ṭavḳı'n-Necah, 1422/2001.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. et-Târîhu'l-kebîr. Haydarâbâd: Dârü'l-maârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. Sunenu'd-Dârekutnî. thk. Şuayb el-Arnaut vd. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 1424/2004.
- Dümeynî, Misfir Aznullâh. *Mekâyisü nakdi mutûni's-sünne*. Riyad: y.y., 1984.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. Sünen-i Ebî Dâvûd. Thk. Muhyiddîn Abdülhamîd. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr, İrşâdü'n-nukkâd ilâ teysîri'l-ictihâd. Thk. Selâhaddin Ahmed. Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1984.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî. Muhammed b. Abdullah. el-Müstedrek ale's-Sahîhayn. Thk. Mustafa Atâ. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1411/1990.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh el-Kurtubî. *et-Temhîd limâ fi'l-Muvaṭṭa' mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. Thk. Mustafâ b. Ahmed el-'Alevî - Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî. Fas: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1967.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. Sunenu İbn Mâce. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabî, ts.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Teymiyye, Takıyyüddîn Ebü'l Abbâs el-Harrânî el-Hanbelî ed-Dımaşkî. *Ref'u'l-melâm 'ani'l-e'immeti'l-a'lâm*. Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li-İdâreti'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ ve'd-Dâ've ve'l-İrşâd, 1983.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec b. Muhammed. et-Tahkîk fi ehâdîsi'l-hilâf. Thk. Müs'ad Abdülhamîd es-Sa'denî. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994.
- Kesgin, Salih. *Hadisleri Anlama Sorunu*. Ankara: İSAM Yayınları, 2016.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Ebû Abdillâh el-Ensârî el-Hazrecî el-Endelüsî. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2006.
- Mâlik b. Enes, İbn Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Yemenî. thk. Muhammed Fuâd el-Bâkî. Beyrût: Dâru İhyâi Turâs, 1406/1985.
- Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *Şahîh-i Müslim*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrût: Dâru İhyâi Turâsi'l-'Arabî, ts.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. 'İlelu't-Tirmizî el-kebîr. Thk. Subhî es-Sâmerrâî vd. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1409/1988.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Şemseddîn Ebû Abdillâh ez-. *Telhîsu'l-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. Şaḥîḥ-i Buḥârî. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâşır. Beyrût: Dâru Ṭavḳı'n-Necah, 1422/2001.